OKU TEFEKKÜR ET TEFEKKÜR ET OKU

OTTO

OTTO 166
© MAK GRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

KAVRAM HARİTALARI / OSMANLI EDEBİYATI 02

OSMANLI EDEBİYATININ 200'ü
Üzeyir Aslan-Hakan Taş-Ömer Zülfe

Editör: Ömer Zülfe

Son Okuma: Mehmet Aknar
Redaksiyon: MAK Grup Redaksiyon Ekibi
Grafik Tasarım ve Uygulama: Tavoos
Baskı:

1. Baskı: Ekim 2018

ISBN
Sertifika No: 33205

İletişim Adresleri
Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4
06690 Çankaya Ankara
tel.-faks: 0312. 439 01 69
www.ottoyayin.com
otto@ottoyayin.com
facebook.com/otto.yayinlari
twitter.com/ottoyayin

OSMANLI EDEBİYATININ 200'Ü

Üzeyir Aslan-Hakan Taş-Ömer Zülfe

OTTO

Bu kitapta,

Üzeyir ASLAN; Altın, Ankâ, Ar'ar, Aristotales, Aslan, Bayrâm, Bel, Belâgat, Beyân, Cân, Cemşîd, Cülûsiyye, Dahhâk, Dîvâne, Dünyâ, Efrâsyâb, Elest, Fakr, Fetihnâme, Fitne, Gendüm, Göñül, Gül, Güvercin, Hece, Hırsız, Hızır, Hümâ, Hüsrev, Îdiyye, İntâk, İrsâl-i Mesel, İskender, Kafiye, Kârûn, Lâle, Lügaz, Mahlas, Meânî, Mevlit, Meyve, Mısır, Muammâ, Muvaşşah, Mübâlağa, Mülemmâ, Nasîhatnâme, Nazîre, Ney, Nokta, Perî, Redif, Revi, Rüstem, Selh, Şâne, Şâhit, Şeytân, Şiir, Tabip, Tâtâr, Tetebbu', Tezad, Tûbâ, Yüz, Zerrîn-Kadeh, Züleyhâ maddelerini;

Hakan TAŞ; Âb-ı Hayât, Abdâl, Alın, Ases, Ay Tutulması, Bahar, Beyt, Came, Cebrail, Cem-Tefrik-Taksim, Cennet, Cinas, Çerağ, Dağ, Dört Unsur, Ejder, Esrar, Firavun, Garabet, Gazel, Genc, Güneş, Güneş Tutulması, Haşv, Hindû, İbrahim, İktibas, İltifat, İrem, İsfahan, İstiare, İştikak, Kıta, Kıyasa Muhalefet, Kinaye, Kirpik, La'l, Leff ü Neşr, Mecaz, Mirrih, Musa, Müşteri, Nisan, Nuh, Nûşirevân, Peyk, Rücu, Sâkî, Sec', Sehl-i Mümteni, Süleyman, Sürme, Takid, Tariz, Tenafür, Terdid, Teşbih, Tevriye, Tezkiretü'ş-Şu'arâ, Utarit, Vasl, Yed-i Beyza, Yusuf, Za'f-ı Telif, Zihaf, Zühal, Zühre maddelerini;

Ömer ZÜLFE ise; Ağlamak, Ağyâr, Âhû, Akıl, Akşam, Âşık, Aşk, At, Ayrılık, Bedî, Ben, Beraat-ı İstihlal, Câm, Cehennem, Çocuk, Dert, Dîbâce, Feyz, Gamze, Gözyaşı, Habâb, Hat, Hayal, Hayran, Hoten, Hallâc-ı Mansûr, İsa, İlim, İrfan, İstanbul, Kâfir, Kalem, Karınca, Kaş, Kesret, Kılıç, Kimya, Kûy, Mâtem, Mazmun, Melâmet, Menekşe, Meyhane, Misk, Mum, Mutrib, Nergis, Ölüm, Pervâne, Peykân, Put, Râz, Rind, Rûm, Sabâ, Saç, Sadef, Sevgili, Sebk-i Hindî, Sihr, Sünbül, Şâhîn, Şevk, Üsküf, Vuslat, Yılan maddelerini yazmıştır.

OTTO©OTTOOTTO©OTTO

İçindekiler

Şiir 10
Mahlas 12
Mazmun 14
Beyt 16
Gazel 18
Kıta 20
Hece 22
Kafiye 24
Redif 26
Revi 28
Vasl 30
Zihaf 32
Belâgat 34
Takid 36
Garabet 38
Kıyasa
Muhalefet 40
Tenafür 42
Za'f-ı Telif 44
Haşv 46
Meânî 48
Beyân 50
Bedî 52
Mecaz 54
Teşbih 56
İstiare 58
Kinaye 60
Tezad 62
Rücu 64
Cem-Tefrik-
Taksim 66
Leff ü Neşr 68
Mübâlağa 70
Tevriye 72
Cinas 74
İştikak 76
Sec' 78
İktibas 80
Mülemmâ 82
İrsâl-i Mesel 84
İltifat 86
İntâk 88
Tariz 90
Terdid 92
Sehl-i Mümteni . 94
Beraat-ı İstihlal .. 96
Muvaşşah 98
Muammâ 100
Lügaz 102
Dîbâce 104
Nazîre 106
Tetebbu' 108
Selh 110
Mevlit 112
Nasîhatnâme .. 114
Cülûsiyye 116
Fetihnâme 118
Îdiyye 120
Tezkiretü'ş-
Şu'ara 122
Sebk-i Hindî ... 124
Aşk 126
Sevgili 128
Yüz 130
Alın 132
Kaş 134
Ben 136
Kirpik 138
Gamze 140
Saç 142
Hat 144
Bel 146
Kûy 148
Âşık 150
Gönül 152
Ayrılık 154
Vuslat 156
Ağlamak 158
Gözyaşı 160
Dağ 162
Râz 164
Dert 166
Melâmet 168
Dîvâne 170
Meyhane 172
Câm 174
Akıl 176
İlim 178
İrfan 180
Şevk 182
Kesret 184
Nokta 186
Cân 188
Elest 190
Feyz 192
Hayal 194
Hayran 196
Fakr 198
Fitne 200
Cebrail 202
Cennet 204
Cehennem 206
Şeytân 208
Genc 210
Yed-i Beyza 212
Bayrâm 214
Mâtem 216
Ölüm 218
La'l 220
Altın 222
Sadef 224
Kalem 226
Kılıç 228
Mum 230
Çerağ 232
Peykân 234
Ney 236
Üsküf 238
Sürme 240
Şâne 242
Came 244
Esrar 246
Misk 248
Sihr 250
Kimya 252
Dünyâ 254
İstanbul 256
Rûm 258
Hoten 260
Mısır 262
İrem 264
Dört Unsur 266
Güneş 268
Âb-ı Hayât 270
İsfahan 272
Şâhit 274
Ağyâr 276
Perî 278
Put 280
Kâfir 282
Rind 284
Abdâl 286
Mutrib 288
Sâkî 290
Tabip 292
Peyk 294
Ases 296
Çocuk 298
Hırsız 300
Hindû 302
Tâtâr 304
Utarit 306
Zühre 308
Mirrih 310
Müşteri 312
Zühal 314
Güneş
Tutulması 316
Ay Tutulması .. 318
Habâb 320
Sabâ 322
Bahar 324
Nisan 326
Akşam 328
Gül 330
Lâle 332
Sünbül 334
Menekşe 336
Nergis 338
Tûbâ 340
Ar'ar 342
Zerrîn-Kadeh . 344
Meyve 346
Gendüm 348
Nuh 350
İbrahim 352
Yusuf 354
Musa 356
Süleyman 358
İsa 360
Züleyhâ 362
Hızır 364
İskender 366
Aristoteles 368
Hallâc-ı
Mansûr 370
Nûşirevân 372
Hüsrev 374
Efrâsyâb 376
Rüstem 378
Cemşîd 380
Dahhâk 382
Kârûn 384
Firavun 386
Ankâ 388
Hümâ 390
Ejder 392
Âhû 394
Aslan 396
Pervane 398
At 400
Şâhîn 402
Yılan 404
Karınca 406
Güvercin 408

Kaynaklar 410

Dizin 422

OTTO©OTTOOTTO©OTTO

Önsöz

OTTO Yayınları'nın "Kavram Haritaları" projesinin bu ikinci kitabında, Osmanlı edebiyatına dair temel kavramlar daha geniş bir yelpazede okuyucunun ilgisine sunulmaktadır. Çok yönlü ve derinlikli bir yapıya sahip altı yüz yıllık bir edebiyatın lokomotif kavramlarını kusursuz bir şekilde belirleyerek birkaç cümle içerisinde özetlemek kolay değildir. Bu yüzden, elden geldiğince yan yollara sapmadan ve çok fazla ayrıntıya girmeden kelime ve kavramların ana hatlarını sunmaya çalıştık. Osmanlı şiiri hakkında daha kapsamlı ve daha ayrıntılı bilgi almak isteyen genel okuyucu kitlesinin ve başta Türk dili ve edebiyatı bölümlerinde eğitim görenler olmak üzere alana ilgi duyan üniversite öğrencilerinin bu çalışmada takdim edilen kavramlardan azami yarar sağlayacağını umuyoruz.

Bu kitapta öncelikle şiir, nazım şekilleri ve türleri, belagat, sosyal hayat, genel kavramlar, tasavvuf, kişilikler, tipler, hayvanlar, bitkiler, efsane, âdet, gelenek-görenek ve maddi kültür öğeleri olmak üzere bilinmesi gerekenlerden sonrakilere doğru akacak şekilde sıralanmış 200 madde yer almaktadır. Değerlendirilen her madde ayırıcı vasıflarıyla tanımlanmış, bazı maddelerde projenin yapısına uygun olarak alanın uzmanlarının tanımları referans gösterilmiştir. Bunun dışında birçok kavram, Osmanlı şiiri metinlerinden alınan örneklerle desteklenmiştir. Yüzyılların araya koyduğu mesafeyi kısaltmak ve okuyucuyu konuya daha da yaklaştırmak adına her bir örnek, yaşayan Türkçeye aktarılmıştır. Seçilen beyit ve alıntıların konuyu temsil kabiliyetine dikkat edilmiş ve edebî zevke hitap edecek sadelikte olmalarına özen gösterilmiştir. Yeni anlaşılmazlıklara sebebiyet vermemek adına, örnek metinlerin yazımında transkripsiyon harfleri kullanılmamış, yazıldıkları dönemin dil özellikleri yansıtılmamıştır. Metinlerin günümüz imlasına uydurulmuş olmasının ilgiyi daha da artıracağına inanıyoruz.

Bu çalışmaya konu edilen maddelerin seçilişi ve işlenişi konusunda sahanın uzmanlarından itirazlar gelebilir. Gelecek her türlü yapıcı eleştiri, daha iyiye ulaşmada yol gösterici olmasıyla bizim için kıymetlidir. Ortaya koyduğumuz çalışmanın, yerinde tenkitlerle zaman içerisinde daha da olgunlaşıp gelişeceğine dair umudumuzu muhafaza ediyoruz.

Kitapların ortaya çıkması süresinde gösterdikleri ilgi ve sabır sebebiyle başta Sayın Veli AKNAR olmak üzere bütün OTTO Yayınları mensuplarına teşekkürü zevkli bir borç biliriz.

İlk kitapta olduğu gibi burada da maddeler, ilgi alanlarımıza göre tarafımızdan paylaşılmış ve elden geldiğince ortak bir üslupla yazılmaya çalışılmıştır.

Ü. Aslan-H. Taş-Ö. Zülfe

Şiir

şi'r

Beliğ olmak şartıyla manzum (ölçülü) ya da mensur (düz yazı) hâlde kaleme alınmış, güzellik duygusunu harekete geçiren, okuyan ve dinleyende estetik bir heyecan uyandıran söz demektir. Şiir, cezbedicidir. Ölçülü ve kafiyeli olanlarına *nazm/manzûme* denmiştir. Manzum şiir, mensur şiire göre çok daha yaygındır.

"Mademki sözün edebiyattan sayılabilmesi için belîğ olması lazım geliyor, mademki sözün manzum olmasıyla belîğ olması lazım gelmiyor, o hâlde şiir denilecek sözün mutlaka manzum olması gerekmez... Edebiyat belîğ sözler ise şiir en belîğ sözlerdir. Şiir, edebiyatın en seçme parçaları olduğundan her şiir edebiyattan sayıldığı hâlde her edebiyattan sayılan söz şiir olamaz."

(Muallim Nâcî: *Istılâhât-ı Edebiyye*: 145. s.)

"İnsanoğlunun dil vasıtasıyla erişebildiği en yüce, en ince, en derin, en ahenkli, en duygulu ve en etkili edebî ifade biçimi şiirdir."

(Karataş: *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü:* 540. s.)

Mahlas

Şairlerin edebiyatta kullandıkları ikinci ad, takma addır. Klasik edebiyatta mahlas olarak seçilen sözcüğün sonunda çoğunlukla Arapça nispet î'si bulunur. Bir kısım şairler mahlaslarını kendileri seçerler. Bir kısmına ise üstat saydıkları şairler tarafından yazılan bir mahlasname ile birlikte verilir. Mahlas, şairin kendi adı olabileceği gibi adı dışında başka bir sözcük de olabilir. Mesela Fuzûlî'nin adı Mehmed, Bâkî'nin Mahmud, Nef'î'nin Ömer, Nâbî'nin Yusuf, Nedîm'in ise Ahmed'dir. Ahmed Paşa, Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Şeyhülislam Yahya Efendi ise kendi adlarını mahlas olarak kullanmışlardır. Bazı şairlerin iki mahlası vardır: Seyyid Naîmî Nesîmî, Hâfız Abdurrahîm, Esad Galib, Sânî Efserî gibi. Bazı şairlerin mahlası yoktur: Kâdî Burhâneddîn, Kemâl Paşazâde gibi. Mahlaslar genel olarak şairin iç dünyasını anlatan huzûr, neşât, figân; yaratılış özelliğini anlatan azm, murâd; dîne ait adn, firdevs, riyâz; meslek ifade eden kâtib, asker; tabiatla ilgili âfitâb, bahr; zevk ve eğlence belirten ayş, mest gibi sözcüklerden seçilmiştir. Şairler kimi zaman mahlaslarını, sözlük anlamını da düşündürecek biçimde mısraın içine yerleştirerek hüsn-i tahallüs denilen sanatı meydana getirirler.

tîğ-ı müjgânıña sordu çeşm-i emrî tâ ola
ruhlarıñdan gayrıdan kat'-ı nazar âsân ola
(Emrî: *Dîvân*: g. 14/9)

"Emrî'nin gözü senin kirpiğinin kılıcına sordu/göz, senin kirpiğinin kılıcına emrini sordu; olursa senin yanaklarından başkasına bakmamak kolay olur."

gün gibi fâş eyledi mihrim ruh-ı tâbendesi
ol şehiñ olup 'ubeydî nice yıl efkendesi
kimse vâkıf olmadı oldum nihânî bendesi
(Ubeydî: *Dîvân*: ms. 11/3)

"O padişahın nice yıllar Ey Ubeydî/kulcuğu, düşkünüydüm, gizli kölesi olmuştum, kimse bilememişti; sonunda onun parlak yanağı sevgimi gün gibi ortaya çıkardı."

gözü kıldı göñül ilini harâb
gezmişem ben il ile şâr isterim
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân:* g. 11/13) [mahlas yok].

"Gözü gönül ülkesini harap ettiği için memleket ve şehir arayıp gezmişim."

Mazmun

nükte

Değiştirilmiş, dönüştürülmüş, süslenmiş, renkli hayallerle ve söz oyunlarıyla bezenmiş bir sözün içine gizlenmiş; özlü, farklı ve kendisine mahsus özellikler taşıyan düşünce, ana fikir demektir. Şiirin/sözün doğasında bulunan dolaylı veya kapalı anlatımın ardındaki asıl maksadı ifade eden söz veya cümle diye de tarif edilebilir. Açık istiarelere, kalıplaşmış benzetmelere ve yaygınlaşmış ibarelere mazmun adını verenler olduğu gibi bir sözün/beytin içinde bilmece gibi gizlendiği varsayılan kelime ve ibarelere de mazmun diyenler vardır.

"Mazmun, divan şiirinin yapısal özelliklerinin ve daha çok estetik anlayışının bir gereği olarak vardır. O, eski şiirimizin hem mana hem de lafız yanıyla bağlantılıdır. Mazmunun, şiirin estetiğiyle ve onun ayrılmaz parçası olan edebî sanatlarla olan ilişkisinin yanı sıra, edebî eserin, ya da daha çok şiirin, anlamıyla yakın ilişkisinin olduğu geçmişten bugüne birçok kaynak tarafından kabul edilmektedir."
(Mengi: "Mazmun Üzerine Düşünceler": *Dîvân Şiiri Yazıları*: 58. s.)

"Mazmunlar için, gerçek hayattaki bir müşahedenin gösterdiği gerçek bir münasebeti ifade eden; esası gerçekte olmayıp sadece zihinde kurulmuş bir münasebeti belirten; cemiyetteki bir inanca, bir örfe dayanan; öğrenilmiş bilgilere, önceden bir bilinene yönelik telmihler; objeyi başka bir obje ile benzerlik bakımından münasebetli kılan, bunlardan birini diğerinin yerine geçiren teşbih, istiare ve mürâât-ı nazîr sanatı; mecâz-ı mürsel sanatı, hüsn-i ta'lîl, tevriye sanatı ve diğer edebî sanatlar üzerine kurulu olmak üzere bir tip tasnif düşünülebilir".
(Akün: "Dîvân Edebiyatı", *TDVİA*: 9. C., 423. s.)

Beyt

Ev, çadır, oda anlamlarına gelir. Aynı vezinde iki mısradan oluşan bir nazım birimidir. Tek başına, bir şiir parçası olabileceği gibi başka bir manzumenin parçası da olabilir. Kendi arasında kafiyeli olanına *matla,* serbest olanına ise *müfred* denir. Bir şiir parçasında anlamın içinde bulunduğu beytin dışına çıktığı beyitlerin her birine 'başka bir beyite bağlı olan beyit' anlamında *beyt-i merhūn* adı verilir.

âdemîce bir civâncıksın kerem kıl eyleme
ey perî-peyker igen her ehremenle ittihâd
(Hayretî: *Dîvân*: g. 39/3)

"Ey peri yüzlü (sevgili)! Sen adam gibi bir delikanlısın, iyilik et de her şeytanla (rakip) çok ittifak etme."

hayâlinden gelir gam hâtıra cânâneden gelmez
sitem hep âşinâlardan gelir bîgâneden gelmez
(Nâbî: *Dîvân*: g. 279/1)

"Gam, gönlüme sevgilinin hayalinden gelir, kendisinden gelmez; çünkü eziyet daima dostlardan gelir, yabancıdan gelmez."

nigârâ haddiniñ lutfu komadı gülde reng ü bû
apardı gözleriñ sihri gözünden nergisiñ uyhu
(Şeyhî: *Dîvân*: g. 145/1)

"Ey [resim kadar güzel] sevgili, yanağının ihsanı gülde renk ve koku bırakmadı; gözlerinin büyüsü nergisin gözünden uykuyu giderdi."

Gazel

Kadınlarla sevgi üzerine konuşmak, söyleşmek demektir. Araplarda kasidenin içerisinde bir bölümken daha sonra ayrı bir nazım biçimi olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Çoklukla 5 ila 15 beyit arasındadır. Birinci beyti kendi arasında kafiyeli, öbür beyitlerin ilk mısraları serbest, ikinci mısraları birinci beyitle kafiyelidir. Konusu, 17. yüzyıla kadar aşk, sevgili, şarap, bahar vs. iken daha sonra farklı konularda da gazeller yazılır olmuştur. Gazeller, biçim ve içerik özelliklerine göre çeşitli adlandırmalara tabi tutulmuştur: Âşıkane, rindane, şuhane, sufiyane gazeller; yek-ahenk, yek-avaz, musammat, mutavvel, mükerrer, mülemma, müracaa, müstezad, müşterek, müzeyyel ve nazire gazel olarak sıralanabilir. Beyitleri bir konu üzerinde dönen gazellere yek-ahenk, her beytinde farklı bir mevzuyu işleyen gazellere yek-avaz gazel denir.

1. mey sohbetinde mutrib ü sâkî güzel gerek
   gûyendeler okumağa rengîn gazel gerek

   sûfî tutuşma değme yalıñ yüzlü şevkine
   mahbûb bî-nazîr ü güzel bî-bedel gerek

3. alsañ kimerde n'ola göñül kozısın ele
   geh gâh âfitâb karîn-i hamel gerek

   diş urmasın lebiñe sakın müddeî ki la'l
   kıymetli olmağa sanemâ bî-halel gerek

5. dehriñ *me'âlî* tuymayayın der-iseñ gamın
   destiñde câm-ı bâde yanıñda güzel gerek
   (Meâlî: *Dîvân*: g. 96)

Kıta

Parça anlamındadır. İlk mısraları serbest, ikinci mısraları birbiri ile kafiyeli, aynı vezinde yazılmış, en az iki beyitlik nazım biçimine verilen addır. Uzun kıtlara kıta-i kebire denir. Matla beyti olmamasıyla nazımdan ayrılır. Gazel ile kıta arasında biçim olarak tek fark gazelde ilk beytin matla olmasıdır. Mahlasın olup olmaması bir fark değildir; zira uzun kıtalarda çoklukla mahlas bulunur.

beş on âdem eşeği yevm-i şekte
oturmuşlar olup meşgûl ḫamra

getürdüldü kamusu da'vet-ile
mutî' olmadı ammâ yûnus emre

(Meâlî: *Dîvân*: kt. 4)

"Şüphe gününde beş on eşek herif, içki içmeye koyulmuşlardı; hepsi davet edildi; ancak Yunus Emre davete icabet etmedi."

'ilm kesbiyle pâye-i rif'at
ârzû-yı muhâl imiş ancak

'aşk imiş her ne var 'âlemde
'ilm bir kîl ü kâl imiş ancak

(Fuzûlî: *Dîvân*: kt. 19)

"İlim elde ederek yücelmek, gerçekleşmesi imkânsız bir istekmiş; bu dünyada her ne varsa aşkmış; ilim ise yalnızca boş bir lafmış."

Hece

hecâ

Bir solukta çıkarılan ses veya ses birliği, harekeli harf, sesle okunan harf demektir. En az bir ünlüden oluşan ses topluluğuna denir. Aruzda üç çeşit hece vardır. 1. Açık/kısa hece: Tek bir kısa ünlüden veya bir ünsüz ile bir kısa ünlüden oluşan hecedir. Nokta (.) veya artı (+) işareti ile gösterilir. 2. Uzun/kapalı hece: Bir uzun ünlüden veya bir kısa ünlü ile bir ünsüzden, bir ünsüz ile bir ünlü ve bir ünsüzden oluşan hecedir. Çizgi/eksi (-) işareti ile gösterilir. 3. Medli/bir buçuk hece: Bir kısa ünlü ile iki ünsüzden oluşan veya bir uzun ünlü ile bir ünsüzden oluşan hecedir. Bir çizgi/eksi ile nokta/artı (-./-+) işaretiyle gösterilir. Bir kısa ünlü ile iki ünsüzden oluşan Türkçe kelimeler –alt, üst, kurt, Türk, kork vb.– medli değil kapalı hece kabul edilir. Bir uzun ünlü ve bir n (nun) ünsüzünden meydana gelen heceler de medli değil kapalı hece sayılır.

"Ar(apça) hecâ. 1. Bir solukta çıkarılan ses veya ses birliği, seslem: Okumak sözünde üç hece vardır. 2. Hece ölçüsü."
(*Türkçe Sözlük:* s. 1078)

"Kelimelerdeki harekeli harflerdir. 'Bir sesiyle okunan harf' de diyebiliriz. Bir kelimede kaç tane okunur harf varsa o kadar da hece vardır. Mesela edeb kelimesi iki, edebiyat kelimesi dört hecelidir."
(Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lügatı:* s. 52)

"1. Bir hareke ile ve birden okunan bir veya ziyade harf terkibi: Bir, iki, üç heceden mürekkep kelime. 2. Hurûf ve harekâtı birer birer söyleyerek okuma: hece ile okumak: hecelemek."
(Şemseddin Sâmî: *Kamus-ı Türkî:* s. 447)

Kafiye

uyak

En az iki mısraın başında, ortasında ya da sonunda yer alan sözcüklerdeki ses tekrarlarına denir. Kafiyeyi oluşturan sözcüklerin anlamı farklı olabileceği gibi aynı anlamda farklı sözcükler de olabilir. Klasik şiirde mücerred, mürekkeb, müesses, mukayyed, mürdef, iltizâm, şâyegân, cinaslı gibi farklı niteliklerde kafiye çeşitleri bulunmaktadır. Yalnız revi harflerinin benzerliği mücerred kafiyeyi oluşturur. Revi harfi ile birlikte bir veya birden çok ses benzerliği ile mürekkeb kafiye meydana gelir. Revi harfinden önce elif, vav ve yâ harflerinden biri bulunursa mürdef kafiye oluşur. Revi harfinden önce gelen sessiz/harekesiz harf mukayyed kafiyeyi meydana getirir. Revi harfi ile arasında harekeli bir harfin bulunduğu elif harfi müesses kafiyeyi oluşturur. Birden çok revi harfinin benzerliği ile iltizâm sağlanır. Farsça hem çoğul eki hem de sıfat yapan ek olan *-ân* ile yapılan kafiyeye şâyegân denir. Cinaslı sözcükler mısra sonlarında cinaslı kafiyeyi oluşturur.

hep hebâ oldu yoluñda çekilen bunca *emek*
arada yenmedi mi yoksa beğim nân ü *nemek*
(Figânî: *Dîvân:* g. 45/1) [cinaslı kafiye].

"Beyim, senin yolunda çekilen bunca emek hep boşa gitti; yoksa arada tuz ekmek hakkı yenmedi mi?"

sîneden çün tîriñiñ cerrâh peyk*ân*ın çeker
zahmınıñ ağzından ol dem sanki dend*ân*ın çeker
(Emrî: *Dîvân:* g. 116/1) [mürdef kafiye].

"Cerrah, göğsümden senin okunun demir ucunu çektiği o an sanki yarasının ağzından dişini çeker."

'âlem-i vahdette ey sâkî bizi mest-i eles*t*
etti ikrâr-ı safâ mey-hânesinde şöyle mes*t*
(Bâkî: *Dîvân:* g. 24/1) [mukayyed kafiye].

"Ey saki; vahdet âleminin elest sarhoşu (olan sevgili) bizi saflığın tasdik edildiği meyhanede öyle mest etti."

Redif

Mısra sonlarında tekrar eden ses topluluğudur. Redifi oluşturan seslerin aynı anlam ve görevde olması gerekir. Redif ek, takı vb. olabileceği gibi kendi başına bir sözcük veya söz öbeği de olabilir. Klasik şiirde redifi oluşturan harflere vasl, hurûc, mezîd ve nâ'ire denmektedir. Vasl, revi harfinden sonraki ilk harfe, hurûc ikinci, mezîd üçüncü ve nâ'ire de dördüncü harfe verilen addır. Redif olan manzumelere müreddef denir.

mihr-i ruhuñla dilde kimiñ tâze dâğı *var*
tâb-ı çerâğ-ı şems ü kamerden ferâğı *var*
(Bâkî: *Dîvân*: g. 53/1)

"Senin yanağının güneşi/sevgisi ile kimin taze yarası varsa güneş ve ay kandilinin ışığından rahatı vardır."

kamu görmediğiñ ey dil cihân içinde gördüñ *tut*
bu fânî soffanıñ zevk u safâsın sen de sürdüñ *tut*
(Rahmî: *Dîvân*: g. 18/1)

"Ey gönül, dünyada görmediklerini hep gördün say; bu fâni sofanın zevkini, sefasını sen de sürdün say."

şerbet-i la'liñ ki derler çeşme-yi hayvân *aña*
ol verir cân dem be-dem uşşâka vü ben cân *aña*
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 10/1)

"Ölümsüzlük suyu denilen dudağının şerbeti her an âşıklara can verir, ben ise ona canımı veririm."

Revi

Klasik edebiyatta kafiyeyi meydana getiren asıl harfin adıdır. Revi harfi, kafiyeli her mısra veya beytin sonunda, redifli kafiye söz konusu olduğunda ise mısra ortasında hatta mısra başında tekrar edebilir. Revi harfinin bulunduğu sözcükler farklı söz ve anlamda olabilir, aynı anlamda farklı sözcükler olabilir, eş sesli sözcükler olabilir. Revi harfi harekeli ve harekesiz olmak üzere iki çeşittir. Revi harfi, cezimli/sükûnlu ise harekesiz, üstünlü (a/e) ve esreli (ı/i, Türkçe kelimelerde u/ü) ise harekeli kabul edilir. Yalnız revi harfinin benzeşmesinden meydana gelen kafiye 'mücerred' olarak adlandırılır.

dilâ bu menzil-i vîrânı sanma cây-ı sürû*r*
ki kasr-ı dehre bulunur hezâr türlü kusû*r*
(Hayâlî: *Dîvân:* 5/k. 1/1)

"Ey gönül, bu yıkık konağı sevinç yeri sanma, çünkü dünya kasrında bin türlü kusur bulunur." [*r*'ler harekesiz revi harfidir.].

cânı gözünü şol ki aça 'âleme bak*a*
kûy-ı fenâ içinde görür 'âlem-i bak*â*
(Hayretî: *Dîvân:* g. 2/1)

"Can gözünü açıp âleme bakan, yokluk mahallesi içinde sonsuz bir âlem görür." [*a/â* (Arap elifbasında elif harfi) revi harfidir.].

öper mecliste la'l-i dilberi peymâ*n*eler vardır
sunar destin ser-i zülf-i nigâra şâ*n*eler vardır
(Bâkî: *Dîvân:* g. 187/1)

"Mecliste sevgilinin dudağını öpen kadehler vardır, sevgilinin saçına el uzatan taraklar vardır." [*n*'ler harekeli revi harfidir.].

Vasl

Kelime anlamı ulama, bitiştirme olan vasıl, aruzda sonu ünsüzle biten bir kelimeyi vezin gereği ünlü ile başlayan kelimeye bağlayarak okumaktır. Bu şekilde okuyuş kelimenin hece değerini değiştirir. Böylelikle kapalı hece, açık heceye dönüşmüş olur; ancak vasıl, veznin icap ettiği durumlarda yapılır. Vasıl, aruzda bir kusur değildir; yalnız bir de ünsüz harfin ayn harfine ulanması vardır ki buna *vasl-ı ayn* denir, bu durum aruzda kusur olarak kabul edilir. Çok seyrek de olsa ünsüz harfin güzel h'ye ulanması durumu vardır ki buna da *vasl-ı hâ* denir.

mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün
hezec - - . / . - - . / . - - . / . - -

ey fitnesi çok kavli yalan yandım_elinden
bir nâz_ile biñ gönül_alan yandım_elinden
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 230/1)

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
remel . . - - / . . - - / . . - - / . . -

der_isem derd-i ser_oldu lebin_emmek bana der
derd-i ser hâsıl_olur içse kişi tatlı şarâb
(Emrî: *Dîvân*: g. 52/3)

mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün
muzâri' - - . / - . - . / . - - . / - . -

ey serv-i nâz ki sakın_âhından_'âşıkıñ
şevk-i ruhuñla çünkü seherde niyâz_eder
(İbni Kemâl: *Dîvân*: g. 107/5)

Zihaf

Aslından uzaklaştırmak; çocuk, oturağı üzerinde emeklemek; karın üzerinde sürünerek gitmek; ordu hâlinde düşman üzerine yürümek anlamlarına gelen *zihaf*, aruz terimi olarak iki anlama sahiptir. Bunların ilki aruz tef'ilelerinde meydana gelen değişikliklerdir. Fakat Türk edebiyatında bu anlamı unutulmuş ve zihaf, uzun hecelerin kısa okunması, diğer bir ifade ile kapalı hecelerin açık hece hâline getirilmesine ad olmuştur. Ancak zihafı, bütün kapalı heceler, gerektiğinde açık hece yapılır olarak anlamamak gerekir. Sonu ünsüzle biten heceler her zaman kapalıdır ve hiçbir şekilde açık hece hâline getirilemez. Zihafın iki çeşidi vardır 1. Uzun ünlülerin kısa ünlü olarak (özellikle uzun i, nadiren uzun û) olarak okunması, 2. Medli hecenin bir kapalı hece olarak okunmasıdır.

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

zengî-i âteş-perest ol sünbül-i ruhsârına
hin*dû*-yı âyîne-dâr ol nergis-i müjgân olur
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 93/13)

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
remel . . - - / . . - - / . . - - / . . -

halk râhatda sehâb-ı keremiñ feyzinden
be*lî* uyhu getirir tab'a hevâ-yı bârân
(Bâkî: *Dîvân*: k. 2/32)

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

şol görünen dâyire kavs-i kuzah mıdır yahod
aşık oynamağa ol ma'*sûm* melek çizmiş çizi
(Meâlî: *Dîvân*: g. 269/3)

mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün
muzâri' - - . / - . - - / . - - . / - . -

gam milketinde eyleyeyin bî-şumâr feth
kalmaya *teng*lik anda ola çok diyâr feth
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 68/3)

Belâgat

retorik

Sözün akıcı, açık, anlaşılır ve güzel olması şartı ile duruma uygun söylenmesidir. Belagat üç kısımdır: 1. Meânî: Sözü, durumun gereğine uydurma yollarını inceler. Meânîde sözün hakiki anlamı (meânî-yi evvel) üzerinde durulur. 2. Beyân: Sözde mecaz, istiare, teşbih ve kinayenin nasıl olması gerektiğini gösterir. Bu sanatlar çerçevesinde sözün mecaz anlamı (meânî-yi sevânî) inceler. 3. Bedî': Mecaz dışında kalan söz ve anlam sanatları ile sözü süsleme yollarını konu edinir.

"Kelâmın Belâgati: Duruma uygunluktur. Yani (kelimenin makama uygun olan şekliyle açıklanması ve düzenlenmesidir. Fakat fesâhati dahi şarttır. Fesâhat bulunmayan sözde belâgat yoktur. Edip olan kimse ister şair olsun ister nesir yazarı olsun kuyumcuya benzer. Kuyumcu nasıl değerli taşlardan bir şey yapacak olduğunda ilk önce inci ve cevherlerden seçip, ikinci olarak onların uygun olanlarını yan yana dizerse, edip de fasîh kelimeleri seçer ve onları birbirine uyacak tarzda dizer. İşte onun bu iki işi fesâhat demektir. Fakat kuyumcunun bir başka vazifesi daha vardır ki yapacağı şeyin nereye takılacağını bilip de ona göre işlemesidir. Yoksa gerdanlık biçiminde büyük bir küpe yaparsa işe yaramaz. İşte bu üçüncü iş de durumun uygunluğunu [belâgati] gösterir."

(Ahmed Cevdet Paşa: *Belâgat-ı Osmâniyye:* 61. s.)

Takid

"Söz diziminde anlaşılma güçlüğü. Anlamın kapalılığı veya anlaşılmazlığıdır. Buna ya cümle unsurlarının yerli yerinde bulunmaması, yani cümlenin hatalı kuruluşu veya cümlenin kuruluşu doğru olmakla birlikte ifadenin düz anlamından sözü söyleyenin maksadına intikalde doğan güçlük yol açar. Diğer bir ifade ile sözün, anlatılmak istenen düşüncenin maksata uygun bir şekilde anlaşılmasını engelleyen birtakım kusurlar bulundurmasına denir."
(Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 42. s.)

"Lügatte 'düğümlemek' demektir. Meânî ilmine göre ise bir sözde ne demek istenildiği kolayca anlaşılamamakdır. İfâdenin âdeta kör-düğüm edilmiş ve mânânın sökülemez bir hâle getirilmiş olması, bu ismi almasına sebeb olmuşdur, ta'kîd ya lafzî ya mânevî olur." (Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lügatı*: 142. s.)

"Ta'kîd ki, ale'l-umûm sözün ma'nâ-yı maksûda delâleti vâzıh olmamağa istılâh edilmiştir. Lafzî ve ma'nevî olarak ikiye ayrılır. Ta'kîd-i lafzî başlıca kelâmın terkîbi muhtel ve sebk ü rabtında hatâ olmaktan ve ta'bîrât ve kelimât isti'mâli nâsa mugâyir ma'nâlarda kullanılmaktan neş'et eder."
(Menemenlizâde Mehmet Tâhir: *Osmanlı Edebiyatı*: 194. s.)

eylemişken vaslıñ ikrâr ile ishâka kerem
var mı ol lutfı mecâl inkâra allah aşkına (İshâk)

"Kavuşma vadiyle İshak'a kerem etmişken Allah aşkına o lutfı inkâra mecal var mı?"

ruh u miyânını yâriñ severseñ *ol* ey dil
ümîd-bâzî-i bûs u kinârdan *fârig* (Vahyi: *Dîvân*: g. 151/3)

"Ey gönül, sevgilinin yanağını ve belini seviyorsan, onu öpüp kucaklama ümidinden vazgeç."

şeh-i mülk-i kerem kim bâb-ı cûd-ı lutfunuñ dâyim
gelir erbâb-ı bermek halkasının tavk-ı rikâb eyler
(Nâmî: *Dîvân*: k. 11/22)

"O cömertlik ülkesinin padişahıdır ki Bermekiler gelir, onun lütuf kapısının halkasını üzengilerine toka yaparlar."

Garabet

"Kelimede anlaşılma güçlüğüdür. Sık kullanılmadığından alışılmamış ve anlamı açık olmayan veya anlaşılmayan kelime ve tabirleri kullanma kusurunun adıdır. Yerel dilde kullanılan ve manasını o dili kullanan fertlerin çoğunluğu tarafından anlaşılmayan kelime ve tabirleri kullanmak da bu kusura girer."
(Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 40. s.)

"Me'nûs olmayan, yani manası herkesçe bilinmeyen bir kelimenin söz arasında kullanılmasıdır. O kelimeye de 'garib' denilir."
(Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lügatı*: 46. s.)

"Vahşî ve gayr-i me'nûs ta'bîrâta *garîb* ve bunların isti'mâlinde terettüb eden nakîsaya *garâbet* denilir. Âsâr-ı edebiyede en ziyâde ihtirâz edilecek nakâyistan birisi de garâbettir. Söz söylemekten maksat ifâde-i merâm olmasına nazaran elfâz-ı garîbe ile kelâmı anlaşılamayacak bir mu'ammâ hâline getirmek, sonra bunu, ba'zıların iddiâsı gibi takdîre şâyân bir mahâret 'addeylemek kabûl olunur fikirlerden değildir."
(Menemenlizâde Mehmet Tâhir: *Osmanlı Edebiyatı*: 196. s.)

çâr u nâçâr gönülsüz gezerin 'âlemde
bilmezin *n`idesimi* bî-dil ü bî-tâb-ı kuvâ
(Nâmî: *Dîvân*: k. 25/33)

"Âlemde ister istemez gönülsüz bir şekilde gezerim; gönülsüz ve takatsiz ne yapacağımı bilmiyorum?"

zülf eylemekte 'aklım perîşân
bu fitneden yâr *olmaz mı hânis*
(Vahyî: *Dîvân*: g. 21/8)

"Zülf, aklımı perişan etmekte, yâr bu fitneden dolayı ettiği yemini bozmaz mı?"

dağ dağ edelim cismimizi
edelim çeşmimizi *hûn-pâlâ*
(Fasîh: *Dîvân*: t. bend V/2)

"Bedenimizi dağlayalım; gözümüzü kanla safileştirelim."

Kıyasa Muhalefet

"Kelime yapısında kuralsızlık. Kelimenin dil kurallarına uymama durumudur. Çeşitleri şunlardır: Şeddeli harfi şeddesiz okumak, kelimeden harf eksiltmek, kelimeye harf ilave etmek, kelimelerin harekelerini değiştirmek, sakin harfi harekeli veya harekeli harfi sakin okumak, Türkçemizde kullanılan Arapça çokluk bildiren kelimelere Türkçe çokluk eki getirmek."

(Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 40. s.)

"Galat-ı tahakkümî de dedikleri kıyâsa muhâlefet, üdebâ arasında cârî olan usûle uymamaktır. Başlıca üç şeyden olur: 1. Nazımda vezne uydurmak için bir kelimenin telaffuzunu değiştirmek, 2. Müteaddid mânâsı olan bir kelimeyi meşhûr olmayan mânâda kullanmak, 3. Sarf ve nahve âid kavâid hatası yapmak."

(Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lügatı*: 88. s.)

"Kelimeniñ kavâ'id-i Osmâniyyeye ve ehl-i lisânıñ isti'mâline muhâlif olmasıdır."

(Ahmed Cevdet Paşa: *Belâgat-ı Osmâniyye*: 5. s.)

deme koyun gibi mazlûmdur mürâ'îye
başın *salarsa* da mânende-i büz-ı ahfeş

(Nâbî: *Dîvân*: g. 343/2)

"Mürai kişi için Ahfeş'in keçisi gibi sürekli başını sallasa da koyun gibi mazlum ve yumuşak huyludur, deme."

togrusun mu diyelim ey yüzü gül serv-i revân
âb-ı rûyuñ da latîf ol *kad*-i dil-cû da güzel

(Vusûlî: *Dîvân*: g. 125/2)

"Ey gül yüzlü, servi boylu sevgili, doğrusunu söylersek parlak yüzün de hoş, gönül alıcı boyun da güzel."

olmuştur ışık şevk-i cemâliñ-ile hurşîd
dünyâyı gezer giymiş *eb[i]*rden kepenekler

(Meâlî: *Dîvân*: g. 48/6)

"Güneş, senin güzelliğinin şevkiyle derviş olmuştur; buluttan kepenekler giymiş, dünyayı gezer."

Tenafür

"Söz dizimini meydana getiren kelimelerin tek tek fasih olmalarına rağmen bir araya geldiklerinde doğan söyleyiş güçlüğü. Çoğu zaman benzer seslerin bulunduğu kelimelerin bir araya gelmesinden kaynaklanır."

(Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 41. s.)

"Lügatte ürkmek demektir. Fesâhatcilere göre bâzı harflerin, yâhut kelimelerin yan yana gelmesinden, yâhut biribirine yakın bulunmasından telâffuzun güçleşmesi demektir. Birincisine "tenâfür-i hurûf", ikincisine "tenâfür-i kelimât" derler."

(Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lügatı*: 16²b)

"Telaffuzda lisâna gelen usretten ibârettir ki kelime veya kelâmda olmasına nazaran ikiye ayrılır: Kelimede tenâfür, hurûf-ı mürekkebe ile harekâtın 'adem-i imtizâcından hâsıl olur 'korkturtturtmak', 'selâsetsiz' kelimelerinde olduğu gibi. Kelâmda tenâfür, kelimât-ı mürekkebenin 'adem-i imtizâcından hâsıl olur. 'Medîha-hân' ve 'ne sebebe mebnî' terkîblerinde olduğu gibi. Kelâmda tenâfüre sebeb olan kelimâtın hadd-i zâtında mutlakâ mütenâfir olması lâzım gelmez. Nitekim 'sebeb' ve 'mebnî' ve 'medîha' ve 'hân' ayrı ayrı okunursa tenâfürden berîdirler."

((Menemenlizâde Mehmet Tâhir: *Osmanlı Edebiyatı*: 201. s.)

ref' kıl cânâ cemâl-i dil-fürûzuñdan nikâb
gün yüzüñ âyînesin görsün *mücellâlanmasın*

(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 252/2)

"A sevgili, gönlü aydınlatan yüzünden örtüyü kaldır da güneş, senin yüzünün aynasını görsün, kendisinin daha parlak olduğunu sanmasın."

ko kûy-ı yâra beni zâhidâ revân ol sen
reh-i harem saña baña ol âsitâne gerek (Nâmî: *Dîvân*: g. 248/3)

"Ey zahid, sen beni sevgilinin sokağında bırak da yürü git; harem yolu sana, o eşik bana gerek."

nigâr-ı hüsnünü *mümkün mü mû-be-mû* görmek
dehânı zerre miyânı hayâl göstermez

(Nâmî: *Dîvân*: g. 169/2)

"Güzelin güzelliğini inceden inceye görmek mümkün değil; (o resim), ağzı zerre kadar beli de ince/kıl kadar göstermez."

Za‘f-ı Telif

“Söz diziminde kuralsızlık. Söz diziminin bütününün yapısının dil kurallarına ve dili iyi kullanan edebiyatçılar arasındaki kabul gören usule ve toplum nezdindeki ortak beğeniye ters düşmesidir. Sözde fazla veya eksik sözcük bulunması, cümledeki fiillerin zamanları arasında uyumsuzluk olması, Farsça kurala göre yapılan terkiplerde sıfat-mevsuf uygunluğuna dikkat edilmemesi, adedi belirlenmiş şeylerin sonuna çokluk eki getirilmesi ve düz yazı metinlerdeki paragraflar arasında bağlantısızlık bunun içinde değerlendirilebilir.”

(Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 41. s.)

“İbâre tertîbinin sağlam olmamasıdır ki kalem ve üslûb sâhibi edîbler arasında cârî olan usûle riâyet edilmemekden ileri gelir. Başlıca sebebleri: Evvel söylenilecek kelimelerin sonraya bırakılması, sonra söylenileceklerin evvel söylenilmesi, hazfi lâzım gelenlerin zikri, zikri icâbedenlerin hazfidir.”

(Tâhirü’l-Mevlevî: *Edebiyat Lügatı*: 181. s.)

“Eczâ-yı kelâmın tertîbi ma‘nânın tertîb-i zihnîsine muhâlif bulunmak ve edevât u kelimât nâ-be-mahal olmak ve fikarât-ı kelâmda rahatsızlık ve ezmine-i ef‘âlde mutâbakatsızlık bulunmak gibi nakîsalardan tevellüd eder ki zevkı ta‘tîl ve fehmi işkâl eyler.”

(Menemenlizâde Mehmet Tâhir: *Osmanlı Edebiyatı*: 192. s.)

dil derûn-ı *sîneden* zülfüñ *gamından* zâr olur
murg gibi görse kendi âşiyânı içre mâr (Emrî: *Dîvân*: g. 93/4)

“Yuvasında yılan gören kuş gibi gönül de senin saçının gamı sebebiyle gönlümün derinliklerinden feryat eder.”

beni reşk oduna pervâne teg ey şem‘ yandırma
yeter hurşîd-i ruhsârıñ çerâğ-ı bezm-i ağyâr et
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 42/5)

“A mum gibi güzel, beni artık kıskançlık ateşiyle kelebek misali yandırma; güneş gibi yüzünü, eller meclisinde kandil etmeyi bırak/kandil ettiğin yeter.”

her-sayd-ı fürû-mâyeniñ olma nigerânı
`ankâ vü hümâ tu‘me gerek bâz-ı mahabbet (Nâmî: *Dîvân*: g. 15/3)

“Değersiz avları gözleme, muhabbet şahinine Ankâ ve Hümâ gibi avlar gerek.”

Haşv

"Söz fazlası. Cümlenin temel ögelerinden olmayan, ifade edilmek istenilen asıl anlama katkısı da bulunmayan kelimelere denir. Diğer bir ifade ile sözün anlamının kendisi olmaksızın da tamamlandığı kelimelerdir. Mutlak anlamda, yani bir şarta bağlı olmaksızın bir kusuru ifade eden haşvin belli durumlarda söze güzellik kattığı da olur. İki çeşit haşiv vardır: Haşv-i müfsid (manayı bozan haşiv), haşv-i gayr-i müfsid (manayı bozmayan haşiv)"

(Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 89. s.)

"Lügatte, minder, yastık gibi şeylere doldurulan tıkıntı mânâsınadır. Edebiyatta ibâre arasında kalabalık eden sözlere denir. Haşvi evvelâ "müfsid" ve "gayr-i müfsid" olarak ikiye ayırırlar. Haşv-i müfsid: İbârede kalabalık etmekle kalmaz, sözün mânâsını da bozar. Gayr-i müfsid haşiv de "kabîh", "melîh" "mütevassıt" olarak üçe ayrılmıştır. Haşv-i kabîh: Mânâyı bozmayan, fakat söze çirkinlik veren fazlalıktır. Haşv-i melîh: İbâre arasında cümle-i mu'teriza kabilinden bir söz karıştırmak, fakat bununla ayrıca bir fâide temin etmek demektir. Haşv-i mütevassıt: Haşv-i kabîh ile haşv-i melîh arası bir fazlalıktır. Söze çirkinlik vermediği gibi güzellik de vermez."

(Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lügatı*: 50a-b)

bâtıl hemîşe bâtıl u bîhûdedir velî
müşkil budur ki sûret-i haktan zuhûr eder

(Bâkî: *Dîvân*: g. 420/6)

"Batıl her zaman batıl ve beyhudedir; fakat hak suretinde ortaya çıkması zorluk doğurur."

suyu gâyetle sâf turna gözü
kimseniñ yok letâfetine sözü

(Vahyî: *Dîvân*: l. 11/3)

"Suyu o kadar temiz ki, kimsenin berraklığına sözü yok."

bildim ol şûh-ı cihânı beni şeydâ eden ol
râz-ı pinhân-ı dili 'âleme ifşâ eden ol

(Nâmî: *Dîvân*: g. 270/1)

"Beni çılgına çeviren ve gönül sırrını ifşa eden işveli sevgiliyi bildim."

Meânî

Sözcük anlamı, manalar/anlamlar demektir, *ma'nâ*'nın çoğuludur. Edebî kavram olarak belagatin alt dallarından olup sözü sade ve düz bir şekilde, gereğine uygun biçimde söyleme yollarını araştıran bilim dalının adıdır.
Sözü gereğine uygun söyleme me'ânî'nin konusudur. Buna göre asıl belagati gösteren me'ânîdir. Sade ve düz bir şekilde duruma uygun olarak söylenen söz belîğ olur.

(Ahmed Cevdet Paşa: *Belâgat-ı Osmâniyye:* 63. s.)

"Muallim Nâcî Efendi merhum: 'Fenn-i Belâgat meânî, beyân, bedî' namlariyle üç kısma ayrılır. Bunlar da birer fen itibar olunur. Şu üç meseleyi nazar-ı dikkate alalım: 1. Kelâmın muktezâ-yı hâle tatbiki, 2. Bir mananın yek diğerinden daha vâzıh birkaç suretle ifadesi, 3. Mutabakatı, vuzuhu yolunda olan sözün tezyini. İşte bunlardan birincisi fenn-i meânî ile, ikincisi fenn-i beyân ile, üçüncüsü fenn-i bedî' ile bilinir. Ehemmiyetleri bu tertibe göredir."

(Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı:* 26. s.)

Beyân

Arapça bir kelime olup, anlatma, açık söyleme, ifade, ifham, ispat etme, izhar anlamlarına gelir. Edebî kavram olarak; fasih olmak şartıyla sözün makama veya duruma uygun biçimde açıklanması ve düzenlenmesi demek olan belagatin bir alt bölümüdür. Beyan; teşbih, mecaz, kinaye ve istiare konularını ele alır. Sözün mecaz anlamını konu edinerek bunları gösterme yollarını öğretir.

"Arap âlimleri belâgati ikiye ayırmışlardır: Biri 'sözün duruma göre söylenmesi' demek olan ilm-i me'ânîdir. İkincisi bir şeyi istemenin farklı yollarını gösteren ilm-i beyândır. Yani bu ilim teşbih, mecaz ve kinayeden bahseder. Kendisine sanâyi'-i bedî'iyye denilen secî ve cinâs gibi belîğ söze süs veren birtakım sözü güzelleştirme usulleri vardır. Bunları tarif etmek için dahi ilm-i belâgate ek olmak üzere bir ilim dalı meydana getirip buna ilm-i bedî' adını vermişlerdir."
(Ahmed Cevdet Paşa: *Belâgat-ı Osmâniyye:* 45. s.)

"Muallim Nâcî Efendi merhum: 'Fenn-i Belâgat meânî, beyân, bedî' namlariyle üç kısma ayrılır. Bunlar da birer fen itibar olunur. Şu üç meseleyi nazar-ı dikkate alalım: 1. Kelâmın muktezâ-yı hâle tatbiki, 2. Bir mananın yek diğerinden daha vâzıh birkaç suretle ifadesi, 3. Mutabakatı, vuzuhu yolunda olan sözün tezyini. İşte bunlardan birincisi fenn-i meânî ile, ikincisi fenn-i beyân ile, üçüncüsü fenn-i bedî' ile bilinir. Ehemmiyetleri bu tertibe göredir."
(Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lügatı:* 26. s.)

Bedî

ezel, belâ, kâlû belâ, bezm-i elest

Fesahat ve belagat kurallarına uygun olarak söylenmiş bir sözün, mana ve lafız sanatlarıyla süslenerek anlamlı, akıcı ve etkileyici bir biçimde ifade edilme yollarını inceleyen bilim dalıdır. Anlamla ilgili başlıca sanatlar, Tenasüp, Tezad, İrsâd, Mukabele, Cem-Tefrik-Taksim, Leff ü Neşr, Rücû, Tecrîd, Tekrîr, Terdîd, Aks, İltifât, Tevriye, Mezheb-i Kelâmî, İstihdâm, Müşâkele, Mübâlağa, Tecâhül-i Ârif, İdmâc, Tevcîh; lafız ile ilgili başlıca sanatlar ise Cinâs, İştikâk, Şibh-i İştikâk, Muvâzene, Seci, Teşdîd, Telmîh, İktibâs, İâde, Akis, Tazmîn ve Mülemmâ'dır.

"*Sanâyi'-i bedî'iyye*, "kâm-ı belîğin vücûh-ı tezyîn ü tahsîni" demek olarak iki kısma taksîm olunur. Kısm-ı evvel, *ma'nâya â'id olan muhassenât*dır. Kısm-ı sânî, *lafza â'id olan muhassenât*dır."
(Ahmed Cevdet Paşa: *Belâgat-ı Osmâniyye*: 101. s.)

"Bir belâgat terimi olarak; müktezâ-yı hâle (yerine ve adamına) uygun sözlerin lafız bakımından kusursuz, mana yönünde makul ve aynı zamanda bir âhenge sahip olmasının usul ve kâidelerini inceleyen ilme "Bedî' ilmi" denilir".
(Bolelli: *Belâgat Beyân Me'ânî Bedî İlimleri Arap Edebiyatı*: 405. s.)

"Belâgat terimi olarak ise *bedî*, belâgatin meânî ve beyan kısımlarından sonra gelen, manaya delâleti açık ve durumun gereğine uygun olan sözü lafız/ses ve mana yönünden güzelleştiren usul ve maharetlerden (muhassinât) bahseden bir ilimdir."
(Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 141. s.)

Mecaz

Bir uçtan bir uca geçilen yol anlamındadır. Akli mecaz ve lügavi mecaz olarak ikiye ayrılır. Akli mecaz, bir fiili asıl failinden başkasına isnat etmektir. Kelimenin sözlük anlamının dışında kullanılmasına ise lügavi mecaz denir. Bu da iki kısma ayrılır. Bir kelimenin kendi gerçek anlamı dışında kullanılmasını sağlayan ilgi, yani zihnin hakiki anlamdan mecazi anlama geçişini sağlayan münasebet benzerlik ise o mecaza *isti'āre*, benzerlik dışında bir ilgi ise *mecāz-ı mürsel* adı verilir. Bu ilgiler; bütün-parça, yer, sebep-sonuç, genel anlam-özel anlam, mazhariyet, âlet olma, öncelik-sonralık vs. şeklinde sıralanabilir. Örnekler:

"Şu sebilden içtim."

bir *câm içirdi* gönlüme mihriñ seherde kim
her zerre geldi çeşmime câm-ı cihân-nümâ
(Şem'î: *Dîvân*: g. 9/2)

"Aşkın, gönlüme seher vakti öyle bir şarap içirdi ki, her zerre gözüme dünyayı gösteren kadeh gibi geldi."

mekke kulpu gibi tut *emrî* kapısı halkasın
saña ol dergâhdan olur olursa feth-i bâb
(Emrî: *Dîvân*: g. 41/5)

"A Emrî, [sevgilinin] kapısının halkasını Mekke kulpu gibi tut; sana kapı açılırsa o dergâhtan açılır."

Teşbih

Benzetme demektir. İki şeyin bir veya birden fazla unsurla birbirine benzetilmesidir. Teşbihte aslolan zayıf tarafın kuvvetliye benzetilmesidir. Dört ögesi vardır: benzeyen, benzetilen, benzetme yönü, benzetme edatı. Bir benzetmede bunların hepsi bulunmak mecburiyetinde değildir. Benzetmenin teşbih olabilmesi için benzeyen ve benzetilenin bir arada, görünür olması gerekir; fakat bazen iki unsurdan birisi gizlenebilir, bunu istiare ile karıştırmamak lazımdır. Benzeyen ve benzetilenin bir arada bulunduğu teşbihe teşbîh-i belîğ denir. Teşbihin beliğ olabilmesi için benzetilen iki unsurun hangi açıdan benzetildiğinin hemen ve kolayca anlaşılmaması gerekir. Bir teşbihte benzetme yönü söylenirse o teşbih mufassal, söylenmezse mücmel, teşbih edatı söylenirse mürsel, söylenmezse müekked teşbih olarak adlandırılır.

gözüm yaşına ebr öykündügi'çün ra'dvâr âhım
yüzüne silleler bastı karası çok zamân gitmez
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 75/2)

"Bulut, gözyaşlarıma özendiği için şimşek gibi ahım onun yüzüne tokat attı, morartısı çok zaman geçmez."

hüsnüñüñ gencini hıfz etmege ejderhâ-sıfat
kıvrılıp yatır şehâ zülf-i perîşân üstüne
(Meâlî: *Dîvân*: g. 220/4)

"Ey sultan, dağınık saçın, güzelliğinin hazinesini korumak için ejderha gibi onun üzerine kıvrılıp yatar."

la'liñe nece beñzedeyin şol güheri kim
ipin sürüyüp yürüye bâzâr arasında
(Necâtî: *Dîvân*: g. 446/4)

"Şu inciyi senin yakut gibi dudağına nasıl benzetebilirim? O, pazarda ipini sürüyerek yürür."

İstiare

Ödünç almak demektir. Teşbih ve mecazla ilgisi vardır. Bir sözün gerçek anlamı ile mecazi anlamı arasındaki ilişki benzerlik ise buna istiare denir. İstiarede kelimenin anlamı, geçici olarak başka bir kelimenin yerinde kullanılır. İstiarede benzeyen ya da kendisine benzetilenden birisi bulunur. Açık, kapalı, mürekkep, temsilî, tafsili gibi çeşitleri vardır. Benzetilenin bulunduğu istiareye açık, benzeyenin bulunduğu istiareye ise kapalı istiare denir. Kimi araştırıcılar tarafından teşhis olarak adlandırılan edebî sanat örneklerinde çoklukla kapalı istiare vardır.

görüp endîşe-i katlimde ol *mâh*ı budur derdim
ki bu endîşeden ol *meh* peşîmân olmasın yâ rab
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 30/3)

"Ey Allah'ım, o ay [gibi güzelin], beni öldürme düşüncesi içinde olduğunu görüyorum; benim derdim, sevgilinin bu düşünceden pişman olmasıdır."

kızardı kan dere battı ko yüzüñü görsün
çıkınca rûy-ı zemîne neler çeker lâle
(Nâmî: *Dîvân*: k. 7/3)

"Toprağın yüzüne çıkıncaya kadar lale neler çekiyor, kızarıyor, kan ter içinde kalıyor. [Ey sevgili,] izin ver de yüzünü görsün."

hurşîd ebri sanma ki ey meh nikâb eder
bakmağa hüsnüñe yüzü döymez hicâb eder
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 64/1)

"Ey ay [gibi olan sevgili], güneşin bulutu örtü yaptığını sanma; senin güzelliğine bakmaya yüzü dayanamaz, utanır."

Kinaye

Gizlemek anlamındadır. Bir sözü hem gerçek hem mecaz anlama gelebilecek şekilde kullanmaktır. Kastedilen, mecaz anlamdır. Kimi kinaye örneklerinde sözün, gerçek anlamıyla anlaşılamayacağı görülebilir. Kinayede önemli olan sözü, kapalı ve dolaylı olarak ifade edebilmektir. Kinayede tasvire ve dolaylı anlatıma, mürsel mecazda ise çoklukla kısaltmaya başvurulur. Tarizi de kinaye içerisinde değerlendirenler vardır.

koma bâkî kuluñu cür'a-sıfat ayakta
dest-gîr ol aña ey dâver-i 'âlî-mikdâr
(Bâkî: *Dîvân*: k. 18/49)

"Ey alicenap vezir! Bâkî kulunu cüra gibi kadehte bırakma, ona elini uzat."

eller *el üzre tut*ar iken *düştü ayağa*
rengîn lebiñe beñzedeli kendüzin şarâb
(Süheylî: *Dîvân*: g. 22/2)

"Şarap, kendisini senin renkli dudağına benzeteli el üstünde tutulurken ayağa düştü."

*içi yan*dığından ağlar şem-i meclis hâlime
yâr oda niçin yakar ben mübtelâsın bilmedim
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 191/13)

"Meclisin mumu (itibarlı kişisi) içi yandığından hâlime ağlar; sevgili ben düşkününü niçin ateşte yakar, bunu bilmiyorum?"

Tezad

tıbâk, mutâbakat, tatbîk

Birbirinin karşıtı olan duygu, düşünce, hayal vb. durum ve eylemleri bir ilgi kurarak bir arada söyleme sanatına verilen addır. Tezatta karşıt anlamlı sözcüklerin her ikisi de isim ya da fiil olabileceği gibi; biri isim, diğeri fiil olabilir. Fiiller arasındaki karşıtlık ise; olumlu fiiller arasında olabilir veya biri olumlu, diğeri olumsuz olmak üzere aynı kökten türemiş fiiller arasında oluşabilir. Yine karşıtlık, gerçek ya da mecaz anlamlı sözcükler arasında meydana gelebilir.

beni yâd eylediñ *ihyâ ettiñ*
öldüler gittiler ammâ hussâd
(Bâkî: *Dîvân*: g. 37/1)

"Beni hatırlayıp canlandırdın ama kıskançlar öldüler gittiler."

ân-ı hüsnüñ seyr edip gitti karâr-ı 'akl u hûş
düşmen etmez *dostlar* onu ki ettim ben baña
(Rahmî: *Dîvân*: g. 1/1)

"Güzelliğinle cazibeni seyredince akıl idrak gitti; dostlar, benim bana ettiğimi düşman etmez."

'arz-ı dîdâr eylemezseñ *dûzâh* olur kâinât
sensiz ey hûr-ı behiştî *ravza* zindândır baña
(Figânî: *Dîvân*: g. 1/1)

"Yüzünü göstermezsen kâinat cehennem olur; ey cennet hurisi, sensiz cennet bana zindandır."

Rücu

"Lügat anlamı 'dönme' demek olan rücu, söylenilen sözden bir nükteye dayalı olarak geri dönme demektir. Bu, daha önce söylenilen söze dönüş olabileceği gibi söylenilen sözü iptal edip farklı bir düşünceye yöneliş de olabilir. Yerinde yapıldığı takdirde şaire heyecanını dışa yansıtma imkânı verir. Ayrıca ifade edilmek istenen fikre kuvvet kazandırır."
(Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 187. s.)

"Bedî' san'atlarındandır. Bir fikri daha kuvvetli anlatmak için söylenilen sözden caymış gibi davranmaktır.
(Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lügatı*: 127. s.)

"Bir fikri, bir hissi, bir hayâli tasvir edip dururken zâhiren ondan nükûl ile dîger bir ifâdeye mürâcaat eylemektir ki hakîkatte yine evvelki söze kuvvet ve şiddet vermek maksadından başka bir şeye mübtenî olmaz."
(Menemenlizâde Mehmet Tâhir: *Osmanlı Edebiyatı*: 263. s.)

meh-i nev ey hilâl-ebrû seniñ barmağıña değmez
nice barmağıña vallâhi bir tırnağıña değmez
(Emrî: *Dîvân*: g. 212/1)

"Ey hilal kaşlı, yeni ay senin parmağına değmez; ne parmağı vallahi bir tırnağına değmez."

görünen tağlar başında ebr ü bârân sanmañız
tağlar saçın çözüp ben hasta için ağlar
(Zâtî: *Dîvân*: g. 163/2)

"Dağ başlarında görüneni bulut ve yağmur sanmayın; dağlar saçın çözüp ben hasta için ağlamaktadır."

n'ola meyl etseler eş'ârıma erbâb-ı safâ
*bâki*yâ şi'r değildir bu bir akar sudur
(Bâkî: *Dîvân*: g. 46/6)

"Sefa sahipleri şiirlerime meyl etse ne olur; ey Bâkî, bu şiir değildir, bir akar sudur."

Cem-Tefrik-Taksim

"Lügat anlamı anlamı 'toplamak, birleştirmek'tir. Belagat terimi olarak iki ya da ikiden fazla manayı bir hükümde toplamaktır. İki şey arasında cem yapıldıktan sonra aralarını tefrik etmeye, yani ikisinin ayrı şeyler olduğunu belirtmeye *cem ma'a't-tefrik* denir. Tefrik, cemedilen iki şeyin farklı oldukları yönler ayrı ayrı belirtilerek yapılabileceği gibi bu farklı yönler söylenmeden sadece ikisinin ayrı şeyler olduğu ifade edilerek de yapılabilir. Cemden sonra cemi meydana getiren şeylerin özelliklerini söylemeye de *cem ma'a't-taksîm* denir. Cemden sonra tefrik, tefrikten sonra da taksim yapılırsa buna da *cem ma'a't-tefrîk ve't-taksîm* denir. Tefrik, aynı olan veya aynı olduğu kabul edilen iki şey arasında fark olduğunu, bunların aynı olmadıklarını söylemektir. Taksim, birden fazla unsur zikrettikten sonra bunlara ait özellikleri, her birinin kime ait olduğunu belirterek söylemektir."
(Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 173-177. s.)

"Bedî' tâbirlerindendir. Birkaç şeyi hüküm altına toplamak san'atıdır. Cem'in "ma'a't-taksîm" ve "ma'a't-tefrîk" olmak üzere iki nev'i vardır ki birincisi cem'in taksim san'atiyle, ikincisi de tefrik san'atiyle birlikte icra edilmesidir. Taksim: müteaddid şey zikr ve her birine âid olan san'ati tâyin ve tahsis suretiyle nisbettir. Cem' ma'a't-taksîm ise müteaddid şey'i bir hüküm dâiresine topladıktan sonra taksim etmektir." (Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lügatı*: 29-30. s.)

"Cem', müte'addid şeyleri bir hükümde cem' etmekdir. Tefrik, iki şey'in beynindeki fark u tefâvütü beyân etmekdir." (Ahmed Cevdet Paşa: *Belâgat-ı Osmâniyye*: 105. s.)

1. bir arada gördüm iki dilber-i 'âli-cenâb
   eyle sandım kim iniptir yere mâh u âfitâb

   birisiniñ hâle devr etmiş meh-i ruhsârını
   biriniñ mihr-i 'izârı üzre görünmez sehâb

3. mısr-ı hüsnünde birisiniñ nihâyetde 'abîr
   rûm-ı ruhsârında biriniñ görünmez müşg-i nâb

   biri 'âşıktan utanıp perde tutmuş yüzüne
   biriniñ tab'ı küşâde yok cemâlinde hicâb

5. biri hayrân kıldı esrâr-ı şeker-âlûd ile
   biri ser-mest etti *emrî*yi sunup câm-ı şarâb
   (Emrî: *Dîvân*: g. 47)

bende mecnûndan füzûn 'âşıklık isti'dâdı var
'âşık-ı sâdık benim mecnûnuñ ancak adı var
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 75/1)

"Bende Mecnun'dan fazla âşıklık kabiliyeti var; gerçek âşık benim, Mecnun'un ancak adı var."

nigârâ aldı hattıñdan benefşe reng ü sünbül bû
ki bâğı hurrem eyler o dimâğı hurrem eyler bu
(Nizâmî: *Dîvân*: g. 92/1)

"Ey resim (gibi güzel sevgili), menekşe rengini, sümbül de kokusunu senin ayva tüylerinden almıştır. O (menekşe ve sümbül) bağı, bu hat da dimağı şenlendirir."

Leff ü Neşr

Sözlük anlamı, dürüp toplama ve yayma demektir. Bir ibarede zikredilen en az iki sözün, kendisinden sonra, aralarında münasebet bulunan ve başka en az iki sözün zikredilmesi sanatıdır. İki söz arasındaki münasebet gerçek olabileceği gibi divan şiirinin kabul ettiği bir münasebet de olabilir. Sözlerin sırası düzenli olursa buna mürettep [= düzenli], düzensiz olursa müşevveş [= düzensiz] leff ü neşr denir. Leff ü neşr ile teşbihi birbirine karıştırmamak gerekir.

dedim *hatt*ıñ belirmiş '*ârız*ıñda
dedi *nâr* olmaz ey zâtî *duhân*sız
(Zâtî: *Dîvân*: g. 531/7)

"'Yanağında ayva tüyleri belirmiş.' dedim; 'Ey Zâtî, ateş dumansız olmaz.' dedi."

kaşıñ *nûn*un dehânıñ *mîm*in ey dost
görelden çâkerîniñ çeşmi *nem*dir
(Çâkerî: *Dîvân*: g. 26/8)

"Ey dost, kaşının 'nûn'unu, ağzının 'mîm'ini gördüğünden beri Çâkerî'nin gözü nemlidir."

gül yüzüñde hat belirse gözlerim giryân olur
hâle görünse kenâr-ı mâhda bârân olur
(İbni Kemâl: *Dîvân*: g. 79/1)

"Gülü andıran yüzünde tüyler çıksa gözlerim yaş döker. Nitekim ayın etrafında hale görünse yağmur yağar."

Mübâlağa

Sözlük anlamı, bir işte pek ileriye gitme, kusur bırakmama, mükemmel ve kusursuz etme, büyütme, ifrat, küçük bir işi çok büyük gösterme demektir. Edebî kavram olarak, "Bir niteliğin, fiilin veya durumun gerçekleşmesi zor hatta imkânsız dereceye çıkarılarak, abartılarak ifade edilme sanatıdır. Bir durumu olumlu ya da olumsuz olarak nitelemede aşırılığa kaçmak şeklinde de tanımlanabilir. Mübâlağanın üç derecesi vardır: 1. Teblîğ: Mübâlağa ile var olduğu iddia edilen durumun akla uygun ve geçmişte görülmüş olmasıdır. 2. İğrâk: Mübâlağa ile ifade edilen durumun daha önce görülmemiş olmakla birlikte aklen mümkün olmasıdır. 3. Gulüv: Mübâlağa ile belirtilen durumun geçmişte görülmediği gibi aklen de mümkün olmamasıdır."

(Saraç: *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları:* s. 47.)

nesîm-i lütfuñ eserse şitâda ey yüzü gül
bitire hâr-ı mugaylânda gonca-yı ahmer

(Hayâlî: *Dîvân:* 12/k. 3/11)

"Ey yüzü gül, senin lütuf rüzgârın kışın esse deve dikeninden kırmızı gonca bitirir."

bassañ rikâba vakt-i gazap pây-ı hışmını
olurdu heybetiñden eriyip rikâb âb

(Hayretî: *Dîvân:* k. 1/30)

"Gazap vaktinde hışım ayağını üzengiye bassan, senin heybetinden üzengi eriyip suya dönerdi."

kıldı zemîni berf gibi nakd-i sîme gark
in'âm-ı 'âm-ı şâh-ı civânmerd-i bahtiyâr

(Bâkî: *Dîvân:* k. 9/4)

"Civanmert, bahtiyar padişahın umumi ihsanı yeryüzünü kar gibi gümüş akçe ile doldurdu."

Tevriye

Gizlemek, saklamak anlamındadır. En az iki anlamı olan bir kelimenin, ibareye uygun düşen ve akla ilk gelen anlamının kullanılıp öbür anlamının ibarede geçen kelimeler aracılığıyla çağrıştırılması sanatıdır. İham'ı da tevriye içerisinde değerlendirmek gerekir. Kelimenin iki anlamı da eşit bir şekilde beyte uygun düşüyorsa ve bu durum hangi anlamın tercih edilmesi gerektiği konusunda şüphe oluşturuyorsa iham gerçekleşmiş olur.

yâr öldürdü beni bugün baña bayrâmdır
dostlar bi'llâhi sarıñ baña *bayrâmî* kefen
(Meâlî: *Dîvân*: g. 173/6)

"Yâr beni öldürdü, bugün bana bayramdır; dostlar! Bana bayrami kefen sarın."

baña tâhir efendi kelb demiş
iltifâtı bu sözde zâhirdir

mâlikî mezhebim benim zîrâ
i'tikâdımca kelb *tâhir*dir
(Nef'î)

"Tahir Efendi bana 'Köpek' demiş; bu sözüyle iltifat etmektedir. Ben Maliki mezhebine mensubum; inancıma göre köpek temizdir/tahirdir."

rakîb-i seg *uludu* âsitân-ı yâra varaldan
tenezzül eylemez 'âşıklara 'âlî-cenâb olmuş
(Avnî: *Dîvân*: g. 31/4)

"Köpek rakip, sevgilinin eşiğine varalıdan beri uludu/yüceldi; âşıklara tenezzül etmez yüce eşikli olmuş."

Cinas

Asıl anlamı, iki veya daha fazla şeyin birbirine benzemesi olan cinas, bir edebiyat terimi olarak manzum veya mensur bir metinde anlamları farklı sözcükler arasındaki yazılış ve söyleyiş benzerliği anlamına gelir. Bir ibarede cinas bulunması için o ibarede en az iki söz arasında kısmen ya da tamamen yazım ve ses benzerliği bulunması gerekir. Bu sözlerin isim veya fiil olması ya da kelime köküne getirilen bırtakım eklerle meydana getirilmiş olması durumu değiştirmez. Cinasta ses benzerliği dört yönde olur. Bu dört yön, seslerin; türü, sayısı, harekesi ve sırası ile ilgilidir. Cinas önce cinâs-ı tâm ve cinâs-ı gayr-i tâm olmak üzere ikiye ayrılır. Cinası meydana getiren sözcükler arasında dört bakımdan da tam bir uyum varsa bu cinaslara cinâs-ı tâm, böyle bir uyum yoksa cinâs-ı gayr-i tâm adı verilir (Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 245. s.). Cinas, basit ve birleşik cinas olarak ikiye ayrılır. Basit cinas, birleşik olmayan kelimelerin oluşturduğu cinastır. Yüz (sayı, yüzmek, insan yüzü) gibi. Birleşik cinas, cinası meydana getiren sözlerin en az birinin iki tam kelimeden ya da iki ayrı kelimenin birleşen hecelerinden meydana gelmesidir. Gülen az-güle naz gibi.

eyitdi hastadır düşman değişe gibi *dünyâsın*
dedim tutmuş olaydık vây anıñ ey dost *dün yasın*
(Zâtî: *Dîvân*: g. 1178/1)

"'Düşman hastadır, dünyasını değiştirecek gibi.' dedi;
'Ey dost, dün yasını tutsaydık.' dedim."

dil baña la'liñi anıñ'çün der *em*
bilir anı k'ol durur derdime *em*
(Münîrî: *Dîvân*: g. 201/1)

"Gönül, senin dudağının, derdime ilaç olduğunu bildiği için bana onu 'em' der."

âfitâb-ı dehre gönül verme soñu *tâb*dır
âhiri çün *âh*dır *mâh*ına hîç etme heves
(Meâlî: *Dîvân*: g. 89/2)

"Dünya güneşine/*âfitâb*ına gönül verme, onun sonu yanmaktır/*tâb*dır; ayına/*mâh*ına ise hiç heves etme, zira onun sonu da *ah*tır."

İştikak

"Bir kök ile o kökten türemiş bir veya daha fazla kelimenin aynı ibarede bulunmasıdır. Bu tür kelimelerin şiir veya düz yazı bir metinde bir araya gelmesi bu sanatı oluşturur. Buradaki metin, bir mısra, beyit olabileceği gibi bir cümle yahut bir paragraf da olabilir. Muallim Naci, yazılış ve telaffuzundaki benzerlikten dolayı aynı kökten imiş izlenimini veren kelimelerin bir ibarede toplanmasına şibh-i iştikak adını vermektedir."

(Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 254. s.)

"Bedî' tâbirlerindendir. Bir maddeden müştak kelimelerin bir ibârede bulunmasıdır."

(Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lügatı*: 74. s.)

"Min ciheti'l-iştikâk müttehid olan kelimâtı bir ibârede cem' etmekten ibâret olan bu san'at ki cinâs envâ'ından dır."

(Menemenlizâde Mehmet Tâhir: *Osmanlı Edebiyatı*: 250. s.)

beñzeyip *'âşık* u *ma'şûka* kalem kâğıd-ıla
birisi ağladuğınca biriniñ yüzü güler

(Meâlî: *Dîvân*: g. 56/2)

"Kalem ile kâğıt, âşık ile maşuka benzer; birisi ağlayınca öbürünün yüzü güler."

sâfî-dil iseñ et lebiniñ zikrini *sûfî*
gel gör ne safâ-bahş olur câm-ı *musaffâ*

(İbni Kemâl: *Dîvân*: g. 16/7)

"Sofi, eğer gönlü temiz biri isen –içki içerken– onun dudağını an da saf, billur gibi olan kadeh ne mutluluk verir, gör."

elemin *kaysa kıyâs* etme dil-i mahzûnuñ
'aklı yoğ idi ne derdi var idi mecnûnuñ

(Bâkî: *Dîvân*: g. 275/1)

"Mahzun gönlün elemini Kays ile mukayese etme; Mecnun'un aklı yoktu, ne derdi vardı?"

Sec‘

“Asıl anlamı ‘kumru, güvercin gibi kuşların aynı sesleri tekrarlayarak ötmeleri’ demek olana sec, nesirde fasıla sonlarının aynı sesle bitmesidir. Fasıla, cümle sonuna denildiği gibi, birbirine edatla bağlanmış fıkra sonlarına da denir. Fasıla, şiirde kafiyenin bulunduğu mısra sonu gibidir. Nitekim sec de nesrin kafiyesidir. Hatta kafiyede olduğu gibi sec’de de revi harfinden sonra gelen ve şiirde redif adı verilmiş olan sesler sec’e dâhil edilmez. Üçe ayrılır:

1. Mutarraf sec: Vezinleri farklı sözcüklerin revi görevindeki seslerinin aynı olmasıdır. “Elmâs” ile “iltimâs” gibi,

2. Mütevazı sec: Fasılalardaki sözcüklerde hem revi seslerinin hem de seci meydana getiren sözcüklerin vezninin aynı olmasıdır. “hamd-i nâ-ma’dûd ve senâ-yı nâ-mahdûd ol Hazrete sezâdur ki..” ibaresindeki “ma’dûd” ve “mahdûd”un revi sesleri yanında vezinlerinin de aynı olması mütevazı sec’i meydana getirir, **3. Murassa sec**: Fasılalardaki sözcükler dışında bir önceki sözcüklerin de karşılıkları olan sözcükler ile secli ve aynı vezinde olmasına denir. “Ahmed zübde-i emâsil ü akrândır ve birâder-i ser-bülendi umde-i efâdil-i a’yândır” cümlesinde “akrân” ile “a’yân” sözcükleri fasıladır. Bu iki sözcüğün asli son sesi olan “n”nin her iki fasılanın sonunda tekrarlanması seci doğurur. Ayrıca fasılalardaki bu iki sözcükten önce gelen “emâsil” ile “efâdil” ve “zübde” ile “umde” kelimeleri arasında da bir sec vardır. Murassa sece tarsi de denir.”

(Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 257-258. s.)

Çeşm ü ebrû da güzel la‘l-i suhan-gû da güzel kâmet-i dil-cû da güzel zülf-i semen-bû da güzel sîne-i bî-mû da güzel hâl-i füsun-perver-i Hindû da güzel hat çü şeb-bû da güzel ‘işve-i şûriş-fiken-i fitne-i câdû da güzel rû da güzel hû da güzel mâh-likâ pâk-edâ kân-ı vefâ pâdşeh-i hüsn ü bahâ nükte-küşâ fitne-nümâ nâdire-fermâ suhan-ârâ ki gören tal‘at-ı hurşîd-i ziyâsın diye hakkâ bu letâfet bu tarâvet bu pesendîde kıyâfet bu melek reşk idecek hey‘et ü sûret bu felek hasret-i nezzâre-i ruhsârı olan mihr-i vefâ pertev-i nâdire kesâfetle budur şâh-ı cüvânân

(Vahyî: *Dîvân*: k. 39)

olmasa bunlar okunur mu kitâb
olmasa bunlar bilinir mi hisâb

(Vahyî: *Dîvân*: L. 29/14)

“Bunlar olmasa kitap okunur mu, bunlar olmasa hesap bilinir mi?”

her gün hayâl-i çihre-i dilberden ağların
her dün melâl-i turre-i dilberden ağların

(Emrî: *Dîvân*: g. 358/1)

“Her gün sevgilinin yüzünün hayalinden; her gece de sevgilinin saçının üzüntüsünden ağlarım.”

İktibas

"Lügat anlamı ateş yakmak için kor almayı ifade eden iktibas, terim olarak şiir yahut düz yazı metinde bir ayet-i kerimenin veya hadis-i şerifin tamamının veya bazı kelimelerinin alıntılanmasıdır. Hadis-i şeriflerden yapılan iktibaslara tenvir adı da verilir. Genellikle yapılan iktibasın ayet ve hadis olduğu belirtilmez."
(Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 274. s.)

"Lügatte ateş yakmak için bir yerden kor almak demektir ki alınan kora da (kabs) tâbir olunur. Bedî' ıstilâhında âyetden, hadisden alınan bir parça ile sözü tezyîn ve mânâyı te'yîd etmektir."
(Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lügatı*: 6[1]b)

"Kelâm arasında, âyet ve hadîs olduğuna işâret etmeksizin, bi'l-münâsebe âyât-ı kerîme ve ahâdîs-i şerîfe îrâd etmektir."
(Menemenlizâde Mehmet Tâhir: *Osmanlı Edebiyatı*: 246. s.)

kaddiñiñ sahn-ı zemîne sâye saldığın görüp
cân u diller çıgrışır *yâ leytenî küntü türâb*
(Meâlî: *Dîvân*: g. 19/4)

"Can ve gönüller, senin boyunun gölgesinin yeryüzüne düştüğünü görüp 'Keşke ben de toprak olsaydım.' diye bağrışırlar."

çün gün yüzüñe *ahsen-i takvîm* dedi hak
ahmed severse ahseni yâ rab hatâ mıdır
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 48/7)

"Mademki Allah senin güneş yüzüne 'en güzel suret' demiştir; Ahmet, en güzeli severse acaba hata mı etmiş olur?"

buldu mecnûn saçında leylânıñ
sırr-ı *esrâ bi-'abdihi leylen*
(Necâtî: *Dîvân*: g. 7/3)

"Mecnun, Leyla'nın saçında 'kulunu geceleyin yürüttü'nün sırrını buldu."

Mülemmâ

telmî’

Bir mısraı bir dilde, diğer mısraı başka bir dilde beyitlerden oluşan şiir söylemeye telmî’, böyle şiirlere mülemmâ şiir denir. Mülemmâ şiiri meydana getiren beyitler Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe olabilir. Bir beytinin tamamı bir dilde, öbür beyti başka bir dilde söylenmiş mülemmâ şiirler de vardır. Mülemmâ şiirdeki bütün mısralar aynı şaire ait olmalıdır, Arapça veya Farsça mısralar yahut beyitler bir başka şaire ait olursa telmî’ değil tazmîn yapılmış olur.

kad enâre’l-‘ışku li’l-‘uşşâki minhâce’l-hudâ
sâlik-i râh-ı hakîkat aşka eyler iktidâ
(Fuzûlî: *Dîvân:* g. 1/1)

“Aşk muhakkak âşıklar için hidayet yolunu aydınlatır, hakikat yolunun yolcusu aşka uyar.”

guftem ki be-men rahm kun ey yâr-i cefâ-kîş
türk oğlânı men añlamanam dedi ‘acemni
(Karamanlı Nizâmî: *Dîvân:* g. 114/4)

“Ey vefasız yâr, bana merhamet et dedim; ben Türk oğlanıyım, Acemceyi/Farsçayı bilmem dedi.”

za’fu’l-furkati li’l-menhi ve ‘ayni’ş-şâdî
velehu’l-‘akli ve rûhî ‘arefe’l-fu’âdî
n’ola ger rahm ede ol pâdişeh-i kişver-i hüsn
ben sitem-dîdeye kılmaya dahi bîdâdı
(Atâyî: *Dîvân:* g. 100/1)

“Ayrılığın verdiği zafiyet, doğrusu iyilik ve mutluluğun ta kendisidir; o, aklım, ruhum ve gönlümün hoşuna gider. O güzellik ülkesinin padişahı merhamet etse ne olur? Ben zulüm görmüşe artık haksızlık etmesin.”

İrsâl-i Mesel

îrâd-ı mesel, analoji

Bir düşünceyi kanıtlamak amacıyla darb-ı mesel/atasözü ya da atasözü değerinde hikmetli bir sözü delil olarak getirmektir. İrsâl-i mesel, çoğu zaman bir temsilî teşbih veya mürekkeb teşbihten oluşur. Ancak bu teşbihte iki ve daha fazla sözcükten oluşan benzetilen, kanıt olarak ileri sürülmektedir. Şairler, yalnız atasözü veya hikmetli sözleri kullanmakla kalmazlar, kültüre ait bir bilgiyi mesel/deyiş hâline getirirler. İrsâl-i mesele kimi zaman dinleyeni ikna etmek veya konuyu daha iyi anlatmak, kimi zaman da şiir zevkini okşamak maksadıyla başvurulur. Şiirde zikredilen darb-ı meseller, ölçüye uydurmak için kısmen değiştirilebilir.

su gibi sâf kıl sözü fikr eyle ver cevâb
her ne diliñe gelse öğütme çü âsiyâb
(Figânî: *Dîvân*: g. 2/1)

"Sözü su gibi saf kıl, düşünerek cevap ver; diline her ne gelirse değirmen gibi öğütme."

aşk âteşine sînemi dil eyledi kebâb
dîvânedir ki kendi evin eyledi harâb
(Rahmî: *Dîvân*: g. 9/1)

"Gönül, göğsümü aşk ateşinde kebap etti; kendi evini harap eden divaneye (benziyor)."

girye kılsam ne 'aceb hâk-i rehinden dûrum
hep garîb ağlamağa hubb-ı vatandır bâ'is
(Bâkî: *Dîvân*: g. 28/3)

"Ağlasam şaşılır mı? Çünkü yolunun toprağından uzak düştüğüme göre ağlasam buna şaşılır mı? Garibin ağlamasına sebep hep vatandır."

İltifat

"Lügat anlamı dönmek, yüzünü çevirmek olan iltifat, bir belagat terimi olarak manzum veya düz yazı bir sözü birinci, ikinci veya üçüncü şahıs kiplerinden biri ile ifade ederken diğer bir kipe nakletmektir. Diğer bir ifade ile sözü muhataptan gâibe veya gâipten muhataba yahut mütekellimden gâip veya muhataba yahut mütekellimden gâip veya muhataba çevirmektir. İltifat içinde değerlendirelecek diğer bir anlatım biçimi de aynı ifade içinde sözü, fiil kiplerinin birinden diğerine çevirmektir."
(Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 204. s.)

"Lügatte dönüp bakmak demektir. Bedî'cilere göre sözü gâibden muhâtaba, yâhut muhâtabdan gâibe döndürmek san'atidir."
(Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lügatı*: 6[3]a)

"Bir vak'ayı, bir hissi, bir fikri beyân edip dururken birden bire mecrâ-yı kelâmı, tebdîl ile bir başka şeye tevcîh-i hitâb etmek veya hitâb ile meşgûl iken gâibe ircâ-ı kelâm eylemektir ki en güzel heyecân ve teessür içinde bulunduğumuz zamânlarda lisânımızdan sâdır olur."
(Menemenlizâde Mehmet Tâhir: *Osmanlı Edebiyatı*: 261. s.)

kapıña yüz sürdügiyçün buldu bu kadri güneş
ey güneş hoş südde-i 'âlîye ettiñ ilticâ
(Lâmiî)

"Güneş bu değeri senin kapına yüz sürdüğü için buldu. Ey güneş, hoş, yüce bir eşiğe sığındın."

merhabâ ey hazret-i sâhib-kırân-ı ma'nevî
nâzım-ı manzûme-i silk-i le'âl-i mesnevî

mesnevî ammâ ki her beyti cihân-ı ma'rifet
zerresiyle âfitâbınıñ berâber pertevi
(Nef'î: *Dîvân*: k. 3/1-2)

"Merhaba ey mesnevi sultanının efendisi ve mesnevi incisinin düzenleyicisi; mesnevi ki her beyti bilgi dünyası, parıltısı güneşinin zerresiyle bir."

İntâk

Arapça *nutk* sözcüğünden türemiş olan intâk, nutka getirme, konuşturma demektir. İnsan dışındaki canlı ve cansız varlıklara, mefhumlara konuşma özelliği verme şeklinde oluşturulan edebî sanattır. Teşhis sanatının özel bir durumudur. Her intâk, aynı zamanda bir teşhistir.

"Bedî' tâbirlerindendir. Söylemeye kabiliyeti olmayan şeyleri söyletmektir... Her intâkta bir teşhis bulunur... Fakat her teşhiste intâk bulunmayabilir."
(Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lügatı:* 67. s.)

"Konuşmaya salih olmayan varlıklarla keyfiyetlere dil izafe etmek, intak adını alır. Hakikatte bu san'at teşhîsin husûsî bir hâlidir."
(Bilgegil: *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat):* 211. s.)

Tariz

"Kinaye ile ilgili bir ifade tekniği de tarizdir. Kinayeden ayrı bir şekilde düşünülmemeli. Tariz; tenkit, alay, doğruyu gösterme maksatları ile ortaya söylenilmiş bir sözdür. Söze konu olanın tepkisinden korunma veya tenkitte ölçülü olma, kibarlığı elden bırakmama yahut söze muhatap olanı kırmama gibi amaçlara hizmet eder. Hakikat veya mecaz yolu ile değil ifadenin bütününün anlamı yolu ile bir başka anlama işaret eder. Kinaye tek bir kelimede de olabilmesine rağmen tariz ancak bir cümlede olur."
(Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 145. s.)

"Bir ciheti gösterip de diger ciheti kast etmekdir. Nitekim şuña buña bed mu'âmele eden bir şahsıñ yanında 'insân-ı kâmil ancak nâsa hüsn-i mu'âmele eden kimsedir' dersin ve 'Sen insân-ı kâmil değilsin' demeyi kast edersin."
(Ahmed Cevdet Paşa: *Belâgat-ı Osmâniyye*: 100. s.)

"'Bir ciheti gösterip de diğer ciheti kast etmekdir.' diyenler bulunduğu gibi 'Maksûd olan şeye delâlet etmek üzere şey-i gayr-i maksûdu zikretmektir.' diyenler de olmuştur."
(Menemenlizâde Mehmet Tâhir: *Osmanlı Edebiyatı*: 271. s.)

seniñ mihr ü vefâ gösterdiğiñ agyâra çok gördüm
galattır kim seni bî-mihr okurlar bî-vefâ derler
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 80/3)

"Senin vefasız ve muhabbetsiz olduğunu söylemeleri yanlıştır; zira ben senin başkalarına, muhabbet ve vefa gösterdiğini çok gördüm."

gamdan öldüm demedim hâl-i dil-i zâr saña
ey gül-i tâze revâ görmedim âzâr saña
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 20/1)

"Gamdan öldüm, sana (yine) inleyen gönlümün hâlinden şikâyet etmedim; ey taze gül, seni incitmeyi uygun bulmadım."

bugün dûzah nişânın şöyle tahkîk etti vâ'iz kim
kıyâs ettik ki onu şimdi gelmiştir cehennemden
(Sırrî İbrahim Efendi)

"Vaiz, bugün cehennemi öyle gerçekçi anlattı ki; onun daha yeni cehennemden geldiğini sandık."

Terdid

"Lügat anlamı 'bir şeyi tekrarlamak' olan terdid, genellikle bir kısa metinde aynı kelimelerin farklı anlamlarda tekrarlanması olarak tarif edilir. Bu takdirde tekrir ile aralarındaki fark, tekrirde tekrarlanan kelimelerin aynı anlamda, terdidde farklı anlamlarda olmasıdır. Bunun dışında bir kelimenin iki ayrı anlam bağlamında iki defa söylenmesi, ayrıca bir sözün, cümlenin başı ile sonunda tezat oluşturacak anlamlarda tekrarlanması gibi farklı tarifleri de yapılmıştır."

(Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 197-198. s.)

"Bedî' tâbîrlerindendir. Bir sözü muhâtabın beklemediği bir sûretde bitirmektir."

(Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lügatı*: 165b)

"Terdîd, neticeyi te'hir ile erbâb-ı mütâlaayı müterreddid bırakmak veya sözü hiç beklenilmedik bir sûrette netîce-pezîr eylemektir ki bu sûretle yukarıdan beri müterreddid olan fikir ummadığı neticeyi görünce nazar-ı taaccüb ve dikkati esere mün'atıf olacağından kelâmın te'sîri tezâyüd eder."

(Menemenlizâde Mehmet Tâhir: *Osmanlı Edebiyatı*: 266. s.)

1. ten-i dilberde mûveş görünen sanmañ miyânıdır
   der-âgûş etmiş anı ben za'îfiñ kılca cânıdır

   galat dedim ki ben zâr u za'îf ey dil hayâlimde
   kolum toladım ol nâzik tene anıñ nişânıdır

3. görüp cisminde nâfın dedim ak gül goncasıdır bu
   ya öpmüş anı bir gonca-dehen cây-ı dehânıdır

   ya bezm-i gülde gül-berg içre kalmış sîm sâgardır
   miyân-ı servde yâ bülbül-i cân-âşiyânıdır

5. olup terdîdime vâkıf dedi nükteyle bir 'ârif
   ne oldur *emrî* ne bu halka-i mîm-i miyânıdır

   (Emrî: *Dîvân*: g. 167)

Sehl-i Mümteni

Söylenmesi kolaymış gibi görünen; fakat söylenmek istendiğinde güç olduğu anlaşılan, aslında derin ve ince anlamları bulunan sözdür.

zann etme ki şöyle böyle bir söz
gel sen dahi söyle böyle bir söz
(Ş. Gâlib)

"Şöyle böyle bir söz olduğunu sanma; gel, (söyleyebiliyorsan) sen de böyle bir söz söyle."

bende mecnûndan füzûn âşıklık isti'dâdı var
âşık-ı sâdık benim mecnûnuñ ancak adı var
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 75/1)

"Bende Mecnun'dan fazla âşıklık kabiliyeti var; gerçek âşık benim, Mecnun'un sadece adı var."

'aşkıñ aldı benden beni baña seni gerek seni
ben yanaram dünü günü baña seni gerek seni
(Y. Emre: *Dîvân*: g. 381/1)

"Aşkın beni benden aldı, bana seni gerek seni; gece gündüz yanarım, bana seni gerek seni."

Beraat-ı İstihlal

hüsn-i ibtidâ

Bir esere özenle seçilmiş, incelikle işlenmiş, belagat kurallarına göre düzenlenmiş sözlerle başlamak hüsn-i ibtidâ; aynı incelikle süslenmiş sözlerin, eserin konusuna, yapısına ve işleniş biçimine doğrudan veya dolaylı yoldan işaret edecek şekilde seçilmesine Beraat-ı İstihlal adı verilir. Mesela Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin başındaki üç rübai, eserin Mecnun ve Leyla vasfında mecazdan hakikate doğru değişim gösteren ilahî aşkı anlatacağına işaret etmektedir.

"Hüsn-i İbtidâ", konuşmak isteyen kimsenin; kulağa hoş gelen, güzel düzenlenmiş ve manası açıkça anlaşılan, makama uygun ve dinleyicinin dikkatini çeken sözlerle söze başlamasıdır. Eğer sözün başında maksada uygun ince bir işaret bulunursa ona "berâ'at-ı İstihlâl" denilir."

(Bolelli: *Belâgat Beyân Me'ânî Bedî İlimleri Arap Edebiyatı*: 379. s.)

"Berâat-ı İstihlâl, mensur veya manzum bir esere, seçkin ve konusuna uygun sözlerle başlamaktır. Buna Hüsn-i Matla' veya Hüsn-i İbtidâ' da denilir."

(Çöğenli, Şafak, Toparlı: *Arapça Farsça Türkçe Örnekleriyle Edebî Sanatlar*: 1. s.)

Muvaşşah

tevşîh, akrostiş, isim şiir

Arapça muvaşşah, süslenmiş, süslü, müzeyyen, giyinip kuşanmış demektir. Edebiyatta bir şiirin mısralarının ilk harfleri bir kelime oluşturacak şekilde sıralanmasına tevşîh, böyle şiirlere muvaşşah/akrostiş/isim şiir adı verilir.

*d*âim olamaz bu hüsn ü ânıñ
*l*âyık mı o ettiğin tehâşât
*b*ir gün ki gelir geçer zamânıñ
*r*âm olmağı istesen de heyhât
(Coşkun: *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar:* 310. s.)

"Bu güzelliğin ve caziben devamlı olmaz, böyle korkutmak sana yakışır mı? Zamanın bir gün gelir geçer, boyun eğmeyi düşünsen de boşuna!"
Çözüm: *d-l-b-r:* dilber "sevgili"

Muammâ

Sözlük anlamı, körletme, gizli, güç anlaşılır söz, bilmece demektir. Klasik edebiyatta lügaz ile birlikte bilmece olarak karşılayabileceğimiz diğer türün adıdır. Lügazdan farklı olarak cevabı yalnız esmâ-yı hüsnâ, esmâ-yı nebî ve kişi adı olur. Genellikle bir iki beyit hâlinde yazılır. Birtakım remizler, işaretler ve delillerle çözülebilir. Muammâlardaki sözcüklerin türe özgü anlamları vardır. Mesela, elif harfi haftanın ilk gününü, bâ harfi ikinci gününü ifade eder. Yine elif harfi burçlardan sevr "boğa" burcunu, bâ harfi cevza "ikizler"i belirtir. Harflerden râ "kamer", dâl "utarid", hâ "zühre", sîn "şems"e işaret eder. Muammâlarda ebced hesabı kullanılır. Edebiyatımızda 15. yüzyıldan itibaren muammâ yazıldığı görülmektedir. Muammalarıyla tanınmış şairlerin başında 16. yüzyılda yaşamış Edirneli Emrî gelmektedir.

üç otuzla bir otuz bir ad olur
bu mu'ammâyı bilen üstâd olur
(Muammâ ve Lügaz Mecmuası: 48. s.)

"Üç otuzla bir otuz bir ad olur, bu muammayı bilen üstat olur."
Çözüm: Üç sayısı ebced hesabında cim "C" harfinin karşılığıdır, otuz lâm "L" harfi, bir elif "Â" harfi, otuz lâm "L" demektir. Harfler yan yana yazıldığında C+L+Â+L = Celâl ismi ortaya çıkar.

sadef kim düşse mey içre olur derdi dokuz onuñ
bu bir özge mu'ammâdır ki der ismini cânânıñ
(Muammâ ve Lügaz Mecmuası: 53. s.)

"Sedef şarabın içine düşse derdi dokuz olur, bu bir başka muammadır, sevgilinin adını söyler."
Çözüm: Sadef "sedef" (SDF) mey "şarap" (MY) içine düşse, yani M+SDF+Y olsa sevgilinin adı ortaya çıkar. Arap harfleriyle MSDFY yazıldığında sözcük Musdafa = Mustafa okunur.

başından tâcı pervîniñ
bakarken düştü ummâna
(Muammâ ve Lügaz Mecmuası: 55. s.)

"Ülker'in başındaki tacı, bakarken denize düştü."
Çözüm: Pervîn'in yani "Ülker yıldızı"nın Arapçası Süreyyâ'dır. Süreyyâ'nın tâcı, yani baş harfi "S"dir. S'nin ummana yani "deniz"e düşmesi ile 'U+S+MÂN sözcüğü ortaya çıkar. Cevap Osman olur.

Lügaz

Sözlük anlamı, çöl faresinin yuvası, gidilmesi zor olan eğri büğrü yol, derin sır, zekâ oyunu demektir. Klasik Türk edebiyatında bilmece olarak karşılayabileceğimiz bir türdür. Bir şeyin özellikleri sıralanarak ne olduğunun bilinmesi istenir. Esmâ-yi hüsnâ, esmâ-yı nebî, kişi adları vb. dışında canlı veya cansız varlıklar, her türlü somut veya soyut kavram ya da eşya adı lügazın cevabı olabilir. Lügazlar çoğunlukla manzum olarak kaleme alınır. Türk edebiyatında az sayıda mensur lügaz örneği de verilmiştir. Lügazlarda ilk mısrada "Nedir ol kim...", "Nedir âyâ ki ol...", "Ol ne şey'dir...", "Bildin mi nedüğün...", "Bir acâyip nesne gördüm..." gibi kalıplaşmış ifadeler yer alır. Lügazların cevapları lafzi veya manevi olmak üzere iki şekilde olur. Klasik Türk edebiyatında 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar pek çok lügaz örneği verilmiştir.

veh nedir ol tâ'ir-i ferhunde-bâl ü têz-per
kim olur bir turfa âyîn içre her dem cilveger

yoksa zevraktır onu kılmış müretteb seyr için
veys beg hazretleri ol şehriyâr-ı nâmver
(Fuzûlî: *Dîvân:* k. 34/1, 15)

"Nedir o? Falı uğurlu, çabuk uçan, bir yeni ayin içinde her an cilve eden. Yoksa ünlü vali Veys Bey Hazretlerinin seyir için hazırlattığı kayık mıdır?" [Cevap: zevrak 'kayık']

ol nedir kim üç birâder her zamân
birbiri ardınca olmuştur revân
serleri üç pâları beş onlarıñ
kıl tefekkür eyledim saña beyân
(Canım: *Dîvân Edebiyatında Türler:* 119. s.)

"O nedir? Üç kardeş her zaman birbiri ardınca yürümüştür. Onların başları üç, ayakları beştir, düşün, sana açıkladım." [Cevap: cemre].

Dîbâce

mukaddime, takdim, medhal, ifade

Manzum eserlerin başında, çoğu kez mensur-manzum karışık olmakla birlikte bazen başlı başına manzum olarak ve kendi iç geleneğine göre belirlenmiş ayet ve hadislere, beraat-ı istihlal sanatı çerçevesinde değinilerek, eserin sahibi şair tarafından süslü bir üslupla yazılan ve belli bir düzen içerisinde müellifin, şiir ve şair hakkındaki görüşlerine, şiire başlama macerasına, eserini tertip etme sebebine ve okuycudan beklentilerine dair bilgi ve fikirler barındıran önsöze/mukaddimeye denir. Dibacelerin süslü ve iyi düzenlenmiş olmasına dikkat edilir. Dibacelerde gelenekte hâkim olan şiir anlayışı hakkında değerlendirmeler bulunur. Bir divan veya mesnevinin olduğu kadar bütün Osmanlı şiirinin ne şekilde anlaşılması gerektiğine dair değerli bilgi ve değerlendirmelerin yer aldığı dibaceler, şair ve eser sayısı göz önünde bulundurulduğunda çok yaygın değildir.

"Bilhassa divan dîbâcelerinde İslamiyet'ten sonra şiirin ve şairin durumu, vahiy ve ilhamın karşılaştırılması, peygamberle şairin farkı, şairi divan tertibine yönelten amiller, şairlerin birer tenkit mahiyetinde olan birbirleri hakkındaki telakkileri, özel anekdot ve nakilleri bulmak mümkündür. Bu bakımdan dîbâceler sanatkârın şahsiyetini, sanat anlayışını ve dünya görüşünü aydınlatmada, eski Türk edebiyatını anlayıp onun hakkında daha doğru hükümler vermede, edebiyat estetiği, tenkit tarihi, metin tahlili ve şerhi gibi değişik sahalarda çok önemli ve otantik birer kaynak olarak kabul edilmelidir."

(Üzgör: "Dîbâce", *TDVİA*: 9. C., 278. s.)

Nazîre

Sözlük anlamı, "bir şeye benzemek üzere yapılan şey, örnek, misl, karşılık, bir nesneye benzeyen nesne, bir davranışa karşılık olarak yapılan davranış" demektir. Edebî bir kavram olarak, "müsabaka yollu şiir karşılığı, bir şairin şiirine benzemek kastıyla nazmedilen şiir, bir şairin şiirine aynı vezin ve kafiyede söylenilen manzume, bir şairin şiirini takliden söylenilen şiir" biçiminde tanımlanmaktadır. Nazîre olan şiirlerin; 1. Örnek alınan/zemin şiirin vezniyle yazılması, 2. Aynı kafiye ve redifte olması, 3. Söyleyiş, anlam ve hayal benzerliğinin bulunması şartı vardır. Nazîre yazılan/tanzir edilen/zemin olan şiirler, döneminde herkesçe beğenilmiş, güzel şiirlerdir. Nazîre yazan şair öncelikle örnek/zemin şiiri geçmeyi, yani ondan daha güzelini yazmayı amaçlar. Nazîre yazan şair iddialıdır. Klasik Türk edebiyatında nazire mecmuaları tertip edilmiştir. Ömer b. Mezîd'in *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*'i, Eğridirli Hacı Kemal'in *Câmi'u'n-Nezâ'ir*'i, Edirneli Nazmî'nin *Mecma'u'n-Nezâ'ir*'i, Pervane Bey'in *Nazîre Mecmûası*, en tanınmış nazire mecmualarıdır.

Ez-Ân-ı Kâdirî
mihr-i ruhuñla ten ki yoluñda türâb olur
her zerresi kemâle erer âfitâb olur

"Kâdirî'nin Zemin Şiiri: Yanağının sevgisi/güneşi ile senin yolunda vücut toprak olur, her zerresi olgunlaşır da güneş olur."

Nazîre-yi Revânî
bûy-ı saçıñla şâne şehâ müşk-i nâb olur
âyîne 'aks-i rûyuñ ile âfitâb olur

"Revânî'nin Nazîresi: Ey padişah, saçının kokusuyla tarak saf misk olur; yanağının aksiyle ayna güneş olur."

Nazîre-yi Mesîhî
sâkî lebiñ ki hemdem-i câm-ı şarâb olur
'aks-i ruhuñla câm-ı şarâb âfitâb olur
(Köksal: *Sana Benzer Güzel Olmaz Dîvân Şiirinde Nazire:* 132-133. s.)

"Mesîhî'nin Nazîresi: Ey saki, şarap kadehi senin dudağınla beraber olduğunda yanağının yansımasıyla güneşe döner.

Tetebbu’

Sözlük anlamı, “izleme; tartışmayı, gelişmeyi takip; bir şeyin ardına düşüp her tarafını araştırma, başlıca ulum ve telifat, taklit, taklit eser, yapma, soruşturma; anlamaya, bilmeye, öğrenmeye çalışma; bir kelimeyi, bir cümleyi veya bunların manalarını olduğu gibi alma, aktarma; tercüme, meyl, rağbet, teveccüh”tür. Edebî bir kavram olarak, “Üstat şair ve yazarların şiirlerini, eserlerini inceleme, tetkik etme, taklit etme, benzerlerini yazarak onların takipçisi, peyrevi olma”yı ifade eder. Tetebbu’, nazîreye benzer. Örnek alınan/zemin şiirle tetebbu’ şiir aynı vezin, aynı kafiye ve redifte, aynı konuda olur. Tetebbu’ faaliyeti bir süreci ifade etmektedir. Tetebbu’ eden şair, üstadının şiirini/eserini taklit ederek kendi sanatçı kişiliğini geliştirir, üstadının tarzını benimseyerek onun peyrevi olur, belli bir olgunluğa eriştikten sonra da zemin şiir/eserden daha güzelini ortaya koymayı hedefler. Tetebbu’ şiirlerde nazîrede olduğu gibi üstünlük iddiası yoktur.

“Kısm-ı hâmis: Ve bir kısmı dahı tetebbu’-ı devâvîn etmekle üstâd nazmuñ semt-i rûşen görmekle kesb-i isti’dâd eder, üstâd nazmında bir ma’nâyı gördükde anı bir mazmûna dahı âlet-i mülâhaza düşürür ve ta’bîr ü edâda elfâz u edâsın evvelkiden evceh ü ahsen düşürür. Veyâhud tab’-ı pâk ü lutf-ı idrâk ile ol ma’nâdan bir ma’nâ dahı hayâl ve ol san’atdan bir san’ata dahı intikâl edüp ilbâs-ı libâsda şâhid-i ma’nâya bir yüzden dahı sûret verür. Suhan-dânlar katında bu kısım şâ’ir-i mübdi’ gibi aksâm-ı mezbûreden makbûl ü mergûb ve nâzım-ı muhteri’ gibi memdûh u matlûbdur.”
(Latîfî: *Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsıratü’n-Nuzemâ:* 103. s.)

“Beşinci kısım: Bir kısmı da divanları inceleyip taklit ederek, (yani) üstadın şiirlerini parlak birer örnek görerek istidat kazanır. Üstadın şiirinde bir manayı gördüğünde onu başka bir mazmun için düşünür, tabir ve edada sözlerini ve üslubunu ilkinden daha uygun ve güzel düşürür. Veya temiz tabiatı ve idrakinin ihsanı ile o manadan başka bir mana daha hayal eder, o sanattan bir başka sanata daha geçer, mana güzeline bir başka elbise daha giydirir. Belagatçilere göre böyleleri orijinal şair gibi beğenilip rağbet edilen, mucit şair gibi övülüp talep edilen şairlerdir.”

Gazel-i Emrî
hat ki levh-i ‘ârız-ı cânânı yazmıştır tamâm
safha-yı gülde bahâristânı yazmıştır tamâm

“Hat, sevgilinin yanak levhasını tamamıyla yazmıştır; (sanki) gül sayfasına Bahâristân’ı baştan sona yazmıştır.”

Tetebbu’-ı ‘Âşık
la’liñe hat ki hat-ı reyhânı yazmıştır tamâm
hâl-i hızr u çeşme-yi hayvânı yazmıştır tamâm
(Aslan: “Âşık Çelebi’nin Tetebbu’ Şiirleri”: *Bir Devr-i Kadîm Efendisi Prof. Dr. Tahir Üzgör’e Armağan:* 55-56. s.)

“Hat, senin dudağına fesleğeni/reyhânî hattı tamamıyla yazmıştır, (sanki) Hızır beni ile ölümsüzlük suyunu bütünüyle yazmıştır.”

Selh

Sözlükte "yüzmek, davarın derisini çıkarmak, bir nesneyi bir yerden çıkarmak, her ayın son günü" anlamlarına gelmektedir. Edebî bir kavram olarak "bir şiirin anlamını korumak şartıyla bazı kelimelerini değiştirerek kendine mal etmek"tir. Bu durum intihalin/şiir hırsızlığının bir çeşidi sayılmıştır.

"Başkasının bir beytindeki kelimeleri değiştirmek, fakat manayı ibka etmek suretiyle benimsemektir. İntihâlin bir nev'i olan bu hareket deri yüzmeğe teşbih edilerek adına 'selh' denmiştir."
(Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lügatı:* 134. s.)

"Bir şairin şiirinde münderic bur mazmûnu başka türlü tasarruf ve fâide-i zâideye rapt etmeksizin bazı kelimelerin tebdîli ve mürâdiflerine tahvîliyle bir şiir söylemek sirkat sayılmaz ise de makbûl dahi addolunmaz."
(Said Paşa: *Mîzânü'l-Edeb:* 393. s.)

Mevlit

mevlîd

Sözlük anlamı "doğma, doğum yeri, doğma zamanı"dır. Edebî kavram olarak Arap ve Türk edebiyatlarında Hz. Muhammed'in (sas.) doğumu ve bu esnada meydana gelen hadiseler başta olmak üzere, hayatını, mucizelerini, savaşlarını, ahlakını, vefatını ve hilyesini övgü ile anlatan eserlerin tür adıdır. Yine "mevlit" Hz. Peygamber'in Mekke'de doğduğu evi, doğduğu zaman olan Rebîulevvel ayının 12. gecesini, onun doğumunun kutlandığı kandil gecesini; bu gecede belli bir makam ile okunan, 15. yüzyılda Süleyman Çelebi'nin yazdığı *Vesîletü'n-Necât* isimli mesneviyi ifade eder.

Allah adın zikr edelim evvelâ
vâcip oldur cümle işde her kula
(Süleyman Çelebi: *Vesîletü'n-Necât:* 1. beyit)

"Önce Allah'ın adını zikredelim, her işinde kula vacip olan budur."

diyeyin mevlidini mustafânıñ
olursa himmeti ehl-i safânıñ
(Kerîmî: *İrşâd:* b. 75.)

"Sefa ehlinin yardımı olursa Hz. Muhammed Mustafa'nın mevlidini söyleyeyim."

Nasîhatnâme

pendnâme

Öğüt kitabı, öğüt risalesi demektir. Ahlaki ve sosyal açıdan olgun insan yetiştirmeyi hedefleyen didaktik eserlerin genel adıdır. Klasik edebiyatta bu türde yazılmış eserlere bahr-ı nasâyıh, ahlâknâme, bostân-ı nesâyıh, te'dibnâme, tehzîbü'ş-şiyem, âyîne-yi nasîhat vb. başlıklar verilmiştir. Nasîhatnâmelerin manzum olanları genellikle mesnevi nazım biçimi ile kaleme alınır. Türk edebiyatında ilk örnekleri 15. yüzyılda verilmiştir.

nefse mağlûp olmağı görme revâ
gâlib ol ef'âlini kılma hevâ

verme ruhsat düşmene kıl zîr-i pâ
emr ü hükmün eyle ibtâl ü hebâ

bu nesâyıh eylesin kalbinde câ
bulmak istersen eğer râh-ı necâ

(Es'ad Mehmed Efendi'nin *Pendnâme*'sinden. (Canım: *Dîvân Edebiyatında Türler:* 186-187. s.)

"Nefsine mağlup olmayı uygun görme, amellerini boşa çıkarma. Düşmana fırsat verme, ayağının altına al, işini iptal edip faydasız kıl. Eğer kurtuluş yolunu bulmak istersen bu nasihatler kalbinde yer etsin."

Cülûsiyye

Arapça oturmak, tahta çıkmak anlamına gelen *cülûs*, tarih terimi olarak Osmanlı şehzadelerinin padişah olup tahta çıkmasını ifade eder. Cülûsiyye ise tahta çıkma töreninde dağıtılan bahşiş (cülûs bahşişi, cülûs çıkması, cülûs terakkisi) demektir. Cülûs bahşişi aynı zamanda devlet görevlilerinin maaşlarına belli oranda yapılan zammı ifade eder. Cülûs yıl dönümleri resmî törenlerle kutlanır. Edebî kavram olarak cülûsiyye, şehzadelerin tahta çıkışlarını kutlamak amacıyla yazılan eserlerin tür adıdır.

"Edebî terim olarak cülûsiyye, Osmanlı şehzadelerinin padişah olarak tahta çıkışı üzerine kaside nazım şekliyle yazılan ve sunulan padişahı övücü kutlama konulu şiir veya kutlama konulu düzyazı örneklerine verilen addır."
(Akkuş: *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebî Türler ve Tarzlar:* 51. s.)

"Cülûs kelimesinden türemiş olan Cülûsiyye ise, padişahın tahta çıkma töreninde dağıtılan 'bahşiş' anlamına geldiği gibi, bu münasebetle yazılan manzumelere de isim olarak verildiği görülmüştür."
(Canım: *Dîvân Edebiyatında Türler:* 29. s.)

Der-Cülûs-ı Sultân Selîm Hân
bi-hamdi'llâh şeref buldu yine mülk-i Süleymânî
cülûs etti saâdet tahtına İskender-i Sânî
(Bâkî: *Dîvân*: k. 19/1)

"Sultan Selim Han'ın tahta çıkışı hakkında: Çok şükür Süleyman mülkü (Osmanlı ülkesi) yine şeref kazandı, çünkü İkinci İskender olan Sultan Selim saadet tahtına oturdu."

Fetihnâme

fethiyye

Feth ‘açma, açılma, kapalılığı giderme, yol gösterme, yardım etme, hüküm verme, zafer’ ile nâme ‘mektup, ferman, buyrultu, risale, kitap, dîvânî hat, sel suyu’ kelimelerinden meydana gelmiştir. Kavram olarak “İslam ülkelerinde ve Osmanlı’da kazanılan zaferler sonucunda fethedilen yerleri dost ve düşman komşu ülkelere mektup veya fermanlarla duyurmak için yazılan ve fetihleri anlatan tarihî eserlerin genel adıdır. Klasik edebiyatımızda başta kaside olmak üzere beyit sayısı fazla olan nazım biçimleriyle yazılan ve fetihleri anlatan manzumelere ad olmuştur.

gayret kemerlerini kuşandı kılıç gibi
aldı hisârı verdi hudâ feth ü nusreti
(Bâkî: *Dîvân*: ms. 1/VIII-6)

“Kılıç gibi gayret kemerlerini kuşandı, kaleyi aldı, Allah fethi ve yardımı verdi.”

tâ ‘arapta vü ‘acemde söylene ahbâr-ı feth
gâlib etsin hak seni a’câm u a’râb üstüne
(Cafer Çelebi: *Dîvân*: k. 6/39)

“Allah seni Acemler ve Araplar üzerine galip etsin, böylece Arap ve Acem diyarında fetih haberleri anlatılsın.”

me’ânî mülkünü tîğ-ı zebânım birle feth ettim
olaldan pâdişâhım sen serîr-i mülk sultânı
(Hayâlî: *Dîvân*: 45/k. 14/28)

“Ey padişahım, sen ülke tahtına sultan olunca ben de belagat ülkesini dil kılıcımla fethettim.”

Îdiyye

bayramiyye

ʿÎd, Arapça "bayram", îdiyye "bayram hediyesi, bayramlık" demektir. Klasik edebiyatta nevruz, Ramazan ve Kurban Bayramları münasebetiyle yazılan manzumelerin tür adıdır. Genellikle kaside nazım biçimi ile yazılır. Kasidenin nesip bölümünde bayramdan bahsedilir. Devlet büyüklerine sunulan bayram tebriği îdiyye sayılabilir. Klasik şairlerin çoğu îdiyye yazmıştır. Lale devri şairi Nedîm'in 64 beyitlik îdiyyesi, bu türün en güzel örneklerindendir. Manzumede saraydaki bayramlaşma merasimi ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmektedir.

ʿîd-i kurbân erdi halkı yine şâdân eyledi
gonca-leb dilberleri gül gibi handân eyledi
(Hayâlî: *Dîvân*: 53/k. 17/1)

"Kurban Bayramı geldi, halkı yine sevindirdi; gonca dudaklı güzelleri gül gibi güldürdü."

bülbül hezâr şevk ile edip nevâ-yı ʿîd
saldı cihân içine sadâ-yı salâ-yı ʿîd
(Hayretî: *Dîvân*: k. 13/1)

"Bülbül, sınırsız şevk ile bayram nağmesini söyleyip dünyaya bayram salasının sesini yaydı."

devlet el verse yüzün gördüğüm eyyâm olsa
merhabâ eylesem ol şûh ile bayram olsa
(Bâkî: *Dîvân*: g. 460/1)

"Talih fırsat verse, yüzünü gördüğüm günler gelse, o güzelle merhabalaşsam, bayram olsa!"

Tezkiretü'ş-Şu'ara

'Şairler tezkiresi' demektir. Şairlerin biyografilerinden söz eden ve şiirlerinden örnekler veren kitaplardır. Osmanlı şairlerine daha ziyade Câmî'nin *Bahâristân*'ı ile Devletşâh'ın *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'sı kaynaklık etmiştir. Osmanlı sahasında tezkireler biçim olarak farklılıklar arz eder, kimileri eserini tabakalara ayırmış, kimileri alfabetik bir yol takip etmiş, kimisi sıralamayı ebcede (Âşık Çelebi) göre tertip etmiştir. Tezkireler çoklukla üç bölümden oluşur: Birinci bölüm, mukaddimedir. Burada umumiyetle şiir üzerine birtakım mülahazalar yapılır, eserin sunulduğu kişi ve kişiler belirtilebilir, müellif, eseri niçin kaleme aldığını ifade edebilir. İkinci bölüm asıl metindir. Burada bilinebilirlik ölçüsünde şairin doğum tarihi, nerede yaşadığı, ailesi, hangi eğitimleri aldığı, görevleri, eserleri, eserleri üzerine değerlendirmeler, ölüm tarihi, defnedildiği yer vb. bilgiler yer alır. Bu kısımda devrin gelenek ve görenekleri, birtakım inançlar, mahallî söyleyişler, deyimler ve klasik şiirin şekil ve muhteva özelliklerine dair bilgiler zikredilebilir ve burada mutlaka şaire ait manzum veya mensur uzun ya da kısa parçalar yer alır. Üçüncü bölüm, hatimedir. Burada eserin bitiş tarihi, çalışma hazırlanırken çekilen sıkıntılar, tezkirenin özellikleri, eser kime sunulmuşsa o zat için dua cümleleri vs. yer alabilir. Bütün bunlar sade ve anlaşılır bir dille ifade edilebildiği gibi tezkirelerde çoklukla ağır, süslü ve sanatlı bir dil kullanılmıştır.

Ahmed Paşa: Şu'arâ-yı Rûmun pişvâsı ve bu tâ'ifenün mukalled ü muktedâsıdur. Anun zemânına gelince ve anun dahı evâ'il-i hâlinde vâkî olan eş'âr-ı Türkî âmiyâne olup Mîr Âlî Şîr Nevâyî mezbûra otuz üç dâne musanna' u muhayyel gazel göndermişdür. Andan sonra şi'ri bir tabaka belki yevmen-fe-yevmen niçe tabaka ziyâde olup sâ'ir-i şu'arâ dahı ana taklîd itmişlerdür. Necâtî anunla mu'âsırdur. Ammâ şi'ri tabaka-ı âliyyeye irişdürmişdür. Vezîr iken a'dâ hıyânet-i töhmet idüp Sultân Mehemmed Hân-ı kadîme gamz itmekle magzûb olup Brusada evkâf mütevellîsi ba'dehû sancakbegi olmışdur. Bu ebyât anundur:

kul günâh etse n'ola afv-ı şehinşâhı kanı
tutalım iki elim kandayimiş kanı kerem

zülfün gidermiş ol sanem kâfirliğin komaz henüz
zünnârını kesmiş velî dahı müsülmân olmamış

çîn-i zülfüñ miske beñzettim hatâsın bilmedim
key perîşân söyledim bu yüz karasın bilmedim

(Beyânî: *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*: 23-24. s.)

Sebk-i Hindî

Hint Üslubu

On altıncı yüzyılda İran'daki Safevi baskısından kaçarak Babürlü idaresindeki Hindistan'a giden İranlı ve Türk asıllı şairlerin Hint felsefesinden etkilenerek oluşturdukları anlam derinliği ve inceliğini esas alan; karmaşık ve süslü hayallerin, ıstırabın, şahsi duyguların, uzak çağrışım ve telmihlerin, tezatlı ifadelerin ve tasavvufi derinliğin ana hatlarını oluşturduğu üsluptur. Fars edebiyatında Feyzî-i Hindî, Sâ'ib-i Tebrîzî, Örfî-i Şîrâzî, Şevket-i Buhârî, Tâlib-i Âmülî, Kelîm-i Kâşânî ve Bîdil; Türk edebiyatında Fehîm-i Kadîm, Şehrî, İsmetî, Nâ'ilî-i Kadîm, Neşâtî ve Şeyh Gâlib bu üslubun en önde gelen temsilcileridir. On yedinci yüzyılda Türk edebiyatına giren Sebk-i Hindî anlam kapalılığı bakımından eleştirilmiştir.

"Sebk-i Hindî üslûbunun başlıca özellikleri belâgat ve fesahat kurallarından uzaklaşmadan yeni, orijinal ve girift mazmunlar, ince hayaller, anlam kapalılığı, az kelime ile çok şey ifade etme olarak belirtilebilir. Böylece mananın söze hâkim olduğu, muhayyilenin ön plana çıktığı ve şiirin karmaşık çağrışımlara açıldığı görülmektedir. Aşırı dereceye varan mübalağa, irsâl-i mesel, istiare, teşhis, kinaye ve mecaz sanatları da bu tarz şiirde çok kullanılmış ve geliştirilmiştir. Bu özellikleriyle sebk-i Hindî ıstırap ifade eden karamsar bir felsefeyi terennüm etmiş ve daha çok gazel tarzında kendini göstermiştir."

(Bilkan: "Sebk-i Hindî", *TDVİA*: 36. C., 254. s.)

Aşk

mahabbet, hub,
sevgi, sevdâ, garâm

Bütün varlığın özü, kâinatın yaratılma sebebidir. Her türlü ikilikten arınmış, yalnızca bir şeye/kişiye karşı duyulan saf, güçlü, derin ve tutkulu sevgidir. Şiirin en temel ve yaygın konusunu teşkil eder. Osmanlı şiirine, bütün kötü ve beğenilmeyen duygulardan temizlenmiş, acıyla yoğrulmuş, kavuşma umudunun olmadığı veya çok az olduğu idealize edilmiş bir aşk anlayışı hâkimdir. Aşk, şiirin dünyasında mecazla hakikatin iç içe geçtiği çok yönlü ve çok katmanlı bir üslupla anlatılır. Âşığın bütün benliğini yakıp kül eden, onu sevgilisiyle bütünleştiren bir özelliğe sahiptir. Aşkın olduğu yerde akıl bulunmaz.

koma elden tarîk-ı ʻaşkı sakın
ey *yakînî* reh-i hidâyettir
(Yakînî: *Dîvân*: g. 63/7)

"Ey Yakînî, aşk yolunu sakın elden bırakma, o dosdoğru yoldur."

cân verme gam-ı ʻaşka ki ʻaşk âfet-i cândır
ʻaşk âfet-i cân olduğu meşhûr-ı cihândır
(Fuzûlî: *Leylâ vü Mecnûn*: b. 972)

"Aşk derdine can verme; çünkü aşk, canın afetidir; aşkın afet olduğu bütün dünyada meşhurdur."

bir demir dağı delip boynuna almak gibidir
her kişi ʻâşık olurdu eğer âsân olsa
(T. Yahyâ: *Dîvân*: g. 386/3)

"Aşk, bir demir dağı delip boynuna almak gibidir; eğer kolay olsaydı herkes âşık olurdu."

Sevgili

yar, cânân, cânâne, ma'şuk,
mahbûb, habîb, dost

Osmanlı şiirinde aşkın kaynağı ve muhatabı olarak sevgili, muhayyel bir yapıda olduğundan kimliğini kesin çizgilerle belirlemek mümkün değildir. Sevgili kavramı çerçevesinde herhangi bir güzel, arkadaş, padişah, din büyükleri, Hz. Peygamber veya Allah Teâla'ya varıncaya kadar zengin çağrışımlar yapılabilir. Bu ima ve işaretlerle örülmüş üslup, şiiri, zengin, derin ve renkli yorumlara açık hâle getirir. Bununla birlikte şiirlerde çizilen muhayyel sevgili portresi hemen hemen aynıdır. Dış görünüş bakmınından ince yapılı, uzun boylu, zarif yürüyüşlü, siyah saçlı, beyaz yüzlü, kara kaşlı ve kara gözlü, küçük ağızlı, kırmızı dudaklı, inci dişli ve keskin bakışlıdır. Zalim, gaddar, kan dökücü, vefasız, acımasız, umursamaz, gururlu, kibirli ve zenginliğe değer veren bir yapıdadır. Kudretli, zengin, soylu, nüfuzlu ve itibarlıdır.

hûblukta olmaya ol yâr-ı bî-hemtâ gibi
'aşkta bulınmaya ben 'âşık-ı şeydâ gibi
(Selîkî: *Dîvân*: g. 68/1)

"Güzellikte o benzersiz sevgili gibisi yoktur; âşıklıkta da ben çılgın âşık gibisi yoktur."

az dilber görmedim çok memleket seyr eyledim
sen kadar çok cevr eder cânâ cihânda az olur
(Zâtî: *Dîvân*: g. 387/4)

"Çok memleketler gezdim, çok güzeller gördüm; a canım sevgilim, senin kadar çok eziyet eden dünyada az bulunur."

götürmez yâr cevrin iki 'âlem bir yaña olsa
bu deñli za'f-ile *hecrî* değil ben nâ-tüvân tenhâ
(Hecrî: *Dîvân*: g. 2/5)

"Ey Hecrî, bu kadar zayıflıkla yalnızca ben değil, iki âlem bir araya gelse yine sevgilinin derdini taşıyamaz."

Yüz

cemâl, çehre, dîdâr,
rû, rûy, ruhsâr, likâ, sîmâ, sûret,

Başta alın, göz, burun, ağız, yanak ve çenenin bulunduğu ön bölümün adıdır. Klasik edebiyatta sevgilinin güzellik unsurlarından en başta gelenidir. Göz, dudak, kaş, kirpik, saç, ayva tüyleri vb. unsurlarla mürekkep bir hâlde bulunur. Dünyanın yaratılmasına sebep sevgilinin cemali/yüzüdür. Yüz, âşık tarafından en çok görülmek istenen güzellik unsurudur. Sevgili güler yüzlüdür, yüzü öyle parlaktır ki güneşin nur kaynağıdır. Yüz, beyazlığı ve parlaklığı yönüyle gümüşe (sîm), yasemin çiçeğine benzetilir. Yine su (âb), ayna (âyîne), mushaf, cennet, Kâbe, gül, gül yaprağı (gülberg), güllük (gülzâr), ay (mâh), güneş (âfitâb), mum (şem'), nûr ayeti, Rum, altın, hazine, Hz. Yusuf, peri, gazâl, Hümâ vb. yüz için benzetilendir.

görenler nîlgûn dülbent ile ol yâr-ı meh-rûyu
sanır dördüncü kat gökten göründü mihr-i rahşânı
(Hayâlî: *Dîvân:* 426/g. 72/4)

"Mavi renkli tülbent ile o ay yüzlü sevgiliyi görenler dördüncü kat gökten parlak güneş göründü sanır."

şuna kim çeşm-i pâk olmaya haktan vergi 'âlemde
güzel yüzden ne hazzetsin o dîdârı n'eder yâ rab
(Hayretî: *Dîvân:* g. 19/4)

"Allah'ın dünyada temiz göz/bakış nasip etmediği şu kimse güzel yüzden ne zevk alır, acaba güzel yüzü ne yapar?"

âyîne-yi cemâl-i hakîkat-nümâ yüzüñ
âb-ı zülâl-i çeşme-yi sıdk u safâ sözüñ
(Bâkî: *Dîvân:* g. 260/1)

"Senin yüzün hakikati gösteren cemal aynasıdır, sözün de doğruluk ve saflık pınarının tatlı suyudur."

Alın

cebin, nasiye, pişani

Şiirde âşığın alnı ve sevgilinin alnı olmak üzere farklılık arz eder. Âşığın alnı, aşk derdi yüzünden sürekli kırışıktır, sevgilinin biraz ümit vermesi bu kırışıklığı giderir. Âşık, sevgilinin kölesidir, kölelerin alnına mühür vurulmasından nişane, âşığın alnı mühürlüdür. Alın nurludur, sevgilinin ayağının toprağına secde eder, orada toz ve secde izi vardır. Sevgilinin alnı ise yüzü gibi sürekli parlaktır. Sevgilinin yüzü güneşe, alnı ise aya benzetilir. Kaş tuğra olduğunda alın ferman; camideki mihrap olduğunda ise mihraba asılan kandil bazen de mihraplara yazı asılması hasebiyle levhadır.

hüsn ü behcet nerdin oynamakta ol zühre-cebîn
mihr-i gerdûnu kamer mâh-ı münîri zâr eder
(Meâlî: *Dîvân*: g. 45/3)

"O Zühre alınlı, güzellik tavlasını oynarken gökteki güneşi pul/mars eder, parlak ayı zar eder/üter."

ayağıñ taprağına secde ettim
cebînimde görünür nûr-ı tâ'at
(Necâtî: *Dîvân*: g. 37/4)

"Ayak toprağına secde ettim; alnımda itaat nuru görünür."

hattını mir'âtta gördü dedi ol meh-cebîn
tuttu bir günde ser-â-ser rûmu tezvîriñ seniñ
(Zâtî: *Dîvân*: g. 670/2)

"O ay alınlı güzel, ayva tüylerini aynada gördü de 'Senin yalan dolanın bir günde bütün Anadolu'ya yayıldı.' dedi."

Kaş

ebrû, hâcib

Sevgilinin güzellik unsurları arasında kaşlar, göz ve kirpiklerle birlikte bütünlük oluşturur. Ortadan bitişik hâliyle şekil yönünden sıklıkla gergin bir yaya benzetilir. Kirpiklerin ve bakışların ok olarak tasavvuru bu benzetmeyi güçlendirmektedir. İnce ve kavisli hâliyle hilal de şekil ilgisi bakımından kaşlar için seçilen önemli bir benzetme unsurudur. Yaygın teşbihlere kaşların mihraba benzetilmesi de eklenebilir. Sevgilinin kaşlarıyla yaptığı kandırmaya yönelik işaretleri ve nazı temsil eden hareketleri kaşların fettan diye nitelenmesine sebep olmuştur.

her gazel kim nazm olur ol göz ile kaş üstüne
şevk ile erbâb-ı ma'nî götürür baş üstüne
(Necâtî: *Dîvân*: g. 550/1)

"O göz ile kaş hakkında söze dizilen her gazeli, şiirden anlayanlar büyük bir keyifle başlarının üzerinde taşırlar."

mihrâbda şekl-i ham-ı ebrû-yı lâtîfiñ
vâcib bu cihetten kamuya secde-i mihrâb
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 24/2)

"Mihrapta senin güzel kaşlarının kavisli şekli var; işte bu yüzden herkese mihraba secde etmek vaciptir."

zerreye saymaz idi mihri eyâ kaşı hilâl
mehde olaydı eğer sende olan göz-ile kaş
(Hecrî: *Dîvân*: g. 75/4)

"Ey hilal kaşlı, sende olan göz ile kaş ayda olsaydı, güneşi bir zerre yerine bile saymazdı."

Ben

hâl

Osmanlı şiirindeki sevgilinin tipinin önde gelen güzellik unsurlarından olan ben, doğal olabildiği gibi başta misk ve anber olmak üzere çeşitli güzel kokulu ve renki maddelerin karıştırılmasıyla elde edilip bir süslenme malzemesi olarak da kullanılmaktaydı. Rengi, şekli, kokusu ve bulunduğu yer bakımından karabiber, Habeş, Hindû, Bilâl (ra.), tane, nokta, gözbebeği, karanfil, kâfir, sinek ve yıldız gibi çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Tasavvuf anlayışıyla şekillenen beyitlerde küfr-iman tezadı içerisinde işlenmiştir. Âşığın aklını başından alıp perişan etmesi büyücülük ve fitnecilik gibi sıfatlarla anılmasına sebep olmuştur.

gördü kim hâliñe beñdeş olımadı fülfül
gitti bu yüz karası-y-ile diyâr-ı habeşe
(Hecrî: *Dîvân*: g. 123/3)

"Karabiber, senin benine benzeyemediğini görünce bu yüz karasıyla Habeş diyarına (kadar) gitti."

ey sanem şol hâl kim konmuş bu hadd-i meh-veşe
kâfir-i hindû-durur kim secde eyler âteşe
(Hayâlî: *Dîvân*: 351/g. 17/1)

"Ey put gibi güzel, aya benzeyen yanaklarına konan şu ben, ateşe secde eden bir Hintli kâfirdir."

hâl sanma o mehiñ âyine-i rûyunda
sûret-i merdümek-i dîde-i giryânıñdır
(Yakînî: *Dîvân*: g. 49/2)

"O ay gibi güzelin yüzünün aynasında görünenin ben olduğunu sanma; o, senin yaşlı gözlerindeki göz bebeğinin yansımasıdır."

Kirpik

müje, müjgân

Sevgilinin güzellik unsurlarındandır. Şekil itibarıyla ve yaralayıcı olması hasebiyle ok, hançer, kılıç, neşter, tırnak vb. nesnelere benzetilir. Bu benzetmelerin arkasında klasik şiirdeki sevgili anlayışının da etkisi vardır. Kirpiklerin kan dökücü özelliğinin zikredildiği beyitlerde kirpik; kan akmak, kan dökmek, zahm, yara vb. kelimelerle tenasüp oluşturur. Kirpiklerin ok gibi bedene fırlatılmasını, hatta saplanmasını, sevgilinin kıya bakışı olarak düşünmek mümkün olmakla birlikte, o devir yaşantısı içerisinde gerçek birer ok gibi düşünmek de mümkündür. Göz bir bekçiye benzetildiğinde kirpikler, o bekçinin değnekleridir; kirpikler ok olduğunda ise kaşlar yay olur.

dîde-i nem-nâke düşmüştür hayâl-i hâl ezel
görünen müjgân değil ol dâneden bitmiş çemen
(Emrî: *Dîvân*: g. 365/7)

"Sevgilinin beninin hayali ezelde nemli gözüne düşmüş, o tohumdan nemin de tesiriyle kirpik çimeni çıkmış."

hâne-i çeşmim harâb olurdu seyl-i eşkten
olmayaydı dôstum kirpiklerim aña direk
(Meâlî: *Dîvân*: g. 99/3)

"A dostum, kirpiklerim direk olmasaydı göz evim, gözyaşı selinden harap olurdu."

bir âfitâb-ı bî-nazîr bir tal'atı bedr-i münîr
bir kaşı ya kirpiği tîr bir gamzesi fettân arar
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 29/2)

"(Gönül), benzersiz bir güneş, parlak yüzlü bir ay, yay kaşlı, ok kirpikli, aldatıcı süzgün bakışlı (bir sevgili) ister."

Gamze

nazar, nigâh

Arapça ‘kaşla, gözle işaret yapmak’ anlamındaki *gamz* kelimesinden türeyen gamze, Osmanlı şiirinde ‘sevgilinin öldürücü, keskin ve edalı yan bakışı; göz süzerek bakma, göz ucuyla sert bakma’ anlamlarındadır. Sultanlar çoğu kez konuşmadan, yalnızca bir göz işaretiyle ya da bakışlarıyla emir verirler. Sevgili, bir sultan olarak düşünüldüğünde gamze, sultanların ölüm emri veren sert bakışlarıyla aynı hüviyete bürünür. Bu yüzden gamze Osmanlı şiirinde hûn-rîz, hûn-hâr, dil-dûz, sayyâd, cellâd, harâmî, kattâl, hırsız, kâfir, mest, mekkâr ve fettân gibi sıfatlarla anılır ve ok, kılıç, hançer, peykân, mızrak ve iğne gibi nesnelere benzetilir. İnsanın aklını başından alma özelliği sebebiyle gamzeye câdû ve sâhir gibi sıfatlar yakıştırılır.

iki biç gamzeñle tek çektirme hecr işkencesin
tîğ-ile ölmek kişiye sevdiğim âsân olur
(Hecrî: *Dîvân*: g. 60/2)

“Ey sevdiğim, insana kılıçla ölmek kolaydır; keskin bakışınla ikiye biç, ama yeter ki ayrılık işkencesini çektirme.”

ey kemân-ebrû rakîbe verme gamzeñden nasîb
ok atarsañ taşa peykânıñ gerekmez mi saña
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 19/4)

“Ey yay kaşlı, rakibe bakışlarından nasip etme; taşa ok atarsan, temrenin sana gerekmez mi?”

ey semen-çehre beni öldüre ger müjgânıñ
hûrîler sûzen-i gamzeyle dikerler kefenim
(Selîkî: *Dîvân*: g. 43/3)

“Ey yasemin yüzlü, kirpiklerin beni öldürürse huriler kefenimi bakış iğneleriyle dikerler.”

Saç

zülf, kâkül, gîsû, turra, perçem, külâle

Sevgilinin güzellik unsurları arasında saçlar, bulundukları yerlere göre çeşitli şekillerde adlandırılır. Zülf, 'yanaklara düşen kıvrımlı saç bölüğü' anlamını taşımakla birlikte mutlak olarak 'saç'; turra, 'sarkık saç bölüğü'; kâkül ve perçem de 'alna düşen saç' anlamlarında kullanılmaktadır. Beyitlerde bu anlam ayrımları çoğu zaman gözetilmez ve genel olarak saç kastedilir. Saçın rengi siyahtır. Çoğu zaman dağınıklığından dolayı perişan sıfatıyla nitelenir. Bazen sevgilinin topuklarına kadar uzanır ve örülüdür. Misk, anber, sünbül ve yasemin kokuludur. Sevgilinin beyaz ve parlak yüzünü örten saçlar kâfire, buluta ve gölgeye; kıvırcık hâliyle zincire; ince uzun görüntüsüyle yılana ve ejdere; başın üstünde bulunması ve şekliyle kartal, doğan ve şahine benzetilir.

göz karartıp zülfi zincîrine boyun vereli
boynu bağlı kul edindi ol şeh-i|hûbân beni
(T. Yahyâ: *Dîvân*: g. 512/5)

"Gözümü karartıp zülfünün zincirine boynumu bağlayalı, o güzeller sultanı beni boynu bağlı bir kul edindi."

gamzeñle baña kâkülüñüñ geçtiği bendi
bir bir diyeyin iğneden ipliğe varınca
(Enverî: *Dîvân*: g. 254/2)

"Kıyıcı bakışlarınla kâkülünün bana vurduğu prangayı, en ince ayrıntısına varıncaya kadar bir bir anlatayım."

turradan alnıñ nihân olsa gözüm giryân olur
kim kamer gelseydi 'akrep burcuna bârân olur
(Selîkî: *Dîvân*: g. 21/1)

"Alnın, saçının ardına gizlense gözlerimden yaşlar akar; çünkü ay, Akrep burcuna girerse yağmur yağar."

Hat

'Yazı, çizgi; tüy, ayva tüyleri' anlamlarına gelir. Güzellik unsurlarından en çok işlenenler arasındadır. Sevgilinin beyaz ve parlak yüzünün üzerinde bulunur. Misk ve anber gibi güzel kokuludur. Boz, yeşil, siyah ve lacivert gibi renkleri, küçüklüğü, şekli, sayısı, yeri ve öbür güzellik unsurlarıyla bağlantıları bakımından çok çeşitli benzetmeler ve renkli hayallere konu olacak şekilde kullanılır. Benzetildiği unsurlar arasında Hızır, Kanber, Habeş, Hindû, toz, pas, reyhan, menekşe, karınca, çimen, sebz, gece, duman, yazı, kara yazı, kara su, kâfir, kâfir askeri, papağan, kesret, bulut, hüccet, bela, fitne, âhir zaman fitnesi ve diken sayılabilir.

zülfüñ altında siñip hatt-ı mu'anber gizlenir
sanki dil almak için pusuda leşker gizlenir
(Necâtî: *Dîvân*: g. 124/1)

"Sanki gönül almak için pusuda asker gizleniyormuş gibi anber kokulu ayva tüyleri saçının altına sinip gizleniyor."

gülzâr-ı hatt-ı dilberi seyr eyle ey göñül
reyhân deste deste biter gül demet demet
(Hecrî: *Dîvân*: g. 19/6)

"Ey gönül, sevgilinin ayva tüylerinin güllüğünü seyret; orada fesleğen deste deste; gül, demet demet yetişir."

hayâl-i hâl ü hattıñdan beni hâlî olur sanma
göñülden çıkmaz ol endîşeler vahdette kesrette
(Bâkî: *Dîvân*: g. 432/4)

"Ayva tüylerini ve benini hayal etmekten uzak kalırım sanma; o düşünceler vahdette de kesrette de gönülden çıkmaz."

Bel

bil, miyân

İnsan bedeninde göğüsle karın, sırtla kalçalar arasındaki bölümdür. Klasik şiirde ince ve zarif olarak tasavvur edilir, öyle ki "yok, hayâl, nâzik-hayâl (ince hayâl), hayâl-i hâb (düş), rişte-yi cân (can ipliği), kîl ü kâl (dedikodu), ukde-yi müşkil (çözülmez düğüm)"dür. Bel, âşığın altın gibi sararmış kolları ile sarılmalıdır, zira sevgilinin beline altın kemer yakışır. Ağyar (yabancılar) bele mahrem olamazlar. Beli kucaklamanın karşılığında can vermek gerekir.

miyânıñı firâkıñla sararmış kollara kuçtur
belinde sîm-ten dilberleriñ zerrîn-kemer hoştur
(Hayâlî: *Dîvân*: 191/g. 139/4)

"Belini ayrılığınla sararmış kollara sardır, çünkü gümüş tenli güzellerin belinde altın kemer güzel durur."

dehen dedikleri ol gonca-lebte hîç yoktur
miyân dedikleri şâ'irleriñ hayâlidir
(Nev'î: *Dîvân*: g. 109/3)

"Ağız dedikleri, o gonca dudaklı sevgilide hiç yoktur, bel dedikleri ise şairlerin hayalidir."

kemer eylerdi kolın ince biliñe bâkî
girmese hançer-i hûn-rîziñ eger araya
(Bâkî: *Dîvân*: g. 467/7)

"Eğer kan dökücü hançerin araya girmeseydi kolunu senin ince beline Bâkî/ebedî kemer yapardı."

Kûy

menzil, sokak, mahalle

‘Sokak, mahalle; sevgilinin bulunduğu yer’ demektir. İçinde sevgili olduğundan Kâbe gibi değerli ve kutsal sayılır. Sevgilinin eşik taşı, mahallesinin tozu toprağı, sokakta dolaşan köpekler ve sevgiliyi hatırlatan her şey âşık çok kıymetlidir. Bu yüzden âşıklar, sevgilinin sokağından ayrılmak istemezler. Mahallenin tozuna bulanmaktan şeref duyarlar ve sokakta gezen köpeklerle arkadaş olurlar. Kûy, ilahî aşk çerçevesinde tahayyül edildiğinde Kâbe’den üstün tutulur.

zâhidâ ister iseñ cennet ü havrâ bulasın
gel beri kûy-ı harâbâtta bir muğ-beçe sev
(Hayâlî: *Dîvân*: 342/g. 9/2)

“Ey sofu, cenneti ve hurileri bulmak istiyorsan, gel gel de harabat sokağında bir güzel sev.”

n’ola kûyında bî-hod olsa kendiden geçip *yahyâ*
gelir mescidde insânıñ gözüne ‘âdetâ uyku
(T. Yahyâ: *Dîvân*: g. 358/5)

“Yahya, âdeta mescitte insana uyku basarmış gibi senin mahallende kendinden geçip uykuya dalsa ne var?”

bir kez tavâfın etmeği biñ ‘ömre vermezin
ey hâcî saña ka‘be baña kûy-ı dil-rübâ
(Bâkî: *Dîvân*: g. 10/3)

“Ey hacı, (sevgilinin mahallesini) bir kez tavaf etmeyi bin ömre değişmem; sana Kâbe, bana ise sevgilinin sokağı.”

Âşık

üftade, şeydâ, dîvâne, bî-çâre

Aşkın bütün boyutlarını yaşaması ve her şeyin merkezinde bulunmasıyla şiirin dünyasındaki en temel tiptir. Aşkın bütün tezahürleri ve söze yansıyan bütün duygu ve olaylar onun çevresinde döner. Gözü hiç bir şeyi görmeyecek şekilde seven, aşk yolunda bütün acılara ve işkencelere katlanmaktan çekinmeyen, girdiği aşk yolunda sevgilinin elinden ölümü büyük bir lüfuf sayan kimse olarak âşık, aynı zamanda şairin kimliğini temsil eder. O, aklı başından gitmiş bir hâldedir. Aşkın sarhoşluğuyla çılgınca davranışlar sergiler. Kendisini kınayanlara aldırmaz. Bütün bu tavırlarıyla ilahî aşk yolundaki sâlik hüviyetindedir.

su gibi ‘âşık-ı dîdâr oluban pâk olıgör
zerreye sayma cihân mülkünü bî-bâk olıgör
(Hecrî: *Dîvân*: g. 40/1)

“Didara âşık olup su gibi dupduru ol; dünya malına zerre kadar değer verme, korkusuz ol.”

benim bir ‘âşık-ı şeydâ benim ‘akl-ile kârım yok
benim bir ‘aşktan gayrı iki ‘âlemde vârım yok
(Selîkî: *Dîvân*: g. 33/1)

“Ben çılgın bir âşığım, benim akılla işim yok; benim bir aşktan başka iki âlemde varlığım yok.”

minnet-durur ölmek yoluña başa vü câna
yoluñda geçer ‘âşık olan cân u serinden
(Yakînî: *Dîvân*: g. 148/5)

“Yolunda ölmek başıma ve canıma minnettir; âşık olan senin yolunda canından ve başından vazgeçer.”

Gönül

yürek, dil, ciğer, kalb,
derûn, cân, hatır, zamîr

Sevgi, istek, düşünüş, anma vb. duyguların kaynağının adıdır. Klasik şiirde memleket, ülke, şehir, Mısır, Kâbe'ye vb. benzetilir. Gönül, bir âşık gibi düşünülür. Âşık gibi ağlar, kanlı gözyaşı döker, yara bere içindedir. Gözyaşları aktıkça gönül mumu daha da parlar. Sevgilinin hışmından zevk alır. Ar ve namustan geçmiştir. Gönül; rind, teşne, sarhoş, abdal, dîvâne, hercâyî, pervane vb. olarak da tasavvur edilir. Kırılabilir olması, paslanması, hediye edilmesi vb. yönüyle aynaya benzetilir. Tasavvufi açıdan gönül, Allah'ın (cc.) tecelli makamıdır. Kâinata sığmayan Allah, mü'min kulunun gönlüne sığar. Gönül Kâbe'dir, gayb âleminden bir armağandır.

derler idi ol sanem nâziklik ile dil alır
aldı gönlüm nâz ile Allâh ki nâzik yâr imiş
(Figânî: *Dîvân:* g. 39/2)

"O put naziklikle gönül alır derlerdi; gönlümü naz ile aldı, gerçekten nazik yârmış."

gam çeker gönlüm gözümdür keffe-yi mîzân oña
sîmden dirhemler oldu eşk-i dür-efşân oña
(Emrî: *Dîvân:* g. 15/1)

"Gönlüm gam çeker, gözüm onun terazi kefesidir; gözyaşımın ona saçtığı gümüş dirhemler olmuştur."

döner başım akar her dem bu çeşmim gözesinden yaş
gönül gülzâr-ı kûyüñ içre bir dôlâb olup iñler
(Rahmî: *Dîvân:* g. 38/2)

"Başım döner, bu gözümün kaynağından her an yaş akar, gönül konağının güllüğünde bir çıkrık olmuştur; inlemektedir."

Ayrılık

hecr, hicrân, firkat, firâk

Aşkın yoğunlaşması ve âşığın olgunlaşmasına sebep olan ayrılık, şiirin dünyasında aşkın ayrılmaz bir parçası olarak yer alır. Seven ve sevilen arasında bir kıvılcımla başlayan ilgi, ayrılığın araya girmesiyle sekteye uğrar. Âşık için en acı verici olan, sevgiliyi görme ve ona kavuşma arzusu karşısında bir engel olarak duran ayrılıktır. Bu yüzden ayrılık, ateş, cehennem, diken, gece, karanlık, dağ ve taş gibi unsurlara birlikte geçer ve ölümden daha zor, daha ağır bir acı olarak nitelenir.

olmadım iki yaka issi elimden ne gelir
dest-i fürkat çekeli kendine dâmânımdan
(Enverî: *Dîvân*: g. 184/2)

"Ayrılık eli eteğimden tutup kendisine çektiğinden beri, iki yakam bir araya gelmedi, elimden ne gelir."

kendi gönlümdür firâkında yerim od eyleyen
nâle vü feryâdım uğratdı beni gavgâlara
(Hayâlî: *Dîvân*: 355/g. 25/3)

"Ayrılığında yerimi cehennem eden kendi gönlümdür. Kendi inleyişlerim, beni, çekişmelerin ve kargaşanın içine soktu."

reng-i rûyum ayrılık etti benim zerd ayrılık
ayrılık etti benim gönlümü pür-derd ayrılık
(Hayretî: *Dîvân*: g. 185/1)

"Benim yüzümün rengini ayrılık sapsarı etti ayrılık; benim gönlümü böyle dertle hep ayrılık doldurdu, ayrılık."

Vuslat

vasl, visal

‘Kavuşma, ulaşma, buluşma, erme, birlik’ anlamlarındadır. Âşığın, gerçekleşmesinin neredeyse imkânsız olduğunu bildiği, fakat küçük bir umut ışığıyla tutunduğu hedefidir. Âşık/şair, kendisinin ve sevgilinin konumundan dolayı hiçbir zaman kavuşamayacaklarının farkındadır. Söz vermiş olsa da sevgilinin sözünde durmayacağını bilir; ancak, kavuşma yolunda çaba sarf eder. Bazen de aşk yolunda olmayı kavuşmaktan daha değerli görür. Tasavvufun etkisiyle vuslat, varlığını Allah’ta yok etmekle eş değerde tutulmuştur.

ben gedâ sen şâha yâr olmak yok ammâ n’eyleyim
ârzû ser-geşte-i fikr-i muhâl eyler beni
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 294/4)

“Ben bir köleyim, sense bir sultan; kavuşmak yok biliyorum; ama ne yapayım; sana duyduğum arzu beni imkânsız bir fikrin sarhoşu etmiş.”

bundan artık dahı vuslat nec’olur ‘âlemde
bir gök altındayız ol mâh ile dâyim ikimiz
(Hayretî: *Dîvân*: g. 131/2)

“O ay gibi güzelle ikimiz sürekli bir gök altındayız; âlemde, bundan daha fazla kavuşmak nasıl olur ki?”

âhir olunca hüsn-i yâr vuslatı el verir velî
fasl-ı hazânda görünen düşleriñ i‘tibârı yok
(Nev’î: *Dîvân*: g. 225/4)

“Sevgilinin güzelliği sona yaklaşınca kavuşma ihtimali doğar; ancak gel gör ki sonbaharda görülen düşlerin itibarı yok.”

Ağlamak

giryân ol-, nâlân ol, gözyaşı dökmek

Osmanlı şiirinde ‘yanıp yakılarak şikâyet etmek’ ve ‘acımak’ anlamlarında kullanılır. Çok fazla gözyaşı dökünce âşıkların gözünden yaş yerine kan akmaya başlar; bu yüzden *kan ağlamak* ibaresi metinlerde sıklıkla yer alır. Çok ağlayan, gözyaşı döken âşık, bir müddet sonra görme kabiliyetini yitirir. Böyle durumlarda Hz. Yakup, şairler için örnek teşkil eder. Âşığın ağlaması karşısında sevgili onun bu hâline güler. Bu çerçevede, ağlamak-gülmek tezadı da şiirlerde işlenen diğer hususlardandır.

dem-be-dem kan ağla ey çeşmim ki gülmez bir nefes
yûsuf-ı gül-çehresinden ayrılan ya‘kûb-vâr
(Hayretî: *Dîvân*: k. 9/60)

“Ey gözüm, hiç durmadan kan ağla; çünkü, gül yüzlü Yusuf’undan ayrılan Yakup gibi bir nefes olsun gülmez.”

nûr-ı çeşmim ağlamakdan n’ola terk etse beni
baña hem-demlik eden gözyaşı sağ olsun beğim
(Zâtî: *Dîvân*: g. 932/4)

“Ey beyim, ağlamaktan gözümün nuru beni terk etse (kör olsam) ne olur ki? Bana yoldaşlık eden gözyaşım sağ olsun.”

hâlimi ağlamaya yâre utanmaya diye
*nev‘i*yâ çehreme bu kanlı yaşım oldu hicâb
(Nev’î: *Dîvân*: g. 20/5)

“Ey Nev’î, sevgilime hâlimden şikâyet etmeye utanmayayım diye bu kanlı gözyaşlarım yüzüme peçe oldu.”

Gözyaşı

eşk, sirişk, girye

Aşk yolunda çekilen acıların bir neticesi olarak dökülen gözyaşları, çokluğu bakımından okyanus, deniz, ırmak ve sele ve sevgili uğruna dökülmeleriyle de inci, mercan ve altına benzetilir. Çok fazla ağlamadan dolayı bir müddet sonra ciğer kanına bulanmış olarak akan gözyaşları, âşığın yüzünden dökülmeleriyle saklanması gereken aşk sırrını açığa vuran birer kanıt niteliğindedir.

girye ile kon beni baña añmañ visâli kim
bahr-i muhîte gark olan añmaz kenâreyi
(Necâtî: *Dîvân*: g. 581/4)

"Beni gözyaşlarımla başbaşa bırakın, bana kavuşmanın adını anmayın; okyanusa dalan, kıyıyı aklına bile getirmez."

göñül âh etme sûzuñdan münâfık olmasın âgâh
gözüm yaş dökme derdiñden haberdâr olmasın kimse
(Hayretî: *Dîvân*: g. 398/2)

"Ey gönül, ah etme ki münafık, içinde yanan ateşten haberdar olmasın; ey gözüm, yaş dökme ki kimse derdinden haberdar olmasın."

bu delikanlılık ey eşk nice
yürü pâyına o serviñ turı var
(Emrî: *Dîvân*: g. 149/4)

"Ey gözyaşı, bu delikanlılık daha ne kadar sürecek? Yürü, o selvinin ayağına dupduru var."

Dağ

key, yara

İnsan veya hayvanın bedenine dağlağı demiriyle veya işaretli bir aletle vurulan nişane, damgadır. Yılanın soktuğu yeri, zehrin tesirini önlemek ve yarayı mikroptan muhafaza için dağlarlar, oradaki eti yakarak vücutla ilgisini keserler. Eskiden delileri hem zayıf düşürmek, hem cinlerini yakmak (def'-i cünûn) için başlarına dağ vururlar ve üzerine de pamuk yapıştırırlarmış. Beyitlerden bu dağı göğse de vurdukları anlaşılmaktadır.

göyünmüş sînem üstünde benim bu penbe-i da□ım
sanasın düştü bir pervânedir yanar çerâ□ üzre
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 157/2)

"Bu göğsümün üzerindeki yanmış yara pamuğunu; yanan kandil üstüne düşmüş bir pervane sanırsın."

hasret-i la'l-i lebiñ bağrını pür-hûn etmiş
dağ yakmağa komuş göğsüne ahker hâtem
(Bâkî: *Dîvân*: k. 19/43)

"La'l (renkli) dudağının hasreti bağrını kanla doldurmuş; yüzük, dağ yakmak için göğsüne kor komuş."

tahta-i nerde dönüp ten dağlar pûllar gibi
olduğun sînemde kim gördüyse zâr oldu baña
(Meâlî: *Dîvân*: g. 5/3)

"Beden[imin] tavla tahtasına dönüp, göğsümdeki yanıkların pul gibi olduğunu gören herkes bana üzüldü."

Râz

sırr, esrâr, râz-ı nihân

Seven ve sevilen arasındaki macerada sevenin açığa vurmaması gereken sır, âşıklıktır. Âşığın, aşk sırrını saklayarak öldüğünde şehit olacağına inanılır. Şiirin dünyasında bu sır, sevenin elinde olmayan sebeplerle mutlaka açığa çıkar. Bazen gözyaşları, bazen sararmış bir yüz, bazen âhlar ve inleyişler ve bazen de yabancıların müdahelesi âşığın sırrının bilinmesine sebep olur. *Gönülden gönüle yol vardır* sözü çerçevesinde maşuk âşığın sırrını herkesten daha iyi bilir. Bu bildiği ise âşığın gözü başka bir şeyi görmeyecek şekilde kendisini sevdiğidir.

çün cihândan yeğ bilir ma'şûk sırrın 'âşıkıñ
pes neden diñler rakîbiñ iftirâsın bilmedim
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 191/10)

"Mademki sevilen sevenin sırrını bütün dünyadan daha iyi biliyor; öyleyse rakibin iftirasını neden dinliyor bilemedim."

dilde şol 'âşık ki sırr-ı 'aşkıñ etmiştir nihân
gûşe-i vîrânede genc-i firâvân gizlemiş
(Bâkî: *Dîvân*: g. 214/2)

"Gönülde aşk sırrını saklayan âşık, virane bir köşede büyük bir hazine gizlemiş demektir."

ruhum üzre hatt-ı sirişkimi defe'ât ile kalem-i müjem
rakam ettigiyçin el okuyup bilir oldu râz-ı nihânımı
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 262/2)

"Kirpiğimin kalemi, yüzümün üzerine gözyaşı yazılarını defalarca yazdığı için el âlem okuyup gizli sırlarımı bilir oldu."

Dert

keder, gam, gussa, elem, mihnet

Gam, 'insanın gönlünü kaplayan ağır bir sıkıntıyı'; *keder*, 'gönül aynasını kaplayan bir pas veya tozu'; *gussa*, 'ani gelişen ve tehlikeli seyreden bir hastalığı' ve *dert* de fark gözetmeksizin her türlü acıyı temsil eder. En çok acı çekenlerin Allah'ın en sevgili kulları olduğuna dair bir inanca sahip olan âşıklar, çektikleri acılardan dolayı üzüntü duymazlar. Acıları bir lütuf olarak gördüklerinden dertlerinin çokluğuyla övünürler. Bu yüzden dert, şiire yön veren temel kavramlardandır.

yakın kaldı ki âhımdan melekler yañıla zikrin
ırak olsun benim derdim tabîbâ işitenlerden
(Zâtî: *Dîvân*: g. 1075/3)

"Az kaldı ahımdan melekler zikirlerini şaşıracaklardı; ey hekim, benim bu derdim işitenlerden uzak olsun."

enverî mıskala-i şevk ile ol meh-pâre
jeng-i gamdan komadı âyîne-i dilde gubâr
(Enverî: *Dîvân*: g. 71/7)

"Ey Enverî, şevk mazgalasıyla o ay parçası, gönül aynasında gam pasından bir zerre bile bırakmadı."

mir'ât-ı dil gubâr-ı kederden çün oldu sâf
terk eyleyip kabâyı n'ola giyse bir nemed
(Hecrî: *Dîvân*: g. 19/4)

"Gönül aynası mademki keder tozundan arındı; artık kaftanı bırakıp keçe giyse şaşılır mı?"

Melâmet

‘Ayıplama, kınama; başkalarının kınamasına aldırmayıp doğru bildiğini yapma; kınamaya, hakarete, uyarıya aldırmama’ anlamlarına gelmektedir. İlahî aşk yolunda benliklerinden ve dünyevi arzulardan geçen âşıklar, alışılmışın dışında davranışlar sergilerler. Hayatta geçerli kanun, kural, gelenek ve adab-ı muaşerete bağlı kimseler, her türlü bağdan sıyrılmış âşıkları/şairleri ayıplar hatta onlara hakaret ederler. Hak yolundaki bütün peygamberler, ermişler ve büyük insanların kınandıklarını örnek gösteren âşıklar da doğru bildikleri aşk yolunda hiçbir kınamaya veya hakarete aldırmazlar, hatta bundan memnuniyet duyarlar.

ey *fuzûlî* her yeten ta‘n eyler oldu hâlime
bu yeter ehl-i melâmet içre tahsînim benim
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 206/7)

“Ey Fuzûlî, her yetişen hâlimi kınar oldu; melamet ehli içinde övünç olarak bu bana yeter.”

‘aşk-ı dildâr-ile ‘âlemde melâmet olalı
gönlüm aslâ istemez oldu selâmet ‘âlemin
(Selîkî: *Dîvân*: g. 50/5)

“Sevgilinin aşkı vesilesiyle âlemde aşağılandığımdan beri, gönlüm kurtuluş âlemine dönüp bakmaz oldu.”

kara yazılı alnımda ne var kesdimse bir na‘li
melâmet şâhınıñ böyle olur hükmünde tuğrası
(Hayâlî: *Dîvân*: 414/g. 48/3)

“Kara yazılı alnıma nal biçiminde yara açtıysam buna şaşılmaz; çünkü melamet şahının fermanındaki tuğra böyle olur.”

Dîvâne

deli, mecnûn, meczûb,
abdâl, âşık, şeydâ, hasta

Aşırı derecede sevgiye sahip olan, bu sebeple kendisine hâkim olamayan, Allah'a veya herhangi birine tutulmuş, yalnız onu seven, dünyada bu sevgi için yaşayan ve başka hiçbir şeyle ilgilenmeyen kişileri ifade eder. Divanelerin davranışları aşırıdır. Hiçbir yere uyum sağlayamazlar, hiçbir şeyden sorumlu değillerdir. Topluma karışmazlar, toplum da böylelerine karşı mesafeli olur. Divaneler toplumda korku ile karışık alay konusu olurlar. Kimi tasavvuf ehli de kendilerini divane gibi göstererek halktan ve dünyadan azade olmayı isterler. Böylece kendilerini tamamıyla Allah'a ve O'na kulluğa adayabilirler.

'uşşâk-ı cihân cezbe-yi zülf-i siyehinden
dîvâne vü şûrîde vü meczûb olacaktır
(Rûşenî: *Dîvân:* g. 9/8)

"Dünya âşıkları onun siyah saçının cezbesinden dolay divane, perişan ve meczup olacaktır."

eşrefoğlu rûmî sen de 'aşk içinde mahv olugör
tâ ki sende senliğiñden zerre gubâr bulmayalar
(Eşrefoğlu: *Dîvân:* g. 10/8)

"Ey Eşrefoğlu Rûmî, sen de aşk içinde mahvol, böylece sende senlikten zerre toz bulmasınlar."

göñülde kopalı sanemâ bir safâ-yı aşk
doldu bu âleme yine bizden nidâ-yı aşk
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân:* g. 1/1)

"Ey put, gönülde aşk huzuru ortaya çıktığından beri bu dünya bizim aşk çağrımızla tekrar tekrar doldu."

Meyhane

meykede, harâbât, humhâne

Kış mevsiminde daha sık kullanılan içkili eğlence mekânlarıdır. Çoğu kez batakhaneyi andıran özelliklerle tasvir edilen meyhanler, âşıkların/şairlerin sevgiliyi görme imkânı buldukları, ayrılık acısını dindirmek için içmeye koştukları, loş bir ortama, köhne bir yapıya ve baygın bir havaya sahip yerlerdir. Meyhanede sarhoşluğun keyfini dile getiren şairler, bu yolla zahid tipine karşı bir tavır sergilerler. Tasavvufi anlamda şarap, ilahî aşk; meyhane de gönüldür. Bu yüzden meyhaneden söz edildiğinde çoğu kez tekkelere mahsus niteliklerin ön plana çıktığı görülür.

mescidde riyâ-pîşeler etsin ko riyâyı
meyhâneye gel kim ne riyâ var ne mürâyî
(Ş. Yahyâ: *Dîvân*: g. 432/6)

"İşi gösteriş olanlar bırak mescitte gösteriş yapsınlar; sen meyhaneye gel; orada ne gösteriş var ne de riyâkâr."

derler mihek şarâba harâbât erenleri
şâd ol gönül ki altın adıñ bakır olmadı
(Necâtî: *Dîvân*: g. 600/3)

"Meyhaneye postu serenler şaraba mihenk derler; ey gönül sevin, çünkü itibarını kaybetmedin."

hoş geldi baña meykedeniñ âb ü hevâsı
bi'llâhi güzel yerde yapılmış yıkılası
(Bâkî: *Dîvân*: g. 508/1)

"Meyhanenin havası ve suyu bana çok hoş geldi; vallahi güzel yerde yapılmış yıkılası."

Câm

kadeh, sâger, ayak, sebû, piyâle

Cam ve porselenden üretilen, desenlerle süslü kadehler; şekil, renk ve işlevleriyle gül, gonca, lale, meşale, kandil, mum, ateş koru, la'l taşı ve çok yaygın olarak sevgilinin ağzı ve dudaklarıyla ilgili olarak kullanılır. Eğlence meclislerinde elden ele dönüşü devr-i kadeh tanımının doğmasına sebep olmuştur. Sevgilinin dudaklarını öptüğü söylenmiş ve bu yüzden âşıklar tarafından kıskanılmıştır. Üzerinde kadeh duasının yazılı olması, dertleri dağıtması, İskender'in câm-ı cihân-nümâ adlı kadehi şiirlerde sıklıkla işlenmektedir.

jeng-i gam gönlümüz âyînesine verdi keder
vuralım mıskala-i câm ile *zâtî* saykal
(Zâtî: *Dîvân*: g. 849/5)

"Ey Zâtî, gam pası gönlümüzün aynasını bulandırdı; ona şarap kadehinin mazgalasıyla cila vuralım."

kimi hûşyâr görseñ sen aña sun câmı ey sâkî
bi-hamdi'llâh *fuzûlî* mesttir vahdet şarâbından
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 213/7)

"Ey saki, kimi ayık görürsen sen kadehi ona sun; Allah'a şükür Fuzûlî vahdet şarabıyla sarhoştur."

'uşşâka karşı öptü lebiñ âl-ile kadeh
meclisde dün kimiñ gözüne kan görinmedi
(Yakînî: *Dîvân*: g. 190/7)

"Kadeh, âşıkların karşısında senin dudağını öpünce mecliste dün kimin gözünü kan bürümedi ki?"

Akıl

Sezgi güçleri ve duygu yoğunluklarıyla şairler aklı, kendilerini sınırlayan bir engel olarak görürler. Ondan kurtuldukları ölçüde özgürleşeceklerine inanırlar. Aklın karşısına çıkarılan ve onunla tamamen zıt özelliklere sahip olan duygu aşktır. Aşk sınır tanımaz ve aşkın hâkim olduğu yerde aklın yeri yoktur. Gerek dünyevi anlamda sevgiliye ulaşmakta gerekse ilahî aşk anlayışında aklın zincirlerinin kırılması gerekir. İnsanı meşru dairede tutma vazifesiyle akıl, duygu yoğunluğu ve coşkunluk içerisinde bulunan âşığı dizginleyecek, sevgilisi uğruna olağanüstü davranışlar göstermek ve onun yolunda canını seve seve vermek gibi bir ayrıcalığı engelleyecektir.

gördüm ki kimse ermedi ‘akl ile menzile
tuttum zarûrî ‘aşk u mahabbet tarîkını
(Hayretî: *Dîvân*: g. 426/2)

“Baktım hiç kimse akıl yoluyla hedefine ulaşamıyor, ben de mecburen aşk ve sevda yolunu tuttum.”

‘akl meydânını zindân-ı belâ bilmez henüz
kim ki bir müddet cünûn mülkünü seyrân etmedi
(Fuzûlî: *Leylâ vü Mecnûn*: b. 2616)

“Bir müddet delilik ülkesinde dolaşmayan kimse, akıl meydanının bela zindanı olduğunu daha bilmiyor demektir.”

‘aşkı koyup ‘akla uymak bir belâdır ey hakîm
bu belâyı vermesin hak dîni ayrık kâfire
(Necâtî: *Dîvân*: g. 499/2)

“Ey hakîm, aşkı bırakıp da akla uymak öyle büyük bir beladır ki Hak bu belayı dini ayrı kâfire bile vermesin.”

İlim

Arapçada ‘işaret, işaret etmek, işaretlemek; bilme, biliş’ anlamlarına gelir. ‘Akıl yoluyla bilme’ anlamından dolayı şairler ilmi, sezgiye ve duygulara dayanan aşkın tezadı olarak görmüşlerdir. Nihai hedefin ilahî aşka ve Hakk’a ulaşmak olduğu şiirlerde ilim, Arapçadaki geleneğe vurguyla kîl ü kâl/dedikodu diye nitelendirilir ve aşk karşısında küçümsenir. Aşkla kıyaslanmadığı durumlarda ilim, son derece değerli kabul edilir.

‘ilm kesbiyle pâye-i rif’at
ârzû-yı muhâl imiş ancak

‘aşk imiş her ne var ‘âlemde
‘ilm bir kîl ü kâl imiş ancak
(Fuzûlî: *Dîvân*: kt. 19)

“İlim kazanarak yükselmek boş hayalden başka bir şey değilmiş; âlemdeki en değerli şey aşkmış, ilm sadece bir dedikodudan ibaretmiş.”

bir güherdir söz aña tab‘-ı şerîfiñdir kân
‘ilm bir bahr-durur sen oña dürr-i şeh-vâr
(Bâkî: *Dîvân*: k. 25/33)

“Söz bir mücevherdir ve senin yaradılışın da onun madenidir; ilim, bir denizdir sen onun eşsiz incisisin.”

hâmil-i bâr-ı cehâlet geçse ‘ilm ehlin n’ola
yükü ağır olıcak atdan geçer derler hımâr
(Emrî: *Dîvân*: b. 209)

“Cehalet yükünü yüklenenler ilim ehlini geçerse şaşılır mı? Yükü ağır olunca eşek atı geçer derler.”

İrfan

âlim, ehl-i irfân, marifet

'Sezgi yoluyla bilme; sezgiye dayalı biliş' anlamlarındadır. İlmin akla dayanan dışa doğru bilgi edinme yönteminin yanında *irfan*, içe doğru yönelen, sezgiyle gerçekleşen, derinliğine bilgi edinme yolu olarak görülür. Aşkın ilahî boyutu söz konusu olduğunda esas kabul edilir. Âşıklığın temsilcisi şairler için irfan, hakiki bilgiye ulaşmak için en önde gelen yöntemdir. Cehaletin zıddıdır. Şairler kendilerini irfan ehli sayarlar.

dil-i dânâya şeref pertev-i 'irfan iledir
hüsn-i âyineyi 'aks-i ruh-ı zîbâdan bil
(Bâkî: *Dîvân*: g. 299/3)

"Bilgili gönlün yüceliği irfan aydınlığından gelir; aynanın güzelliğini süslü yüzün yansımasından bil."

ehl-i irfândır cihan keyfiyyetin tahkîk eden
kim neşâtından bulur yüz gam gamından yüz neşât
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 140/3)

"Dünyanın keyfiyetini gerçekten anlayan irfan ehlidir; çünkü o, (dünyanın) sevincinde yüzlerce gam, gamında da yüzlerce sevinç bulur."

ey gönül gavvâs-ı mâhir olıgör tek sen hemân
dopdoludur gevher-i 'irfân ile deryâ-yı 'aşk
(Hayretî: *Dîvân*: g. 178/4)

"Ey gönül, aşk denizi irfan incileriyle doludur; sen yalnızca yetenekli bir dalgıç ol yeter."

Şevk

‘Bir şeye karşı duyulan yoğun arzu ve istek, susamışlık, kendini kaybetmişçesine tutkuyla isteme; coşku’ gibi anlamlara gelir. Yaygın olarak ateşle, çoğunlukla da ses ve anlam benzerliği bakımından aşk ile birlikte geçer. Şevk denince âşıkların sevgiliye kavuşma arzusu anlaşılır. Bu güçlü istek bir ateş gibi âşığın bedenini yakar, kendisine bir zincir gibi bağlar. Âşıklar bu arzuyla canlarını seve seve, coşkuyla verirler. *İştiyak*, *şevk* sözcüğünün daha ileri seviyesini ifade eder. *Şevk*, Türkçe *şavk* ‘ışık’ anlamını ima edecek tarzda da kullanılır. Nâr, nûr, âteş, şem‘, nehâr ve yanmak gibi kelime ve kavramlar şevk çerçevesinde beyitlerde yer almaktadır.

hâlis oldum pûte-i hecriñde nâr-ı şevk-ile
magribî dînârdır ruhsâr-ı zerdim gûyiyâ
(Yakînî: *Dîvân*: g. 5/6)

“Ayrılığının potasında kavuşma arzusunun ateşiyle saflaştım; sarı yüzüm sanki bir mağribî dinardır (saf altından paradır).”

‘aşk bir şem‘-i ilâhîdir benim pervânesi
şevk bir zincîrdir gönlüm onuñ dîvânesi
(Hayâlî: *Dîvân*: 424/g. 67/2)

“Aşk, ilahî bir mumdur, ben de onun pervanesiyim; şevk, bir zincirdir, gönlüm de onun divanesidir.”

rişte-i cânın ediptir sanemâ *şem‘î* fitîl
yanmağa zülf ü ruhuñ şevkı-y-ile leyl ü nehâr
(Şem‘î: *Dîvân*: g. 57/7)

“Ey put gibi güzel, Şem‘î zülfünün ve yanağının aşkıyla gece gündüz yanmak için can damarını fitil etmiştir.”

Kesret

'Çokluk; birliğin çokluk biçimindeki görüntüsü' anlamlarındadır. Hakk'ın isim ve sıfatlarının çok çeşitli biçimlerde tecellisi olarak kesret, Osmanlı şiirine tasavvufi derinlik katan bir kavramdır. Çoğu kez beşerî aşk çerçevesinde değerlendilebilecek remizlerle veya ima ve işaret yoluyla ifade edilir. Bütün kâinat Hakk'ın çoklu tecellilerinin yansıdığı bir aynadır. Parça parça bulunan bütün güzellikler ve güzeller vahdetten izler taşır. Âşık/şair, bütün güzellerden ve güzelliklerden Hakk'a ulaşmanın, birliğe kavuşmanın yollarını arar. Kesret, içine girilip geçilmesi gereken bir aşamadır. Onsuz vahdete ulaşmak mümkün değildir. Renk, koku ve çokluk bakımından *gül* kesreti, şekil ve sayı bakımından *selvi*, vahdeti temsil eder.

rind oldur kim götürdü bezm-i kesretden ayak
sâkî-i devrân elinden dolmadan peymânesi
(Hayâlî: *Dîvân*: 424/g. 67/6)

"Rind, devran sakisinin (ecelin) elinden kadehi dolmadan bu kesret/çokluk meclisinden başını alıp gidendir."

doğup vahdet günü âhir gider bu zulmet-i kesret
bilişir yadlar ağyâr olanlar yâr olur bir gün
(Nev'î: *Dîvân*: g. 365/4)

"En sonunda birlik güneşi doğup kesret karanlığı gider; yabancılar tanışır, bir gün düşmanlar dost olur."

şular kim kûy-ı 'aşk içre içerler câm-ı vahdetten
safâ bezminde mest olup geçer onlar bu kesretten
(Zâtî: *Dîvân*: g. 1210/1)

"Aşk sokağında vahdet kadehinden içenler, saflaşma meclisinde sarhoş olup bu kesretten geçerler."

Nokta

Arapça nokta, 'benek, zerre' demektir. Yine nokta, 'iki doğrunun kesiştiği yerde bulunan çok küçük boyutlu uzay öğesi, küçük işaret, yazı işareti, belirli yer, bölge; bir özellikle belirlenmiş soyut an, bir nöbetçinin bulunduğu yer' vb. anlamlarda da kullanılır. Tasavvufta nokta 'hakiki birlik, tüm çokluğun aslı, zatın tecellisi' anlamındadır. Nokta-yı vahdet, 'bir ve tek olan Allah', nokta-yı bâ, 'bâ'nın noktası, Hz. Ali', nokta-yı süveydâ, 'kalbin ortasında bulunan siyah nokta, basiret, idrak merkezi', nokta-yı cîm-i cemâl, 'Hz. Muhammed'in (sas.) yanağındaki ben, Allah'ın cemal sıfatının aksettiği ben' demektir. Klasik edebiyatta nokta, sevgilinin ağzı, dudağı ve beni için benzetilendir.

hâlimi âyîne-yi ruhsârıñ içinde görüp
üstüne bir nokta koduñ adını hâl eylediñ
(Hayâlî: *Dîvân:* 242/g. 11/3)

"Hâlimi yanağının aynası içinde görüp üstüne bir nokta koydun, adına hâl/ben dedin."

kâmetim hicrân yükü altında olmuştur çü nûn
noktadır üstünde san başımdaki dâğ-ı cünûn
(Hayretî: *Dîvân:* g. 370/1)

"Boyum ayrılık yükü altında nûn gibi olmuştur, başımdaki delilik yarası sanki nûn'un üstündeki noktadır."

merdüm-i dîde gibi bâkî kalan noktaları
ol iki yâ kaşıñ altındaki hindûña fedâ
(Bâkî: *Dîvân:* g. 16/5)

"Ey Bâkî, göz bebeği gibi geriye kalan noktaları o iki yay kaşın altındaki Hindû (benine) feda olsun."

Cân

Farsça *cân* kelimesi, 'insan ve hayvanlarda yaşamayı sağlayan ve ölümle vücuttan ayrılan madde dışı varlık, yaşama, hayat, ruh, güç, dirilik, kişi, birey, öz, gönül, sevimli, şirin, Mevlevilik ve Bektaşilikte tarikat kardeşi, yeniçeri ve leventler arasında "arkadaş"' demektir. Aynı şekilde yazılıp okunan Arapça *cân* ise 'cinler' anlamına gelmektedir. Klasik edebiyatta *cân*, âşık için sevgili uğruna seve seve verilecek en kıymetli varlıktır. Âşığa can gerekmez. Sevgilinin derdi âşığa gıdadır, cândır; bu sebeple âşığa önce can, sonra cihan gerekir. Âşık, sevgiliye kavuşmak için cân atar, candan geçer, canını verir. Âşık, can karşılığında vuslata taliptir, âşığın borcu cân nakdidir. Cân, ağızdan girer, ağızdan çıkar. Can, uçma özelliğinden dolayı murga (kuş) benzer. Âşığın cânı zayıf, ince olduğundan ip gibi ve kıl kadardır. Cân, sabırsız, kararsız, mest ve teşnedir.

nedir cân kim onu sen nâzenîn cânâna vermezler
saña 'âşık olanlar yaluña cânâ ne vermezler
(Hayâlî: *Dîvân*: 152/g. 60/1)

"Can nedir ki onu sen nazlı sevgiliye vermezler; ey cân olan sevgili, sana âşık olanlar yoluna ne vermezler?"

ezelden şâh-ı 'aşkıñ bende-yi fermânıyız cânâ
muhabbet mülkünüñ sultân-ı 'âlî-şânıyız cânâ
(Bâkî: *Dîvân*: g. 13/1)

"Ey can, ezelden beri aşk padişahının emrindeki kuluz; ey cân, muhabbet ülkesinin şanı yüce sultanıyız."

esîr-i zülfüñ olalı bedenden ayrı bu cân
geceyle taşrada kalmış garîbe döndü hemân
(Nev'î: *Dîvân*: g. 370/1)

"Saçının esiri olduğundan beri bu can bedenden ayrıdır, tıpkı geceleyin dışarıda kalmış bir garibe dönmüştür."

Elest

bezm-i elest, elest bezmi, elest meclisi, ahd-i elest, dem-i elest, bezm-i ezel, kâlû belâ, belâ

Arapça, "Değil miyim?" anlamında bir soru sözüdür. *Kur'an*'da 7/A'râf, 172. ayette geçer: "Rabbin âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve onları kendilerine şahit tutarak, 'Ben sizin rabbiniz değil miyim?' demişti. 'Evet, buna şahidiz.' dediler. Kıyamet günü biz bundan habersizdik, demeyesiniz." Allah (cc.) ruhlar âlemini yaratmış ve onlara, "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" diye buyurmuştur. Onlar da, "Belâ, 'Evet, rabbimizsin!'" demişlerdir. Bu, aynı zamanda, "Ne zamandan beri Müslümansın?" sorusunun da cevabı olmuştur: "Kâlû belâ, 'Belâ dediler'den beri Müslümanım." Klasik edebiyatta elest, kâlû belâ, belâ ifadeleri söz veya anlam olarak birlikte kullanılır. "Belâ" sözcüğü ile şairler, tevriye ve kinaye yoluyla söz oyunu yaparlar.

bezm-i elestte hayâlî aşk câmın eyle nûş
ehl-i dil mest-i elest olmaz mey-i engûrdan
(Hayâlî: *Dîvân*: 321/g. 47/5)

"Ey Hayâlî, elest meclisindeki aşk kadehini iç; gönül ehli olan, üzüm şarabından dolayı elest sarhoşu olmaz."

az belâ mıdır bu gaflet başıña ey *hayretî*
unutup rûz-ı elesti añmadıñ ma'hûduñu
(Hayretî: *Dîvân*: g. 465/5)

"Ey Hayretî, bu gaflet senin başına az bir belâ mıdır; elest gününü unutup verdiğin sözü hatırlamadın!"

bâkî çeker mi bâde-yi engûr minnetin
her kim ki mest-i cür'a-yı câm-ı elest olur
(Bâkî: *Dîvân*: g. 97/5)

"Ey Bâkî, elest meclisindeki kadehin tortusuyla mest olan kimse üzüm şarabının mahcubiyetini çeker mi/sonuna kadar çeker mi?"

Feyz

feyyâz, füyûz, füyûzât

Kelime anlamı olarak ‘suyun taşması, suyun taşıp akması; bereket, bolluk’ anlamlarına gelen *feyz*, Osmanlı şiirinde doğrudan veya ima yoluyla suyla ilgili olarak geçer. Genellikle kasidelerde, övülen kimselere mahsus özellikleri tanımlamakta kullanılır. Bu yönüyle *feyz* ve ondan türeyen kelimelerin kasidelerde daha sık kullanıldığı söylenebilir. Çiy tanelerini getiren sabah meltemi, övülen kişinin yardımı ve bağışları, nisan yağmuru, bahar bulutları, ay ışığı ve Hakk’ın ihsanları *feyz* kelimesi çerçevesinde geçen unsurlar arasındadır. İnsanın gönlünü canlandıran irfan, feyzin manevi boyutunu temsil eder.

rûz-i mahşer nâlişinde olmaya dil-teşne hîç
feyz-i ihsânıñdan ol kim nûş ede âb-ı zülâl
(Selîkî: *Dîvân*: k. 1/13)

“Senin lütuf pınarının tatlı suyundan kana kana içenin, mahşer gününün karmaşasında susuzluktan içi yanmaz.”

sensiñ ol bahr-i kerâmet kim şeb-i mi‘râcda
şeb-nem-i feyziñ yetirmiş sâbit ü seyyâre su
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 3/27)

“Sen, Miraç gecesinde, bereketinin çiy taneleriyle, sabit ve hareketli bütün yıldızlara su dağıtan cömertlik denizisin.”

gark-ı deryâ-yı mahabbet feyz-i ‘irfân istemez
şâh-i nîlûfer değil muhtâc-i imdâd-i matar
(Nev’î: *Dîvân*: k. 12/59)

“Aşk gölüne dalan, irfan bereketini istemez; nilüfer dalının, yağmurun yardımına ihtiyacı yoktur.”

Hayal

‘İncelik, zayıflık, şeffaflık; varla yok arası görüntü ve tasavvur’ anlamlarına gelir. Istılah olarak, ‘duygu yoğunluğu, anlam derinliği ve düşünce inceliğiyle işlenmiş, renkli, canlı, parlak ve etkileyici, el değmemiş tasavvur, kurgu, düşünce’ diye tarif edilebilir. Bu manada hayal kelimesi Osmanlı şiirindeki orijinal düşünce ve tasavvuru temsil eder. Bunun yanı sıra şairler kelimeyi ‘ince, incelik, zayıflık’ şeklindeki sözlük anlamlarına doğrudan veya dolaylı yoldan işaret edecek şekilde kullanırlar. Sevgilinin kendisinden çok hayaline tutkundurlar.

hasret-i mûy-ı miyânıñla seniñ ey gonca-leb
şöyle inceldim vücûdum edemez kimse hayâl
(Şem‘î: *Dîvân*: g. 107/6)

“Ey gonca dudaklı, senin kıl gibi ince belinin hasretiyle öylesine inceldim ki vücudumu/varlığımı kimse hayal bile edemez.”

hamdü lillâh beni kûyuñda rakîbiñ göremez
kim beliñ fikri-ile şöyle hayâl oldu tenim
(Selîkî: *Dîvân*: g. 43/4)

“Senin belini düşünmekten bedenim öylesine incelip hayale döndü ki elhamdülillâh rakib beni (artık) senin sokağında göremez.”

necâtî şi‘riñe zînet hayâl-i hâs verir
ne bahr olur bu ki dürr-i yetîm eder ta‘rîf
(Necâtî: *Dîvân*: g. 270/5)

“Ey Necâtî, senin şiirine, sana mahsus hayaller süs katar; bu öyle bir denizdir ki eşsiz inciyi tarif eder.”

Hayran

vâlih, lâ-ya'kil

'Donup kalmış, taş kesilmiş; sarhoş, esrar sarhoşu; gözleri kamaşmış, gözü bir yere dikilip kalmış; ağzı açık kalmış' gibi anlamlarda kullanılır. Daha çok esrar içmekten dolayı taş kesilip hareket edememe, gözleri ve ağzı açık kalma hâlini tarif eder. Beyitlerdeki ortak nokta, hareketsizlik ve donukluktur. Sevgilinin dudağı, ayva tüyleri, toz, gam, esrar, keyf, keyfiyet, ağız açmak ve göz dikmek gibi unsurlar hayran kelimesinin anlam çervesinde kendilerine yer bulmuşlardır.

bilmedi bir kimse esrâr-ı gamıñ keyfiyyetin
gerçi kim lâ-ya'kil olmış nice biñ hayrânı var
(Yakînî: *Dîvân*: g. 28/5)

"Kendinden geçmiş birçok sarhoşu olduğu hâlde, hiç kimse gam/esrar dalgınlığının iç yüzünü/keyfini bilemedi."

lezzet almadı hayâtı ni'metinden zerrece
her ki esrâr-ı leb-i dilberle hayrân olmadı
(Hayretî: *Dîvân*: g. 457/2)

"Kim dilber dudağı esrarıyla afyon sarhoşluğuna kapılmamışsa, hayat denilen nimetten zerre kadar tat almadı demektir."

gören cemâliñi hayrân kalır durur gidemez
sözün edebilemez adımın adabilemez
(T. Yahyâ: *Dîvân*: g. 163/2)

"Senin yüz güzelliğini gören taş kesilir kalır, durur gidemez; söz söyleyemez, adımını atamaz."

Fakr

Sözlük anlamı "yoksulluk, fukaralık"tır. Klasik edebiyatımızda geçen *fakr* kavramı "el-Fakru fahrî ve bihî eftahiru" sözünden alıntıdır. Bu sözün uydurma hadis veya Abdurrahman b. Ziyâd'a ait olduğu ileri sürülmüştür. "Fakirlik benim övüncümdür ve ben onunla övünürüm!" manasına gelir. Buradaki fakirlik maddi açıdan yoksulluk değildir, zira Hz. Muhammed (sas.) bir hadisinde, "Yoksulluk iki cihanda yüz karasıdır. Allah'ım, küfür ve fakirlikten sana sığınırım." buyurmuştur. Fakr; yalnız Allah'a muhtaç olma, yalnız O'na bağlanma, O'na dayanma, dünya alakalarından kurtulmuş olma, dünya ve ahiret endişesi taşımama demektir.

fakr küncin ihtiyâr etti şu kim kâni' olur
şem'ası şems olsa bakmaz tâk-ı eyvân istemez
(Bâkî: *Dîvân*: g. 206/2)

"Fakr köşesini seçen kimse kanaatkâr olur; mumunun fitili güneş olsa bakmaz, saray istemez."

hayâlî fakr şalına çekenler cism-i 'uryânı
onuñla fahr ederler atlas u dîbâyı bilmezler
(Hayâlî: *Dîvân*: 126/g. 7/5)

"Ey Hayâlî, çıplak bedeni fakr şalı ile örtenler onunla övünürler, ipekli elbise istemezler."

ehl-i fakrıñ ayağı toprağını sertâc ediñ
sûretâ hâk ise ma'nâda bir âzer-zerdir ol
(Hayretî: *Dîvân*: g. 244/4)

"Fakr ehlinin ayağının toprağını baş tacı edin, zira o, görünüşte toprak ise de gerçekte bir kızıl altındır."

Fitne

"Karışıklık, kargaşa" demektir. Klasik edebiyatta sevgilinin genel olarak güzelliği, yüzü, gözleri, gamzesi, kaşları, iri beni, ayva tüyleri, saçları, boyu, yürüyüşü, cilvesi âşık için fitnedir. Özellikle boy (kad, kâmet) ile kıyamet arasında ilgi kurulur. Sevgili ile âşığı ayıran rakib fitne unsurudur. *Kur'an*'da geçen Ye'cûc kavmi fitne olarak anılır. Devr-i kamer yani Hz. Muhammed'in peygamber olarak geldiği ve kıyamete değin sürecek zaman diliminde fitneler artar. Küfür ehli daima fitne çıkarır, bu yüzden küfre karşı savaşılır. Fitne, halk arasında küçük bir cins köpeğe verilen addır.

bu göz ü kaş u gamze vü hâl ü hat ile yâr
âşûb-ı dehr ü fitne-yi devr-i kamer geçer
(Bâkî: *Dîvân*: g. 62/4)

"Sevgili, bu göz, kaş, göz ucuyla bakış, iri ben ve ayva tüyü ile dünyayı karıştıran kamer devrinin fitnesi geçinir."

gün doğusunda fitneye târîh kor hâliñ
oldu haberci şarkta yağmaya kâkülüñ
(Hayâlî: *Dîvân*: 249/g. 24/2)

"Senin iri benin gün doğusunda fitneye tarih koyar, saçın doğuda yağmaya haberci olur."

âdeme şeytân rakîbiñ fitnesiyle sürülüp
ravza-yı bâğ-ı cinândan cüdâ düşmek ne güç
(Hayretî: *Dîvân*: g. 33/5)

"Şeytan rakibin fitnesiyle sürülüp cennet bahçelerinden ayrı düşmek Hz. Âdem'e/insana ne güçtür!"

Cebrail

Cibrîl-i Emîn, Nâmûs-ı Ekber, Rûhu'l-Kuds

'Allah'la irtibat ve bağ kuran' anlamındadır. Allah'a yakın olan meleklerdendir, kimilerine göre Arş'ı taşıyan meleklerdendir. Peygamberlere Allah tarafından vahiy ve emirler inmesinde aracılık eden melektir. Nâmûs, 'başkasından sakladığın sırrı kimseye dememek şartıyla kendisine söylediğin kimseye denilir.' Sair meleklerden ziyade vahiy sırlarına vâkıf ve peygamberlere sırdaş olduğu için Hazret-i Cebrail'e Nâmûs-ı Ekber de denilmiştir. Cebrail, Hz. Peygamber'e, biri Hira Mağarası'nda biri de Sidretü'l-Müntehâ'da olmak üzere gerçek hüviyetiyle görünmüştür, bunun dışında güzel bir insan suretinde, bazen de sahabiden Dihye b. Halife suretinde gelerek Hz. Peygamber'e ibadetlerle ilgili malumatlar vermiştir. Edebiyatta, birçok mucizeye vasıta olmasına ve Hz. Meryem'e üflemesine çok telmihte bulunulmuştur.

şâhinleriz ki saydgehimiz fezâsına
cibrîl uğrar ise perini döker geçer
(Hayâlî: *Dîvân*: 185, g. 126/3)

"Biz öyle şahinleriz ki Cebrail avlandığımız yere gelse kanatlarını döküp geçer."

ey mihr-i cihân-ârâ hatt-ı ruhuñu sandım
rûy-ı meh-i tâbânda te'sîr-i per-i cibrîl
(Zâtî: *Dîvân*: g. 860/2)

"Ey dünyayı süsleyen güneş, senin yanağındaki ayva tüyünü, parlak ayın yüzünde Cebrail'in kanadının tesiri sandım."

bu tegâfül ki var ol gamze-i bî-pervâda
râz-ı dilden anı cibrîl haberdâr edemez
(Cevrî: *Dîvân*: g. 93/4)

"Kayıtsız gamzede gaflet var; gönlün sırrından Cibril onu haberdar edemez."

Cennet

bağ, behişt, cinan, ravza

Cennet, 'etrafı çevrili, toprağı büsbütün kapatacak biçimde yeşilliklerle kaplı bahçe' demektir. Farsçası *behişt*, Türkçesi *uçmak*'tır. Sekiz cennet olduğu rivayet edilir: Birinci cennet, beyaz inciden dâru'l-celâl; ikinci cennet, kırmızı yakuttan dâru's-selâm; üçüncü cennet, yeşil zebercedden cennetü'l-me'vâ; dördüncü cennet, sarı mercandan cennetü'l-huld; beşinci cennet, beyaz gümüşten cennetü'n-na'îm; altıncı cennet, kırmızı altından cennetü'l-firdevs; yedinci cennet, sarı miskten cennetü'l-karâr; sekizinci cennet, el değmemiş inciden cennetü'l-adn. Kevser, tesnim, selsebil, rahîk-i mahtûm ırmakları Adn cennetinin içindedir. Cennetteki meleklerin başı ve bekçisi Rıdvan, hizmetçileri huri ve gılmandır. Şiirde cennet, sevgilinin köyü, cennet zevki sevgilinin vuslatı, oradaki şerbetler şarap, ırmaklar sevgilinin dudağı mukabilidir. Oraya cimriler giremez, şehitler Firdevs cennetine gider, gecesi yoktur, hayat ebedîdir, orada perhiz yapılmaz, üzüntü çekilmez, taşı toprağı altındır.

göñül eşigiñ umar cânın etmedin kurbân
ne çâre cennete girmege kişi olsa bahîl
(Avnî: *Dîvân*: g. 49/4)

"(Ey Sevgili,) gönlüm, canını kurban etmeden senin eşiğine ulaşmak istiyor. Ne var ki kişi cimri olursa cennete giremez."

hem-ser olmaz bâğ-ı hüsn içre saña bir serv-kad
cennetiñ birdir hemân ancak değil tûbâsı çok
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 104/3)

"Güzellik bağı içinde sana benzer bir servi boylu bulunmaz; cennetin Tuba'sı da zaten bir tanedir, çok değil."

su kevser sâkî gılmân hûrîdür yâr
beri gel cennet oldu sahn-ı gülzâr
(Meâlî: *Dîvân*: g. 41/1)

"Su, Kevser; saki, gençler; sevgili de huridir. Buraya gel, gül bahçesi de cennet oldu."

Cehennem

cahîm, dûzah, tamu

Osmanlı şiirinde cehennem, tahmin edileceği gibi ateş, od, nâr, nîrân, azâb, kâfir, günah, günahkâr, zebânî gibi kelime ve kavramlar eşliğinde geçer. Cehennemle korkutması sebebiyle vaiz, cennet arzusu ve cehennem korkusuyla yaşaması bakımından zahid, cehennem kavramının tamamlayıcı unsurlarındandır. Âşık için cennet arzusu da cehennem korkusu da yoktur. Onun hedefi Allah'ı görmek ve onun rızasına nail olmaktır. Bu çerçevede *dîdâr* kelimesi özellikle kullanılır. Şairler, cehennem azabını ayrılık acısıyla kıyaslarlar ve ayrılığın cehennemden daha acı verici olduğunu iddia ederler. Sevgilinin olmadığı her yer cehennemdir.

hecriñ cehenneminde yanan müptelâlara
kûyuñ nesîmi bâğ-ı cinândan haber verir
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 88/5)

"Ayrılığının cehenneminde yanan tutkunlara, mahallenden esen meltem cennet bahçelerinden haber verir."

tâlib-i dîdâr iseñ mir'ât-i kalbiñ sâf tut
hâtıra endîşe-i cennet cehennem gelmesin
(Bâkî: *Dîvân*: g. 355/3)

"Didarı istiyorsan kalbinin aynasını temiz tut; gönlüne cennet ve cehennem düşüncesi gelmesin."

görse *necâtî* sendeki derd ü belâ odun
derdi cehennem ehli ısındık belâmıza
(Necâtî: *Dîvân*: g. 489/7)

"Ey Necâtî, cehennemlikler sendeki dert ve bela ateşini görselerdi, 'Çektiğimiz bu belaya ısındık.' derlerdi."

Şeytân

azâzîl, iblîs, dev, ehrimen

Hz. Âdem'e secde etmediği için lanete uğrayarak cennetten kovulan yaratıktır. Hz. Âdem topraktan, o ise ateşten yaratıldığı için kibirlenmiş ve secde etmemiştir. Kovulduğu cennete yılanın ağzında gizlice girerek Hz. Âdem'i ve Havva'yı yasak meyveyi yemeye zorlayarak onların cennetten çıkarılmalarına sebep olmuştur. Hz. Âdem Hindistan'da Serendip Dağı'na, Hz. Havva Cidde'ye, iblis İble'ye, yılan da İsfahan'a düşmüştür. Şeytan, Nuh tufanı sırasında Hz. Nuh'un gemisine bir eşeğin kuyruğuna tutunarak girmiştir. Kıyamete kadar insanları doğru yoldan saptırmaya çalışacaktır. Şeytan, damarlarda kan gibi dolaşır. Ezanı duyunca kaçar. Bakara suresi okunan eve girmez. Hortumu vardır ve onu kalp üzerine koyar. İnsana vesvese verir. Hz. Ömer'den korkup kaçar. Avesta ve Mezdiyesna dinî edebiyatında "ehrimen" olarak anılan şeytan, bütün devler, cadılar ve perilerin lideridir. Ehrimen, "kötü akıl, şeytan" demektir.

beni ondan ırah kılmah dileyen
sığındım oña şeytân-ı racîmdir
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân:* g. 289/2)

"Beni O'ndan uzaklaştırmak isteyen taşlanmış şeytandır, O'na sığındım."

sernigûn gördüm bugün ağyâr-ı merdûdu yine
beñzer ol şeytânı sürdüñ ey melek dergâhtan
(Figânî: *Dîvân*: g. 62/4)

"Bugün kovulmuş rakibi yine başı eğik gördüm; ey melek, o şeytanı dergâhtan çıkarmış olmalısın."

cennet-i kûyüñden ey hûrî beni ayırdı dün
şol rakîb-i rû-siyâhıñ âdemiñ şeytânıdır
(Emrî: *Dîvân*: mk. 86/2)

"Ey huri, dün senin konağının bahçesinden beni uzaklaştırdı; şu kara yüzlü rakib adamın şeytanıdır."

Genc

define, gencîne, hazine

Hazine demektir. Arapçası definedir. *Kenz* kelimesi *genc*ten Arapçalaşmıştır. Hüsrev-i Perviz'in sekiz hazinesi vardır: Genc-i arûs, genc-i bâd-âverd yahut şâygân, genc-i dîbe, genc-i Efrâsiyâb, genc-i sûhte, genc-i hazrâ, genc-i şâd-âverd, genc-i gâv. Edebiyatta en çok genc-i bâd-âverd ile şâygâna telmih yapılmıştır. Genc-i bâd-âverd, 'yel ile gelen hazine' anlamındadır, yani zahmetsizce kazanılmış mal demektir. Bir rivayete göre Hüsrev döneminde bir kişi çift sürerken saban demirinin hazineye takılmasıyla bu hazine ortaya çıkmıştır. Bu hazineye aynı zamanda şâygân denmesinin sebebi, bolluğundan ve ücretsiz ele geçmesindendir. Bunun dışında 'altın ve gümüş gibi her yerde geçer mal' anlamında genc-i revân tabiri geçer. Ancak edebiyatta daha çok tılsım, sihir, yılan, virane vb. kelimelerle birlikte kendisine yer bulur. Eskiden hazineler viranelerde saklanırmış ve bunlara kimsenin el sürmemesi için tılsım yapılır ve bu hazineyi muhafazaya korkunç bir yılan vazifelendirilirmiş. Metinlerde bu hadiseye telmih yapılarak çoklukla sevgilinin yüzü hazineye, o yüzdeki ben, bazen sevgilinin saçı yılana benzetilir. Bu, yılanın tehlikeli oluşundan değil hazineye bağlılığından ve onun bir parçası olmasındandır.

hüsnüñüñ gencini hıfz etmege ejderhâ-sıfat
kıvrılıp yatır şehâ zülf-i perîşân üstüne
(Meâlî: *Dîvân*: g. 220/4)

"Ey sultan, dağınık saçın, güzelliğinin hazinesini korumak için ejderha gibi onun üzerine kıvrılıp yatar."

meyl etme genc-i vaslına her bir perî-ruhuñ
'aklın alıp ol âdemiñ ey dil harâb eder
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 64/4)

"Ey gönül, her peri yanaklının kavuşma hazinesine meyletme; o, insanın aklını alıp sarhoş/harap eder."

gencsin ey pîr olası yık cefâ bünyâdını
gönlüne gir 'âşıkıñ genciñ yeri vîrânedir
(Zâtî: *Dîvân*: g. 343/3)

"Ey yaşlanası güzel, gençsin, cefa binasını yık; âşığın gönlüne gir, (zira) hazinenin yeri viranedir."

Yed-i Beyza

‘Bembeyaz el’ anlamındadır. Firavun’a peygamberliğini ispat etmek için Hz. Musa’ya verilen iki mucizeden biri, elini koynuna sokup çıkarınca, onun bir hastalık eseri olmaksızın parıl parıl parlaması idi. Musa Peygamber’in Firavun’a ve kavmine gösterdiği dokuz mucizeden biri olan bu “bembeyaz el” mucizesi, *Kur’an*’da birkaç yerde geçmektedir: 7/A’râf, 108; 20/Tâhâ, 22; 27/Neml, 12; 28/Kasas, 32. Yed-i beyza aynı zamanda bir çiçek adıdır. Hz. Musa, Tur, tecelli vb. kelimelerle tenasüp oluşturduğu gibi kar’a ve güneş ışınlarına da benzetilmiştir.

elde iken añla esrâr-ı yed-i beyzâyı gel
nâr-ı mûsâ pertev-i envâr-ı mevlâ bundadır
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 45/4)

“Gel de ‘ak el’in sırlarını elde fırsat varken anla; Musa’nın ateşi, Allah’ın nurlarının ışığı buradadır.”

etti zanbak yine sırr-ı yed-i beyzâyı ‘ayân
açılıp mu‘cize gösterdi görüñ mûsîvâr
(Zâtî: *Dîvân*: g. 487/5)

“Zambak, ‘ak el’in sırrını ortaya çıkardı; açılıp Musa gibi mucize gösterdi, bir bakın.”

ol çeşm-i cefâ-cû o leb ü ol yed-i beyzâ
öldürse revâ söğse du‘â döğse ‘atâdır
(Nev’î: *Dîvân*: g. 160/4)

“O cefa eden göz, dudak ve ak el; öldürse yeri, sövse dua, dövse bağıştır.”

Bayrâm

îd

Millî ve dinî bakımdan önemi olan ve kutlanan günler, özel olarak kutlanan gün. Mecazen sevinç, neşe anlamındadır. Îd-i ramazân ve îd-i kurbân (îd-i adhâ) olmak üzere iki dinî bayram vardır. Ramazan Bayramı üç gün, Kurban Bayramı ise dört gündür. Bayram, hilâl-i îd'in (bayram hilali) görülmesiyle başlar. Resmî törenler düzenlenir. Bayram alayı, bayram günlerinde padişahların camiye gidiş ve gelişleri için yapılan törenin adıdır. Bayramda oruç tutulmaz. Cami minareleri kandillerle süslenir. Allı renkli elbiseler giyilerek Îdgâha (bayram yeri) gidilir. Burada atlıkarınca, dönme dolap, salıncaklar vb. kuruludur. Hıristiyanların da "kâfir bayramı" denilen bayramları vardır. Klasik şiirimizde âşığın bayramı sevgilinin hilale benzeyen kaşlarını gördüğü zaman başlar. Ayrılık orucu sona erer. Bayramlık olarak sevgiliden öpücük istenir.

ol büt-i tersâ dil-i 'uşşâkı pür-hûn eyledi
beyza-yı âl etti hâzır kâfiriñ bayrâmına
(Nev'î: *Dîvân*: g. 402/4)

"O Hıristiyan putu âşıkların gönüllerini kanla [gam, keder] doldurarak kâfir bayramına kırmızı yumurta hazırladı."

devlet el verse yüzün gördüğüm eyyâm olsa
merhabâ eylesem ol şûh ile bayrâm olsa
(Bâkî: *Dîvân*: g. 460/1)

"Talih el verse, sevgilinin yüzünü gördüğüm günler gelse; bayram olsa, o nazlı sevgili ile merhabalaşsam."

hayâlî rûze-yi gamda hilâle döndüğü bu kim
seniñ îd-i cemâlin görmedi ey mâh bir yıldır
(Hayâlî: *Dîvân*: 123-g. 1/5)

"Hayâlî'nin gam orucunda hilale dönmesi şundandır:
Ey ay gibi olan sevgili, o, senin cemal bayramını bir yıldır görmedi."

Mâtem

yas

‘Sevilip değer verilen bir kimsenin ardından ya da çok büyük felaket veya acı verici olayların arkasından bazen sessizlik ve hüzne bürünerek, bazen ağlayıp inleyerek, bazen de saç baş yolup acı belirtisi olan hareketler sergileyerek hayal kırıklığı, üzüntü ve acıyı dışa vurma durumu’ diye tarif edilebilir. Şiir dilinde âh u feryât edip sürekli gözyaşları dökmek, gömlek yakalarını ve elbiseleri yırtmak ve saçları çözüp sarkıtmak; siyah, gri, eflatun ve çivit mavisi renkte kıyafetler giymek yas tutma biçimlerindendir.

kemend-i kâkülüñle öldüğümçün jâle zannetme
çözüp saçını aglar kabrim üzre her seher sünbül
(Enverî: *Dîvân*: g. 155/2)

“(Gördüklerini) çiy taneleri sanma; senin saçının kemendiyle öldüğüm için sünbül her seher saçını çözüp kabrimin üzerinde ağlar.”

hasret-i la‘liñle dil cân verdi ey hızr-ı zamân
karalı giydi anıñ’çün âb-ı hayvân tuttu yas
(Zâtî: *Dîvân*: g. 569/4)

“Ey zamanenin Hızır’ı, gönül senin dudağının hasretiyle can verdiği için âb-ı hayât karalar giyip yas tuttu.”

ağlar benimle mâtem-i hecriñde cûy-bâr
göğe boyandı âhım-ile âsümân dahi
(İbni Kemâl: *Dîvân*: g. 363/3)

“Senin ayrılığının matemini tutmak için ırmaklar benimle birlikte ağlıyor; gökyüzü de çektiğim âh ile çivit mavisine boyandı.”

Ölüm

mevt, merg

Sevgili uğruna herşeyi göze alan âşıklar için ölüm, korkulacak bir şey değildir. Bu yüzden âşıklar, sevgilinin ellerinden gelecek ölümü büyük bir sevinçle karşılarlar ve lütuf olarak görürler. Kaçınılmaz bir sonu daha değerli ve sevimli kılmanın idealize edilmiş aşk anlayışındaki bir yansıması olan bu düşünce Osmanlı şiirine hâkim bir yapıdadır. Sevgiliyi bir başkasıyla görmek ve ayrılık gibi durumlar ölüme kıyasla âşıklar için daha acı verici sayılır. Aşk yolunda, sevgili uğrunda ölmek şehadet makamına ermek ya da Mirac'a çıkmak şeklinde yorumlanır.

ölüm işi hak işidir ondan kim incinir
yâri *necâtî* gayr ile görmek-durur ölüm
(Necâtî: *Dîvân*: g. 360/7)

"Ölüm Allah'ın emridir; ondan kim incinir; Ey Necâtî, asıl ölüm sevgiliyi başkasıyla görmektir."

yeme hicrân gamın ey dil ecelden öñdin ölmiş yok
yeter çek gussasın hattıñ yazılmış da yuyulmuş yok
(Hecrî: *Dîvân*: g. 84/1)

"Ey gönül, ayrılık acısına aldırma, ecelden önce ölmüş yok; ayva tüylerinin/alın yazısının derdini çektiğin yeter, yazılıp da silinmiş yok."

ölüm üstüne ölüm bundan ziyâde olmaya
cân verirken deyeler geldi rakîb-ile habîb
(T. Yahyâ: *Dîvân*: g. 27/4)

"Can verirken rakib ile sevgili birlikte geldiler derlerse ölüm üstüne ölüm bundan daha fazla olamaz."

La’l

Kıymetli bir maden. En bilinen cinsi Bedahşan’da çıkar. Ocaktan ilk çıktığında rengi beyaz olan taşı, yeni kesilmiş bir hayvanın ciğerine sarıp ciğer kanıyla güzel bir renk almasını sağlarlarmış. Eski astrolojiye göre güneşin ve bazı yıldızların madenlere tesir ettiğine inanılırdı. La’lin de rengini Süheyl yıldızının ışığından aldığı rivayet edilir. Renklerine göre, muasferânî, rummânî-sâfî, âteşî, unnâbî, hamrî, akrebî ve basalî çeşitleri vardır, en muteberi nar renginde olan rummânîdir. Şiirde istiare yoluyda dudak; kimi zaman da şarap yerinde kullanılır. La’l-i Bedahşan, la’l-i nigin, la’l-i sîrâb, la’l-nisâr gibi adlandırmalarla lalelere ad olmuştur.

la‘l-i lebiñe cân ile dil müşterî iken
bâzâr ederseñ ey boyu şimşâd eliñ beri
(Necâtî: *Dîvân*: g. 638/3)

“A şimşir boylu, can ile gönül senin la’l dudağına müşteri iken pazarlık etmek istersen ver elini anlaşalım.”

diş bilermiş gonca la‘l-i dil-bere deyü seher
bâd u bârân dişlerini boğazına tıkdılar
(Meâlî: *Dîvân*: g. 39/3)

“Yel ve yağmur, gonca, seher vakti sevgilinin dudağına diş biliyormuş diye [goncanın] dişlerini boğazına tıktılar.”

la‘liñ ile bâde bahs etmiş zihî güm-râhlık
oldı vâcib eylemek ol bî-edebden ictinâb
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 28/3)

“Şarap, dudağın ile bahse girişmiş, bu ne şaşkınlık! Artık o edepsizden uzak durmak gerekli oldu.”

Altın

altun, zer, zeheb

Parlak sarı renkte, kolay işlenen kıymetli bir madendir. Farsçada "zer", Arapçada "zeheb" 'altın' anlamındadır. Başta madenî paraların basımında olmak üzere taç, küpe, kemer, kadeh, kılıç vb.nin ve çeşitli süs eşyalarının yapımında kullanılır. Klasik şiirde altınla âşığın bedeni, teni, kolu, yüzü, gönlü; sevgilinin yüzü; gün ışığı, güneş, hilal, yıldızlar, nergis çiçeği, hazan "sonbahar" yaprağı vb. arasında özellikle renk ve kıymet yönünden çeşitli tasavvurlar geliştirilmiştir. Eski kimya ilminde altın, güneş (şems) sözcüğü ile belirtilir. İksirle başka madenlerden altın elde edilebileceğine inanılır. Güneş, altın kanatlı tavusa veya şahbaza benzetilir. İnanışa göre üzerinde altın taşıyanın gönlü sağlam olur ve her işinde muvaffak olur.

gece gündüz bezmgâhında zeheble nukreden
yandırır mâh-ı felek meş'al sunar sâgar güneş
(Atâyî: *Dîvân*: k. 1/13)

"Gökyüzündeki ay gece onun meclisinde gümüşten kandil uyandırır, güneş de gündüz altından kadeh sunar."

derd-i muhabbet eylese cismi 'aceb mi zerd
iksîr-i 'aşk-ı pâk ile altun olur cesed
(Bâkî: *Dîvân*: g. 43/4)

"Muhabbet derdi bedeni sarartsa şaşılır mı? Temiz aşk iksiri ile ceset altın olur."

nakd-i cân sarf eyleseñ bir pula saymaz hûblar
eylemez bunlar igen bî-zerle bâzâr ey göñül
(Hayretî: *Dîvân*: g. 248/3)

"Can nakdini harcasan güzeller bir pula saymazlar, ey gönül, bunlar altınsız asla pazarlık etmezler."

Sadef

İçinde inci oluşan midye, istiridye türünden deniz hayvanlarının kabukları; midye ve istiridye kabuklarının parlak ve sert iç yüzü anlamlarındadır. Şiir dilinde, şekli bakımından kulağa benzetilir. Kapalı hâldeki ağzının bıçakla açılması, içinde inci oluşması ve süslemelerde kullanılması gibi özelliklerinin yanında deniz/derya, dür/lü'lü, gözyaşı, güzel söz, gûş, ebr-i nisân gibi kelime ve kavramlar sadef geçen beyitleri süsler.

bahre lü'lü dişleriñ vasfıñ meğer söyler sabâ
kim kulak tutmuş sadef içre dür-i galtân aña
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 10/5)

"Sedefteki yuvarlak inci ona kulak tuttuğuna göre öyle anlaşılıyor ki sabah meltemi denize senin inci dişlerinin vasıflarını söylüyor."

fuzûlî dehrden kâm almak olmaz olmadan giryân
sadef su almayınca ebr-i nîsandan güher vermez
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 117/7)

"Ey Fuzûlî, bu dünyada gözyaşı dökmeden keyif sürmek olmaz; sedef, nisan bulutundan su almayınca inci üretmez."

reşk-i elfâz-i güher-bârıñdan ey sîmîn-beden
başına lü'lû-yı şehvârıñ sadef zindân olur
(Yakînî: *Dîvân*: g. 54/6)

"Ey gümüş bedenli, inci saçan sözlerini kıskanmaktan iri incinin başına sedef/istiridye zindan olur."

Kalem

hâme

Kamıştan yapılması, ucunun kalemtıraşla açılması, uç kısmının ikiye yarılması, baş aşağı durması, ucundan mürekkep akması, ortasından geçen ince tel, kâğıt üzerinde hareket ederken çıkardığı sesler gibi özelliklerinin yanında yazı, mürekkep, hokka, kâğıt, siyah ve kırmızı renkler, kitap, defter ve hattatlıkla ilgili öbür kelimeler kalem/hâme kelimesi çerçevesinde geçer. Ucu sivri nesneler ile kalem arasında ilgi kurulur. Gözyaşları mürekkebe, kirpikler kaleme benzetilir. Kan ağlamak, yüzü kara olmak, ayağına kara sular inmek, iki dilli olmak gibi deyimler söz konusu edilir. Bazı durumlarda kalem, takdîr-i ilâhîyi, kaza ve kaderi temsil eder.

ruhum üzre hatt-ı sirişkimi defe'ât ile kalem-i müjem
rakam ettiğiyçin el okuyup bilir oldu râz-ı nihânımı
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 262/2)

"Kirpik kalemim yüzümün üzerine gözyaşı yazılarını defalarca yazdığı için el âlem benim gizli sırlarımı okuyup bilir oldu."

zâhiri râst olup bâtını kimiñ kec ise
kalemiñ gibi kalem kıl dilin andan iki dil
(Necâtî: *Dîvân*: k. 14/32)

"Kimin dışı doğru olup içi eğrisi ise, onun dilini kalemin gibi kesip sonra da ikiye böl."

alnımıñ aldı kara yazıların çünki dile
hâme kan agladı döktü başa toprak kâgıd
(Hayâlî: *Dîvân*: 122/g. 7/3)

"Alnımdaki kara yazıları diline aldığı için kalem kan ağladı/çok üzüldü kâğıt da başına toprak döktü/kahroldu."

Kılıç

şemşîr, tîğ

Kılıç; şekli, rengi, parlaklığı, kullanılma biçimi, kan dökücülüğü, üzerindeki menevişler ve sevgiliye ait olma gibi özellikleri bakımından beyitlerde zengin hayallere konu olacak şekilde geçer. Kavisli hâliyle sevgilinin kaşlarının, keskinliğiyle ve sivriliğiyle öldürücü bakışlarının ve kirpiklerinin benzetilenidir. Kınından sıyrılmış görüntüsüyle yalın yüzlü bir güzel olarak tarif edilir. İki yana kuşanılması, kanlı görüntüsü, üzerindeki menevişler ve içinde bulunduğu kın (niyâm) da beyitlerde işlenen özelliklerindendir. Kılıç ile ölmek kolaydır, üstüne kılıç tutmak, kılıcını Arş'a asmak ve kılıç gibi iki yüzlü/iki dilli olmak gibi deyimler beyitlerin hayal sayfalarını süsler.

mukavves kaşlarıñ kim vesme birle reng tutmuşlar
kılıçlardır ki kanlar dökmek ile jeng tutmuşlar
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 69/1)

"Rastık ile renklenmiş kavisli kaşların, kan dökmekten pas tutmuş kılıçlardır."

zahm-i şemşîriñle dâg-ı hasret-i hâliñle âh
derd-i sînem ey elif-kad bir iken on olmada
(Hecrî: *Dîvân*: g. 120/2)

"Ah ah! Ey elif boylu, kılıcının yarığı ve beninin hasret yarasıyla göğsümdeki derdim bir iken on olmada."

âferîn ey rûzigârıñ şeh-süvâr-ı saf-deri
arşa as şimden-geri tîğ-ı süreyyâ-cevheri
(Nef'î: *Dîvân*: k. 14/1)

"Çok yaşa, ey zamanenin saflar yaran beyatlısı, bundan sonra Ülker takımyıldızı gibi menevişli kılıcını Arş'a as."

Mum

şem‘

Çeşitli boyutlarda imal edilen ve bazen içine kâfur gibi güzel kokulu maddeler katılan veya kınayla süslenerek kullanılan mumlar, düzgün, uzun şekilleri, beyaz renkleri, ateş yanan kısımları, içlerindeki fitil, yavaş yavaş erimeleri ve çevresinde dönen kelebeklerle zengin hayallere konu olmuştur. Uzun ve düzgün görünümleri, parlaklıkları ve yakıcılıklarıyla sevgiliye benzetilmiştir. Böyle durumlarda âşıklar mumların çevresinde dönen kelebekler olarak nitelenir. Başında ateş yanması ve gözyaşı dökercesine erimesiyle mum, âşığın timsalidir.

şem‘ gibi zâhiren handân olur erbâb-ı şevk
rişte-i cânı yanar her dem gözü giryân olur
(Selîkî: *Dîvân*: g. 22/3)

“Dıştan mum gibi gülseler de (gerçekte) şevk erbabının içten içe can damarı yanar, her zaman gözü yaşlı olur.”

rişte-i cânın ediptir sanemâ *şem‘î* fitîl
yanmağa zülf ü ruhuñ şevkı-y-ile leyl ü nehâr
(Şem‘î: *Dîvân*: g. 57/7)

“Ey put gibi güzel, Şem‘î, zülfünün ve yanağının aşkıyla gece gündüz yanmak için can damarını fitil etmiştir.”

onuñ teg kim perîşânlık ziyâsın artırır şem‘iñ
baña cevriñ ziyâd olmak saña meylim füzûn etti
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 283/4)

“Perişanlığın mumun ışığını artırması gibi senin bana olan eziyetlerinin çokluğu da benim sana olan tutkumu artırdı.”

Çerağ

çırak, kandil, mum

'Fitilin ucundaki ateş' demektir. Mecaz yoluyla kandil, mum anlamını kazanmıştır. Tasavvuf yoluna intisap eden dervişler de bu adla anılırlar. Çerağ uyarmak: yakmak; çerağ dinlendirmek: söndürmek; gülünü almak: fitil ucundaki yanığı makasla almak demektir. Mum söndükten sonra fitil birkaç saniye yanarak kırmızı gül gibi görünür. Onun için gül almak denmiştir. Çerağını yakmak: Bir zatın türbedarlığı hizmetinde bulunmak ve geceleri kandilini yakmak demektir. Çerağ uyandırmak da bu manayadır. Çerağ eylemek: Sarayda bulunan cariyelerin ve kölelerin ev bark verilip evlendirilerek azat edilmesi anlamına gelir. Çerağın fanusu vardır, suya salınır, abdallar dilenmek için kullanır. Şarabın içildiği meyhaneler zemin katlarda ve loş yerlerde olduğundan şiirde meclisle birlikte mum da zikredilir. Dervişlere çerağ dendiği için ve tekkelerde sürekli kandil yandığından dergâh, tekke vb. kelimelerle tenasüp oluşturur, dervişlerin göğsündeki yaralara ve çiçeklerden özellikle nergise çok benzetilir.

göyünmüş sînem üstünde benim bu penbe-i dağım
sanasın düştü bir pervânedir yanar çerâğ üzre
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 157/2)

"Bu göğsümün üzerindeki yanmış yara pamuğunu; yanan kandil üstüne düşmüş bir pervane sanırsın."

âbdâl-i dil ki kendüyi zeyn etti dağ ile
bâzâr-ı 'aşka cerre geliptir çerâğ ile
(Figânî: *Dîvân*: g. 75/1)

"Gönül dervişi kendisini (göğsüne açtığı) yara ile süsledi; kandil ile aşk pazarına dilenmeye gelmiştir."

ruhlarıñ koyup aña pervâne dil meyl eylemez
olsa ger göklerde yer yer görünen kevkeb çerâğ
(Zâtî: *Dîvân*: g. 628/2)

"Pervane gönül, gökyüzünde yer yer görünen yıldız, kandil olsa; senin yanağını bırakıp ona meyletmez."

Peykân

temren, ok ucu

‘Okların ucundaki sivri, öldürücü çelik parça, temren’ anlamındadır. Çeliğin kızgın demire su verme işlemiyle elde edilmesi sebebiyle içinde su bulunduğuna inanılır. Şekli bakımından su damlasına, kanlı oluşu ve görüntüsüyle goncaya, âşığın göğsündeki yarada bulunmasıyla merheme, rengi ve şekliyle inciye ve çiy tanesine benzetilir. Âşığın göğsü sevgilinin attığı okların hatırası olarak saplanıp kalan temrenlerle doludur. Sevgiliden gelmesi sebebiyle yaralayıcı ve öldürücü olsa da ok temrenleri âşık için değerlidir.

goncalar seyr eylesem yâkût-i la‘liñden cüdâ
çeşm-i câna her biri bir la‘lden peykân olur
(Yakînî: *Dîvân*: g. 54/3)

“Senin yakut dudağından ayrı goncaları seyredersem, can gözüne her biri bir lalden/kanlı temren olur.”

çâk gönlüm yâresinde yaraşır peykânıñ
‘ıkd-i şeb-nem hoş olur gonca-i handân içre
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 254/5)

“Yarık yarık gönlümün yarasına ok temrenin yakışır; çiy tanesi dizisi açılmış bir gülün içinde güzel durur.”

su olup demreniñ sûzumla sızdı çıkdı cismimden
değil tebden dökülenler ‘arak cism-i figârımdan
(Selîkî: *Dîvân*: b. 5)

“Yaralı bedenimden akanlar sıcaktan dökülen terler değil, ateşimden eriyip sızan temreninin damlalarıdır.”

Ney

nâ, nây, kamış, mizmâr

Kamıştan yapılan sazın adıdır. Dâvûd, şâh, mansûr, mâbeynî, kız neyi, nısfiyye, girift, çığırtma battal, nây-ı rûyîn, nâ-enbân, bûk vb. çeşitleri vardır. Zurnaya da nây-ı Türkî denmiştir. Edebiyatımızda kamış parçası, kalem, insan, Hz. Muhammed, peygamberler ve tasavvuf ehlinin timsali olarak kullanılmıştır. Ney deyince Mevlânâ'nın (1207-1273) *Mesnevi*'sinin ilk 18 beyti hatırlanır.

dahi bilmezdi 'âlem neydiğin feryâd u efgânım
figânî ney gibi feryâd u efgân ettiğim demler
(Figânî: *Dîvân*: g. 29/5)

"Ey Figânî, ney gibi feryat edip ağladığım vakitlerde halk feryat edip ağlamamın nedenini henüz bilmezdi."

iñilder bezm-i gamda üstühânım ney gibi her dem
içelden sen 'adûlarla şarâb-ı erguvân tenhâ
(Rahmî: *Dîvân*: g. 4/3)

"Sen tek başına düşmanlarla erguvan şarabı içtiğinden beri gam meclisinde kemiklerim ney gibi her an inliyor."

diye sağır mıdır ney mutribâ gâyette pest iken
şebîhim der o şeh bezminde çarha eren efgâna
(Ubeydî: *Dîvân*: g. 274/5)

"O padişahın meclisinde feleğe ulaşan feryada benzerim diyor; ey çalgıcı, son derecede pest iken acaba sağır mıdır, neye sor."

Üsküf

skufya

‘Başlık, hotoz, börk, serpuş; başa denk gelen kısmı dört parmak eninde sırma işlemeli, üst kısmı devrik, kalan bölümü aşağıya sarkan başlık, yeniçeri börkü’ demektir. Saray hizmetkârları, padişahın koruması durumundaki solaklar, kapıcıbaşılar ve kapıcılar, yeniçeri ağaları, silahtar ağalar ve bölükbaşılar tarafından giyilen gösterişli bir başlıktır. Keçe kısmı genellikle beyaz renklidir. Silahtar ağalar kırmızı olanını giyerler. Altın rengi ve parlaklığıyla güneşe benzetilir. Ayrıca avcı kuşların gözlerini örten meşin başlığa da *üsküf* adı verilir.

altun üsküflü silâhdârıñ-durur hûrşîd kim
kanda gitseñ götürür yanıñca tîğ-ı zer-nişân
(Mesîhî: *Dîvân*: k. 5/19)

“Güneş, senin altın üsküflü bir silahtarındır, her nereye gitsen yanında altın işlemeli kılıç götürür.”

mihr sanma felek ol mâha kabûl ede diye
arz eder gün başına bir güzel altın üsküf
(Yakînî: *Dîvân*: g. 90/4)

“Güneş sanma, felek her gün o ay gibi güzele kabul etsin diye güzel bir altın üsküf sunar.”

ol benim üsküflü şâhînim cılasın gâzîdir
rûm iliniñ dil-rübâsı sağ koluñ şehbâzıdır
(T. Yahyâ: *Dîvân*: g. 097/1)

“O benim üsküflü şahinim genç ve yiğit bir gazidir; o, Rumeli’nin güzeli, sağ kolun doğanıdır.”

Sürme

kühl, tûtyâ

Süs için göz kapakları içine çekilen siyah veya lacivert toza denir. Tutya hava civa otundan göze çekilmek için yapılan ilaç, Antimonil Sulphidum. Kimilerine göre yılanlar, inlerinden çıktıktan sonra gözlerine karanlık belirip gözlerini razıyane sürerler ve karanlık olur. Fisagorus, yılanlardaki bu durumu gözleyip sürmeyi keşfetmiş derler. İnsanlarda, aşırı beyaz ya da ışıklı bir cisme baktıktan sonra geçici bir körlük oluşur. Bunu engellemek için çölde göze sürme çekerler; karlı yerlerde ise gözün altına kömür tozu sürerlermiş. Sürme yiyen kişinin sesinin kısılacağı veya tamamen konuşamayacağı biçiminde bir halk inanışı varmış. Sürmenin İsfahan'da bulunan köylerden birinin adı olduğu ve en iyi sürmenin burada çıktığı söylenir. Bu sebeple edebiyatta kühl-i İsfahânî tabiri çok geçer. Çoklukla sevgilinin ayağının tozuna benzetilir.

nergisiñ körlüğüne kör gözüne bād-ı ṣabā
tûtiyâyiçin iziñ tozunu ergirdi baña
(Meâlî: *Dîvân*: g. 11/1)

"Saba rüzgârı nergisin inadına kör gözüne sürme için senin [ayağının] izinin tozunu bana ulaştırdı."

tûtiyâ gibi kaparlar ey gözüm nûru sabâ
gerd-i râhıñdan iletirse sıfâhândan yaña
(Sâfî: *Dîvân*: 6b)

"Ey gözümün nuru, canımın canı, saba rüzgârı, senin yolunun toprağını İsfahan'a götürürse onu tutiya gibi kapışırlar."

sürme-i hâk-i rehiñ k'âdem gözünden kıskanır
ağzıñ suyı akar gördükce çeşmim imrenir
(Zâtî: *Dîvân*: g. 434/1)

"İnsan, senin ayak toprağının sürmesini gözünden kıskanır, gözüm de onu gördükçe ağzının suyu akar."

Şâne

Farsça *şâne* "tarak" anlamındadır. Klasik Türk şiirinde *şâne*; genel olarak âşık, âşığın vücudu, sevgilinin saçının hayalini tarayan âşığın kirpiği; çimen gelinini süsleyen yasemin çiçeği, işret meclisinin tavanını süsleyen avize, sin harfine vb. benzetilendir. Tarak, sevgilinin saçına el uzatır, onun saçını okşar, gönül bağlayan saçın cefasına incinmez, eziyetine katlanır. Tarak, âşık gönlü incitmemek için saçı taramayan bir dost olarak da hayal edilmiştir. Yine şiirlerde tarakların kemikten ve altından yapıldığına işaret edilmektedir.

dil-i sad-çâki ser-i zülf-i perîşâna çeker
bilir ol mûy gamın her ne ise şâne çeker
(Bâkî: *Dîvân:* g. 12/1)

"Sevgili, yüz parça olmuş gönlü dağınık saçın ucuna çeker; o, saçın gamını ne olursa olsun tarağın çekeceğini bilir."

hayâlî çârsû-yı aşkta müjgân-ı mecnûnu
hayâl-i zülf-i leylâya düzülmüş şânedir derler
(Hayâlî: *Dîvân:* 192/g. 140/5)

"Ey Hayâlî, Mecnun'un kirpiğine, aşk çarşısında Leyla'nın saçının hayali için yapılmış taraktır derler."

bulamaz dâmen-i zülf-i nigâra dest-res herkes
onu ey *hayretî* yâ şâne yâ bâd-ı şimâl ohşar
(Hayretî: *Dîvân:* g. 105/5)

"Ey Hayretî; sevgilinin saçının ucuna herkes el uzatamaz, onu ya tarak veya kuzey rüzgârı okşar."

Came

Kaftan demektir. Terim olarak yenleri bol, rahat, ev kıyafeti hakkında kullanılır bir tabirdir. Önü açık ya da kapalı her türlü elbisenin genel adıdır. Bedene giyilen elbiseye *câme-i ten*, yatak elbisesine *câme-hâb* derler. Önü açık olan kaftana ise kabâ derler. Renklerine câme-i sebz, câme-i al, câme-i gül-gûn, câme-i kebûd, câme-i kibriti, câme-i sürh; kumaşlarının cinsine ve özelliğine göre câme-i mûyî, câme-i peleng, câme-i zer-beft, kâğıdîn câme vb. adlarla anılır. Zahid elbisesine câme-i pârsâ denir. Edebiyatta, eteğe takılıp yırttığı için dikenle, dikim için kumaşlar kesilip biçildiği için makasla birlikte geçer. Ömre, yokluğa ve takvaya benzetilir. Sevgiliye âşıktan daha yakın olduğu için kıskanılır, sevgiliyi sarıp sarmalar, yakası yırtılır.

pâre pâre eyledi ten câmesini tîğ-i ʻaşk
hâr-ı gam şimden geri dest urumaz dâmânıma
(Usûlî: *Dîvân*: g. 124/5)

"Aşk kılıcı, beden elbisesini paramparça etti; gam dikeni artık eteğime el uzatamaz."

nukûd-ı cân u dil harc oldu [kaldı] câme-i cismim
yoluñda bezl ederdim anı ammâ ol kefenliktir
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 63/2)

"Can ve gönül akçesi harcandı, [yalnız] beden elbisem kaldı; [onu da] senin yolunda harcardım, ancak o kefenliktir."

sabâhu'l-ʻîd gördüm şâh-ı hurşîd-i gül-endâmı
giyinmiş dûşuna bir câme-i gül-gûn-ı bayrâmî
(Ş. Gâlib: *Dîvân*: k. 20/1)

"Gül endamlı güneş sultanını, bayram sabahı omzuna bayrami/bayramlık gül renkli bir elbise almış [olarak] gördüm."

Esrar

keyif, gam, gubar

Halis Hint keneviri yaprağı üstündeki yağlı sakızdan birtakım ameliyelerden sonra elde edilen sarhoş edici, uyuşturucu ve uyutucu tesiri yapan maddedir. Esrar önce toz hâlindedir, torbalara doldurulur ve ağır bir cismin altında baskı yapılır, toz hâlini aldıktan sonra bir de külçe hâlini alması satılması işini kolaylaştırır. Avuç içi kadar bakır taslara konan toz esrar ateşe sürülür, duman çıkmaya başlayınca ateşten alınır. Soğuyunca külçe hâlini alır böylece satılır. Esrar, yenildiği gibi kabak, nargile veya sigara ile içilir. Esrarın esrarkeşler arasındaki adı nefestir. Esrar nargilelerine de kabak denir. Esrar kullananlar soğuktan etkilenmezler. Bunların vücutları kuru, benizleri sarı, gözlerinin feri gitmiş, kuvvetleri yerinde, dinç ve can adamlardır. Öbür tiryakiler gibi şiddete başvurmazlar; dalgın, başları eğik, neşeli kimselerdir. Beyitlerde 'sırlar' anlamındaki esrar kelimesiyle tevriyeli kullanıldığı görülür. Hayran (esrar sarhoşu), gam, gubar kelimeleri ile tenasüplü bir şekilde geçer.

sûfîniñ meyli *me'âlî* leb-i cânâna bu kim
bengîniñ başı hoş olur kamu tatlılar-ıla
(Meâlî: *Dîvân*: g. 209/7)

"Ey Meâlî, sofinin sevgilinin dudağına meyletmesi, afyon çekenlerin bütün tatlıları sevmesinden dolayıdır."

*nev'i*yâ esrâr-ı 'aşkı saklamak âsân değil
mey içip keyfiyyetin etmemek izhâr güç
(Nev'î: *Dîvân*: g. 42/5)

"Ey Nev'î, aşk esrarını saklamak kolay değil; şarap içip de keyfini dışa vurmamak güç."

'aynına sanma gubârı ala erbâb-ı nazar
bizi hayrân eden esrâr-ı leb-i dilberdir
(Bâkî: *Dîvân*: g. 107/3)

"Nazar ehlinin, tozu gözüne sürdüğünü (itibar ettiğini) sanma; bizi esrar sarhoşu eden, sevgilinin dudağının esrarıdır."

Misk

müşg, nâfe, müşkîn, miskîn

‘Doğu Türkistan’da, özellikle Hoten/Hıtâ adı verilen bir bölgede yaşayan özel bir ceylan türünün (moschus moschiferus) göbeğindeki nâfe adı verilen kesede kan yoluyla oluşan siyah renkli güzel ve keskin kokulu maddeye denir. Hayvanın keseyi düşürmesiyle elde edilen misk, çeşitli işlemlerden geçirilir. Hoten/Hıtâ/Hatâ, nâfe, Çîn, âhû, sahrâ, siyah renk, kan, post, deri, yolculuk, anber, yüz karası, kan yutmak, aşk ile müşk gizlenmez, perişanlık, sevgilinin saçları, beni ve ayva tüyleri gibi kelime, kavram ve deyimler misk eksenindeki beyitlerde zengin çağrışımlarla işlenmektedir. Siyah rengi ve güzel kokusuyla misk en çok sevgilinin saçlarıyla bağlantılı olarak geçer.

çîn-i zülfüñ miske beñzettim hatâsın bilmedim
key perîşân söyledim bu yüz karasın bilmedim
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 191/1)

“Saçının kıvrmını/Çin’ini miske benzettim (bunun) hatasını/Hıtâ’sını bilemedim; çok karışık bir şey söyledim bu yüz karasını bilemedim.”

nâfe dermiş zülf-i ‘anber-bâr-ı dilber var iken
‘âlem içre müşk adı bir kuru bühtândır baña
(Necâtî: *Dîvân*: g. 8/4)

“Misk kesesi, ‘Sevgilinin anber kokuları saçan saçı varken bu âlemde bana misk demeleri kuru bir iftiradır.’ dermiş.”

döndürelden rûm içini çîne bûy-ı zülf-i yâr
kan ile doldu derûn-ı nâfe-i âhû-yı misk
(Hayretî: *Dîvân*: g. 206/5)

“Sevgilinin saçlarının güzel kokusu Rum ülkesini Çin’e döndürdüğünden beri misk ahusunun göbeği kan ile doldu.”

Sihr

büyü, efsûn, füsûn

‘Hayalle hakikat arasında, bir yanıyla hayale, bir yanıyla hakikate yakın olağanüstü davranışlar sergileme veya hünerler gösterme; çeşitli yöntemlerle kişinin iradesini ele geçirip ona hükmetme’ anlamlarındadır. Şiirin dünyasında sevgilinin gözleri büyücü (câdû) olarak nitelenir. O gözleri görenler büyülenirler. Söz de büyüdür. Şairler şiirlerini, hayalle hakikatin harmanlandığı büyülü sözler olarak nitelendirirler.

füsûnger-i kalemim kıldı şi‘rden tevbe
san etdi sâhir-i dîrîne sihrden tevbe
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 286/1)

“Benim bu sihirbaz kalemim şiire tövbe etti; sanki eski bir büyücü sihre tövbe etmiş sanırsın.”

siyeh zülfeyniñi sihr ile çeşmiñ gösterür su‘bân
ruhuñda hâliñ âteşler saçar ol ‘ayn-ı câdûdur
(Bâkî: *Dîvân*: g. 170/3)

“Gözlerin, iki bölük siyah saçını büyüyle yılan gibi gösterir; yüzünde benin ateşler saçar, büyücünün ta kendisidir.”

ne şerbettir gamıñ kim içtiğimce eksilir sabrım
ne sihr eyler ruhuñ kim baktığımca rağbetim artar
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 71/6)

“Senin derdin nasıl bir şerbettir ki içtikçe sabrım eksilir; yüzün nasıl bir büyü yapar ki baktıkça rağbetim artar.”

Kimya

simyâ

Değersiz madenleri birtakım işlemlerle altına çevirme işine denir. Adı var, kendi yok, hileyi esas alan boş bir ilim dalı olarak kabul edilir. Şairler, insanın değersiz olan ruhunu olgunlaştırıp kıymetlendiren aşkı, içenleri daha coşkulu ve samimi hâle getiren şarabı ve sevgilinin, insanın ruhuna işleyip onu dönüştüren bakışlarını (nazar) kimya/iksir olarak kabul ederler. Sevgilinin yolundaki tozlar âşık için çok değerli bir iksirdir.

visâli cevherin yâd etme *ahmed*
ki olur kîmyâ dünyâda nâ-yâb
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 14/9)

"Ey Ahmed, sevgilinin vuslat mücevherini aklına getirme; çünkü, kimya dünyada bulunmaz."

kuluñ-durur *necâtî* eyâ kîmyâ-nazar
işini altın eyle biricik yüzüne bak
(Necâtî: *Dîvân*: g. 273/6)

"Ey iksir gibi bakışları olan güzel, Necâtî senin kulundur; bir kerecik yüzüne bak da onu saadete kavuştur."

ruh-ı zerdim nice ersin ayagıñ tozına ermez
elinde kîmyâ ile edenler toprağı altın
(Emrî: *Dîvân*: g. 390/3)

"Elinde kimya ile toprağı altın edenler ulaşamazken benim altın sarısı yüzüm senin ayağının tozuna nasıl ulaşsın."

Dünyâ

âlem, cihân, yer, kara, zemîn,
rûy-ı zemîn, devrân, dehr,
dâr, kâinât, rûzigâr

Üzerinde yaşadığımız toprak, denizler, yeryüzüdür. Dünya Allah (cc.) tarafından yoktan var edilmiştir. Fâni, geçici, yalan, aldatıcı, kararsız ve itibar edilmezdir. Bu dünyanın zevk u sefası rüya gibidir, sonunda yok olacaktır. Dünya, insanları ağlatmadan güldürmez. İnsanoğlu bu dünyaya gözünü açtığında ağlamaya başlar. Gerçek âşık, ondan alakasını çektiğinde hakiki aşkın tadını alır. Aslında âşık hem dünyadan hem de ukbadan el çekmiştir. Klasik edebiyatta dünya arûs (gelin), acûze, cadı, Zâl, Hz. Yakup, Hz. İsa, bezm, bağ, bostan, saray, dâm (tuzak), fenâ bâzârı, mergzâr, saydgâh, tekyegâh vb. unsurlara teşbih edilir.

eliñ çektiñse ‘âlem lezzetinden zevke sen erdiñ
nice mûr u mekes ayağın almış bir ‘aseldir bu
(Hayâlî: *Dîvân*: 340/g. 6/3)

“Dünya lezzetlerinden elini çektiysen zevkine vardın demektir; o, sayısız karınca ile sineğin ayağına yapışmış bir baldır.”

bâkiyâ meyl eylemez ârâyiş-i dünyâya dil
rûy-ı zerd ü gevher-i eşküm zer ü zîver yeter
(Bâkî: *Dîvân*: g. 49/5)

“Ey Bâkî, gönül, dünyanın süslerine meyletmez, altın ve ziynet olarak sarı yüzümle gözyaşı incim bana yeter.”

cümle ihyâ oldı emvât-ı nebâtât-ı zemîn
san dem-i îsâ durur bâd-ı sabâ-yı rûzigâr
(Hayretî: *Dîvân*: k. 12/2)

“Yeryüzü bitkilerinin ölüleri hep canlandı, sanki zamanın saba rüzgârı Hz. İsa’nın nefesidir.”

İstanbul

Konstantıniyye

Coğrafi konumu, tabii güzellikleri, mimarisi, sosyal yaşamı, surları, yolları, meydanları, eğlence mekânları, başka şehirlerle münasebeti, insanları, bütün dünyanın hâkimi olan Osmanlı sultanı ve özellikle de içinde yaşayan güzelleriyle İstanbul, şairlerin dilinde zengin ve renkli hayaller süslenerek işlenir. İstanbul'un güzelleri cennetteki hurileri bile kıskandırır. Çepeçevre surları şehri kuşatmıştır. Bursa ve Edirne gibi şehirler İstanbul'a özenir. Yollarında güzeller selvi ağaçları gibi sıra sıra dizilirler. İstanbul bütün dünyadan daha değerlidir.

adın añmaz idiñ sûfî dahi firdevs-i aʿlânıñ
eğer raʿnâların görseñ stanbul u galatanıñ
(Hayâlî: *Dîvân*: 248/g. 22/1)

"Ey sofu, eğer İstanbul'un ve Galata'nın güzellerini görseydin bir daha Yüce Firdevs cennetlerinin adını bile anmazdın."

çeşm-i ter-dâmende yer tutmuş-durur hâl-i ruhu
şehr-i kostantin içinde rûm sultânı gibi
(Hecrî: *Dîvân*: g. 135/2)

"Yanağındaki beni, yaşlı gözlerimde, İstanbul şehri içindeki Anadolu sultanı gibi taht kurmuştur."

bu şehr-i stanbul ki bî-misl ü behâdır
bir sengine yek-pâre acem mülkü fedadır
(Nedîm: *Dîvân*: k. 22/1)

"Bu eşi benzeri olmayan paha biçilemez İstanbul şehrinin bir tek taşına bütün Acem ülkesi fedadır."

Rûm

Rûmeli, Anadolu

Rumeli ve Anadolu'yu kapsayacak biçimde Osmanlı topraklarına verilen addır. Çoğunlukla Bursa, Edirne, İstanbul ve Balkanlar söz konusu olduğunda kullanılır. Beyazlığın ve parlaklığın timsalidir. Bu hâliyle sevgilinin beyaz yüzü ile arasında benzetme ilgisi kurulur. Siyahlığı temsil eden Hind ve Habeş memleketleri tezat oluşturmak üzere beyitlere yerleştirilir. Hind, Habeş, Mısır, İran, Turan, Acem, Şam, Türkistan, Hıta, Karaman ve Frengistan gibi bölgeler de *Rûm* kelimesi ekseninde geçmektedir. Bütün kıyaslamalarda Rum ülkesi öbürlerinden üstün tutulur. Rum ülkesinin sultanı olan Osmanlı padişahı bütün dünyanın hâkimidir. Onun bir kölesi, başka ülkelerin sultanlarından daha üstündür.

giydirelden 'adl-i şeh emn ü ferâgat hil'atin
rûm eline milket-i îrân u tûrân imrenir
(Necâtî: *Dîvân*: g. 133/6)

"Sultanın adaleti emniyet ve huzur kaftanını giydirdiğinden beri Rum iline İran ve Turan ülkeleri imrenir."

âsitânın baña mesken kıldı ol yûsuf-cemâl
rûm şâhı bir kulun san mısra sultân eyledi
(Hayâlî: *Dîvân*: 414/g. 47/3)

"O Yusuf yüzlü, eşiğinde bana yer ayırdı; sanki Anadolu sultanı bir kulunu Mısır'a sultan tayin etti."

dünyâda nice medh edeyin mısr ile şâmı
kuloğlu olur rûmda sultâna berâber
(Rahîkî: *Şiirler*: g. 3/4)

"Dünyada Mısır ile Şam'ı nasıl methedebilirim? Anadolu'da bir kul, oranın sultanıyla bir olur."

Hoten

hotan, huten, hıtâ,
hıtta, hatâ, hıtay

Çin coğrafyasında Doğu Türkistan sınırları içinde kalan, misk ceylanlarıyla meşhur bölgedir. Misk maddesinin elde edildiği ceylanlar ve güzel kokuyla ilgili olarak geçer. Hıtâ ve hatâ diye telaffuz edildiğinde iham yoluyla 'yanlış, hata' anlamına işaret edecek şekilde kullanılır. Sevgilinin güzel kokulu saçları, beni ve yüzündeki ayva tüyleri söz konusu olduğunda misk ve nâfe çevresinde oluşan çağrışımla Çin, siyahlık, sahra, post, anber ve galiye gibi kelimeler Hoten bölgesi ekseninde kurulan hayalleri süsleyecek şekilde özenle seçilmiştir.

çeşmine dedim hatâ ile hoten âhûsu lîk
soñra bildim kim değil merdüm-küş âhû-yı hoten
(Emrî: *Dîvân*: g. 367/4)

"Gözlerine yanlışlıkla Hoten ceylanı dedim; ama sonra fark ettim, Hoten ceylanı adam öldürmez ki."

hat-ı pür-çîn içinde ol gazâliñ hâl-i miskîni
gülistân-ı hotende sebze otlar sanki bir âhû
(Yakînî: *Dîvân*: g. 167/2)

"O ceylan gibi güzelin büklüm büklüm ayva tüyleri içinde misk gibi beni, sanki Hoten güllüğünde çimen otlayan bir ceylandır."

var ey hotende hâli gibi misk olur diyen
sahrâ-yı çîni geşt ü güzâr et hatâyı gör
(Bâkî: *Dîvân*: g. 129/2)

"Ey Hoten'de sevgilinin beni gibi bir misk olur diyen kişi, Çin sahrasını bir gez dolaş da yanlışı/Hatâ'yı gör."

Mısır

Mısr

Afrika'nın kuzey doğusunda yer alan, Nil Nehri'nin Akdeniz'e ulaşmadan önce geçtiği topraklarda kurulmuş ülkenin adıdır. Bugün başkenti olan Kahire'yi de ifade eder. "Ülke, memleket" anlamında kullanılır. Klasik edebiyatta Mısır daha çok Hz. Yusuf kıssası ile birlikte anılır. Mısr-ı melâhat, Mısr-ı hüsn, Mısr-ı seâdet, Mısr-ı belâgat vb. terkipler oluşturulur. Nil Nehri, kettân-ı Mısr (Mısır keteni), kand-ı Mısr (Mısır şekeri), birtakım benzetmelere konu edilir.

mısr-ı dilde şâh olur yüzüñ görüp olan esîr
hüsni ey yûsuftan ahsen ey güzellerden güzel
(Bâkî: *Dîvân:* ms. 5/2)

"Ey güzelliği Hz. Yusuf'tan daha güzel olan güzeller güzeli; senin yüzünü görüp esirin olan, gönül Mısır'ında/şehrinde padişah olur."

nefsin cefâlarından cân yûsufuna gam yok
olur azîzi mısrıñ çâh-ı belâda yatmaz
(Hayâlî: *Dîvân:* 201/g. 15/3)

"Can Yusuf'u nefsin eziyetlerinden dolayı üzülmez, bela kuyusunda yatmaz; o, Mısır sultanı olur."

ben belâ küncinde giryân olayın ya'kûb-vâr
sen safâ mısrında sultân ol benim kardeşçiğim
(Hayretî: *Dîvân:* g. 321/2)

"Ben bela köşesinde Yakup (as.) gibi ağlayayım, sen sefa Mısır'ında/şehrinde sultan ol a benim kardeşçiğim!"

İrem

‘Susuz çölde yol göstermek için dikilen taş’ anlamına gelir. Türkçede *erim* söylenişi de vardır. Bu son söylenişle Türkçenin *er-* kökünden gelen *erim* sözcüğü arasında bir anlam ilişkisi aramak, belki de bulmak mümkündür. ‘Nişan tahtası, hedef’, ‘ceng denilen müzik aleti’ anlamları bile bulunan *İrem*, alem olarak Hûd’un (as.) Allah’ın, elçisi olarak gönderdiği Yemen yakınlarındaki Ad kavmi zamanında Şeddâd tarafından, cennete özenilerek *Ahkâf*’ta yaptırılan bahçedir ki, *Kur’an*’da (89/Fecr, 6-8) adı ve sözü geçer. Bu bağ bitirilirken Şeddâd, onu görmeye gelirken yolda adamlarıyla birlikte Allah tarafından yok edilmiş ve şehirde kumlara gömülmüştür. *Ahkâf*, ‘uzun, eğimli, yüksekçe kum tepeleri’ demektir. Yemen’in Sihr mıntıkasında denize bakan yüksek kumluk bölge, Arap Yarımadası’nın güneyinde Umman ile Mehre arasında bir yatak ya da Umman ile Hadramut arasında kalan geniş kum çölü olduğu söylenmiştir. Araplar umumiyetle yarımadanın güneyinde kendilerince pek bilinmeyen kum çölüne bu adı verirler.

dehânı bûsesin aldıkça olur tâze vü hurrem
vusûlî gonca-i bâg-ı iremde bu letâfet yok
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 100/5)

“Vusûlî, ağzının öpücüğünü aldıkça hep taze kalır; İrem bahçesinin goncasında (bile) bu letafet yoktur.”

ey gül-i bâğ-ı irem lâle değil kabrimde
ayağım üzre turup başıma sardım kefenim
(Emrî: *Dîvân*: g. 348/3)

“Ey İrem bahçesinin gülü, kabrimdeki gelincik değildir; ayak üzre kalkıp başıma kefen sardım.”

boyuñ tûbâ lebiñdir âb-ı kevser
özüñ hûrî yüzüñ bâğ-ı iremdir
(Nizâmî: *Dîvân*: g. 12/2)

“Boyun Tuba ağacı, dudağın Kevser suyudur; kendin huri, yüzün ise İrem bahçesidir.”

Dört Unsur

anâsır-ı erbaa

Dört unsur anlayışı, İslam felsefesine Antik Yunan'dan gelmiştir. Bu anlayışta Tanrı, bir şeyi yaratamaz veya yoktan var edemez; ancak kâinatın ilk maddesine biçim verip onu düzene sokabilir. İşte bu ilk madde, "su, ateş, toprak ve hava"dır diyenler olmuştur. Başka bir anlayışa göre ise, Arş'ı taşıdıklarına inanılan meleklerin sayısı nasıl dörtse kalbi götüren şeyler de bu dört melek mesabesindeki unsurlardır. Ateş Azrail, su Mikâil, rüzgâr İsrafil, toprak ise Cebrail'dir. Ateş, Azrail gibi hayatı bitirir; su, canlılık belirtisidir; rüzgâr, İsrafil gibi bütün canlıların nefes almasını sağlar. Toprak, bedenlerin başı ve sonudur. Cebrail'in makamı da Sidretü'l-Müntehâ'dır. İbn-i Sînâ ise bu dört unsuru, sıcaklık, soğukluk, kuruluk, nemlilik olarak tasnif eder. Ateşe hâkim olan keyfiyet sıcaklık; su, soğukluk; hava, nemlilik; toprak ise kuruluktur.

*nevres*â ol türbe kim âteş değildir sebzesi
taşına bu mürdeniñ yaz hayf toprak başına
(Nevres-i Kadîm: *Dîvâ*n: g. 123/5)

"Ey Nevres, otu ateş olmayan mezarın taşına, 'Yazıklar olsun bu ölünün toprak başına!' yaz."

oddur hevâsı onuñ gözyaşı seyl oldı
ol yel ü ol su ol od gil mi kodu bu tende
(K. Burhâneddîn: *Dîvâ*n: g. 37/4)

"Havası ateş, gözyaşı sel oldu; o yel, o su, o ateş bu bedende çamur mu bıraktı?"

saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlara su
kim bu deñli tutuşan odlara kılmaz çâre su
(Fuzûlî: *Dîvâ*n: k. 3/1)

"Ey göz, gönlümdeki ateşlere gözyaşlarından su saçma; çünkü bu denli tutuşan ateşlere su çare olmaz."

Güneş

âfitâb, gün, hurşîd,
kandil-i sipihr, mihr, şems

Kadri en yüksek yıldız, dördüncü katta, rengi sarı, erkek. Pazar ve perşembe gününe hâkimdir. Yıldız ilmine göre kuvvet, şiddet, kahır, sürekli gazap, rağbet, his, iffet, haya ve rikkat, sıfatlarındandır; onun devrinde doğanlar zeki, güçlü, başarılı; eğlenceye düşkün olurlar. Her yerde olması bakımından hercayidir. Akrep burcuna girmesi uğursuzluk getirir. Eski astrolojide madenlere tesir ederek onların mahiyetlerini değiştirdiği kabul edilir. Şiirde padişahı temsil eder, zerre ile birlikte geçer. Edebiyatta, sevgilinin yüzüne, yanağına, gözlerine, eline; altın üsküfe, aynaya, kılıca, taca, tülbende, yüzüğe, düğmeye, leğene, kadehe, tasa, süpürgeye, yastık ve yatağa, ana-babaya, âşığa, dadıya, dellale, gedaya, köleye, meşşataya, rakkaseye, saki ve türbedara benzetilir.

ey *vusûlî* tañ-mı tağılsa gazâlân-ı nücûm
bîşezâr-ı çarhtan çıktıkça şîrâne güneş
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 82/5)

"Ey Vusûlî, güneş, felek ormanından aslan gibi çıktığında yıldız ceylanlarının dağılmasına şaşılır mı?"

ey felek germ olma eydüp âfitâbım var benim
zerreye saymaz günü bir mâh-tâbım var benim
(Meâlî: *Dîvân*: g. 152/1)

"Ey felek, güneşim var diye böbürlenme; benim, güneşi zerreye saymaz bir ay yüzlüm var."

dağı encüm mâh-ı nev na'li güneş meftûlüdür
rûz u şeb eyler semâ abdâlıñ olmuşdur felek
(Zâtî: *Dîvân*: g. 683/3)

"Yıldızlar yarası, hilal nalı, güneş de fitilidir; felek gece gündüz sema eden bir abdalın olmuştur."

Âb-ı Hayât

âb-ı hayvân, âb-ı Hızr,
âb-ı İskenderî

Bengisu, dirilik suyu demektir. Efsaneye göre Hızır ile İlyas, İskender'le birlikte karanlıklar ülkesine âb-ı hayâtı aramaya çıkmışlar, sonunda Hızır ile İlyas onu bulmuş; fakat söylenmemesi icap ettiği için bunu İskender'e söylememişlerdir. Hızır ile İlyas o zamandan beri yaşamakta, Hızır karada, İlyas ise denizde başı dertte olanlara yardım etmektedir. Âb-ı hayât, şiirde maddi ve manevi anlamda ebedîlik, diriltme, gençleştirme vb. özellikleriyle çokça karşımıza çıkar. Sevgiliye ait bütün unsurlar, onun aşkı, vuslatı, ayağını bastığı yer, ayağının toprağı, eşiği, ağzı ve dudakları âb-ı hayâttır. Şarap âb-ı hayâta benzetilir. Bununla birlikte zaman zaman adalet, edep, ilim, irfan, terbiye vb. hususlarla ölümsüzlük arasında benzerlikler de kurulmuştur. Yukarıda zikredilen efsaneye binaen Hızır, İskender ve zulümât kelimeleri, âb-ı hayâtla ilgili unsurlar olarak şiirde kendisine yer bulmuştur.

hasret-i la'liñle dil cân verdi ey hızr-ı zamân
karalı giydi anıñ'çün âb-ı hayvân tuttu yas
(Zâtî: *Dîvân*: g. 569/4)

"Ey zamanenin Hızır'ı, gönül senin dudağının hasretiyle can verdiği için âb-ı hayâtkaralar giyip yas tuttu."

lebiyle dişleri yâdına yaş döker *emrî*
deñizde dürr-i yetîm ü karada âb-ı hayât
(Emrî: *Dîvân*: g. 63/5)

"A Emrî, denizde inci, karada âb-ı hayât, (sevgilinin) dudağı ve dişleri aklına geldikçe gözyaşı döker."

var iken dilde hayâl-i la'l-i cân-bahşıñ seniñ
aynına gelmez beğim âşıklarıñ âb-ı hayât
(Yahyâ: *Dîvân*: g. 34/3)

"A beyim, gönülde, senin can bağışlayan dudağının hayali varken âb-ı hayât, âşıkların gözüne görünmez."

İsfahan

İran'ın dördüncü büyük şehridir. Adı Arapça kaynaklarda Sibâhân, İsbahân, kimi eski Farsça kaynaklarda Sipâhân olarak geçer. Sözlük anlamı 'atlı askerler' demektir. Rivayete göre Gave buradan çıktığı için Direfş-i Gavyani adlı bayrağı taşımak şerefi buradaki halka verilmiştir. Deccal'in burada bir dükkânın kuyusundan çıkacağı rivayet edilir ve bunu ifade etmek üzere çâh-ı İsfahan tabiri kullanılır, aynı zamanda büyük kıtlığın da İsfahan'dan doğacağına inanılır. İsfahan'da kırk gün oturanlar bencil ve cimri olurmuş. Sürmenin İsfahan'da bulunan köylerden birinin adı olduğu ve en iyi sürmenin burada çıktığı söylenir. Bu sebeple edebiyatta kühl-i İsfahânî tabiri çok geçer. Zindân-ı İskender tabirinden de İsfahan anlaşılmalıdır.

tûtiyâ gibi kaparlar ey gözüm nûru sabâ
gerd-i râhıñdan iletirse sıfâhândan yaña

(Sâfî: *Dîvân*: 6b)

"Ey gözümün nuru, canımın canı, saba rüzgârı, senin yolunun toprağını İsfahan'a götürürse onu tutiya gibi kapışırlar."

n'ola görünmese gözüme kühl-i isfahân
mir'ât-i dîdem üzre anıñ hâk-i pâsı var

(Emrî: *Dîvân*: g. 87/2)

"İsfahan sürmesi gözüme görünmese ne olur; göz aynam üstünde onun ayağının toprağı var."

ayağı tozun gözüne edinir sürme kemâl
kim iletse *zâtiy*â nazmın sıfâhândan yaña

(Zâtî: *Dîvân*: g. 46/7)

"Zâtî, şiirini İsfahan'a gönderse Kemal, onun ayağı tozunu gözüne sürme yapar."

Şâhit

şâhid, şâhed, çehre

Arapçadır. Sözlükte, "bir yerde var olan, bulunan; kanıt, belge, tanık" anlamlarına gelir. Farsçada, "İran'da bir köy adı, pınar, ırmak suyu, mahsul, tohum, sahip, zengin, cömert, güzel yüzlü adam, güzel yüzlü kadın, kadın saçı, tombul kız, tüysüz erkek, sakalı yeni çıkan genç, fakir, sersem, köle, Süreyya yıldızı, hızlı koşan at" anlamlarındadır. Tasavvufta, "tecelli, temaşa edilen zuhurât ve füyûzât, kalpte hatırlanan veya sözü edilen eser, güzel sesli, ilahî güzelliğin timsali, parlak ve yakışıklı oğlan" anlamlarına gelmektedir. Şahit, vahdet-i zâtı, ayn-ı cem'de müşahede eden kimsedir. Musıkide bir makam adıdır. İki şahitle bir şehir alınır. Klasik edebiyatta şahit güzel ve süslüdür, şuh ve neşelidir; imansız, vefasız ve gazaplıdır.

ey *hayâlî* şâhid-i ma'nâyı sayd ettin velî
her taraftan saña sanma ta'ne-yi ağyâr yok
(Hayâlî: *Dîvân:* 227/g. 2/5)

"Ey Hayâlî, anlam güzelini avladın ama sana her taraftan yabancıların ayıplaması yok sanma."

hayretî derseñ ki meşhûduñ ola dîdâr-ı dost
yum nukûş-ı mâsivâdan çeşm-i şâhid-bâzıñı
(Hayretî: *Dîvân:* g. 435/5)

"Ey Hayretî; dostun yüzü sana görünsün dersen mahbupperest gözünü masiva süslerinden yum."

*bâkı*yâ şâhid-i maksûd olur çehre-nümâ
sâf u pâk âyîne-yi dilde gubâr olmayıcak
(Bâkî: *Dîvân:* g. 240/5)

"Ey Bâkî, saf ve temiz gönül aynasında toz olmazsa maksat güzeli çehresini gösterir."

Ağyâr

rakîb, düşman, hasm, hasûd, müdde'î

'Yabancı, başka, başkası' manasındaki *gayr* kelimesinin çokluk biçimi olan *ağyâr*, 'gayrılar, engeller, yabancılar, başkaları' anlamlarına gelir. Osmanlı şiirinde âşık ve maşuk dışında kalan herkesi temsil eder. Seven ve sevilen arasındaki engel teşkil eden ağyâr, sevgili güle benzetildiğinde "diken" olarak kabul edilir. Bunun yanı sıra şeytân/dîv, zehir, mermer (sert taş), öküz, domuz, yılan, köpek, lanetli, rezil ve alçak gibi sıfatlar ağyâra yakıştırılır. Âşıkları/şairleri asıl huzursuz edip ağyâra karşı nefret dolu bir tavır takınmalarına sebep olan şey ise sevgilinin sürekli onlarla düşüp kalkmasıdır. Ağyârın âşığa karşı tutumu da düşmancadır, âşığı sürekli kınayıp hakaretler eder.

seni ağyâr ile görmek ölümden gerçi artıktır
beni ölümden artık nesne cânâ senden ayırmaz
(Zâtî: *Dîvân*: g. 510/4)

"Ey can, seni yabancılarla görmek benim için ölümden de beterdir; beni ölümden başka bir şey senden ayırmaz."

yâr ile ağyârı gördüm oturur iken dedim
ey melek-sûret nedir yanıñda şeytânıñ mı var
(Hayâlî: *Dîvân*: 136/g. 29/2)

"Sevgili ile düşmanları bir arada otururken gördüm ve şöyle dedim: 'Ey Melek yüzlü nedir böyle, yanında şeytanın mı var?'"

ta'ne-i ağyâr çekmektir işim bir yâr için
kim olup ağyâra yâr eyler baña ağyârlık
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 147/5)

"Benim işim gücüm, yabancılara dost olup beni tanımazlıktan gelen bir güzel uğruna düşmanların kınamasına katlanmaktır."

Perî

Cinlerin olağanüstü güzellikte olduğuna inanılan dişilerinin adıdır. Mecazen "insan güzeli" demektir. Periler uçar, göze görünmez, insanlarla yakınlık kurmaz, musallat olduklarında deliliğe, ağız çarpılması gibi rahatsızlıklara sebep olur. Periler ancak büyü ile kontrol altına alınabilir. Perilerin pınar başlarında bulunduğuna inanılır. Hz. Süleyman perilere hükmetmiştir. Periler yalnız büyü ile Klasik edebiyatta peri, sevgiliye, özellikle sevgilinin yüzüne benzetilmiştir. Şairler peride "uçmuş" kelimesini tevriyeli kullanırlar.

ben kula rahm et demekten ağzım eğildi saña
kılmadıñ bir gün nezâre ey perî-zâdım benim
(Hayâlî: *Dîvân:* 275/g. 10/4)

"Ey periden doğmuş sevgilim, sana ben kula merhamet et demekten ağzım eğildi, bir gün bile bana bakmadın!"

yer ederdi cennet-i kûyuñda âdem ey perî
ara yerde şol rakîb-i dêv-i şeytân olmasa
(Hayretî: *Dîvân:* g. 412/4)

"Ey peri, arada şu ifrit şeytana benzeyen rakib olmasa insan senin konağının bahçesine yerleşirdi."

perî gözden nihân olmak ne mümkündür zamânında
cihânı şöyle nûrânî kılıptır rûy-ı rahşânı
(Bâkî: *Dîvân:* k. 5/4)

"Onun zamanında perinin gözden kaybolması mümkün değildir, onun parlak yüzü dünyayı öyle nurani kılmıştır."

Put

büt, sanem

İdeal insan tipinin örneği olarak mermerden heykeller ve kiliselerde duvarlara işlenen melek ve insan tasvirleri put hayalinin temellerini oluşturur. Emsalsiz güzelliğe sahip olan ve âşıklarına karşı kayıtsızlığıyla tanınan sevgili için put benzetmesi yapılır. Tasavvuf derinliğine sahip beyitlerde putlar/güzeller, Hakk'ın farklı tecellilerinden ibaret sayılırlar. Gümüş bedene sahip olmak, hareketsiz kalmak ve canı olmamak gibi özelliklerin yanında secde, büthane/deyr/kilise, sûret, bâtıl, Hak, kıble ve din gibi kelime ve kavramlar beyitlerde zengin çağrışımlarla işlenmektedir.

cânı yoktur ki sanem ede seniñle da'vâ
gerçi bu sûret ile şâhid-i kâşâne geçer
(Necâtî: *Dîvân*: g. 134/2)

"Putun, seninle güzellikte yarışacak kadar canı yok, bir de bu görünüşüyle saray güzeli geçinir."

büt-i nev-resim namâza şeb ü rûz râgıb olmuş
bu ne dîndir allâh allâh büte secde vâcib olmuş
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 135/1)

"O yeni yetme put gibi güzelim sabah akşam namaz kılmaya başlamış; hayret, bu nasıl bir dindir ki puta secde vacip olmuş."

sanem-i deyr gibi yazılı şeydâñ olana
sâye-veş yerlere çalıp deme duvara yapış
(Yakînî: *Dîvân*: g. 81/7)

"Ey sevgili, kaderinde sana vurulmak olan kişiyi gölge gibi yerlerde süründürüp ona, 'Kilise putu gibi duvara yapış.' deme."

Kâfir

küfr, kâfer

Kelime anlamı, 'örten; inkâr eden'dir. Istılah olarak 'Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayan, Hz. Muhammed'i ve Kur'an-ı Kerim'i inkâr eden kimse' şeklinde tanımlanabilir. Beyitlerde, 'örten' manasına işaret edecek biçimde de söz konusu edilir. Hakikati örtmek, vefasızlık, yalancılık ve acımasızlık gibi özellikleriyle sevgili kâfir diye nitelenir. Sevgilinin beyaz yüzünü örtmesi ve siyah rengi sebebiyle saçlara ve bozgunculuk çıkarma özelliğiyle gözlere kâfir sıfatı yakıştırılır. Kâfir kelimesine tenasüp ve tezat yoluyla deyr, büt, savma'a, kilise, çelîpâ, sûret, dîn, fitne, rakîb, müselmân, mü'min, Kâbe, kıble ve mihrâb gibi kelime ve kavramlar eşlik eder.

çün şehîd eylersin ol gamze ile hey kâfir beni
bârî nûr insin mezârıma güzer kıl dâ'imâ
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 3/4)

"Hey kâfir, mademki beni o keskin bakışlarınla şehit ediyorsun bari ziyarete gel de mezarıma sürekli nur insin."

gamzeñ okun çeşm-i fettânıñ yine almış ele
şöyle beñzer dôstum kâfir müselmân eylediñ
(Bâkî: *Dîvân*: g. 272/3)

"Yine bozguncu gözlerin bakış oklarını eline almış; ey dostum, galiba sen yine bir kâfiri müslüman yaptın."

gerçi kim kâfirleyin zülf-i ruhuñ âyîn tutar
kara giyip şedd-i zünnâr eyler uğrın dîn tutar
(Hecrî: *Dîvân*: g. 36/1)

"Yanağındaki zülfün her ne kadar kâfirlik yolunu tutmuş gibi görünse de karalar giyip, zünnar bağlayarak gizli din tutar."

Rind

‘Bütün kayıt ve kurallara, dünya işlerine, başkalarının görüşlerine, kendi görünüşüne ve toplum içerisindeki durumuna aldırmayan; kınanmaktan, aşağılanmaktan ve itilip kakılmaktan gocunmayan; içkiye, zevke, eğlenceye düşkün; gurur, kibir ve riyadan uzak; serseri görüntüsüne rağmen incelmiş bir duyuş ve düşünüşe sahip, gönül ehli, arif kimse’ demektir. Rindlik bir hayat biçimidir. Hayatı, kaidelerin kıskacında yaşayan ve dini katı yasaklar silsilesi olarak gören zahid tipinin karşısında rindlik bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Hem günlük hayat, hem şiirin muhayyel dünyası, hem de tasavvuf anlayışı açısından rindlik, canlı ve derin bir anlam alanına sahiptir. Her şair/âşık, bütün özellikleriyle tam bir rinddir.

rind oldur kim götürdü bezm-i kesretden ayak
sâkî-i devrân elinden dolmadan peymânesi
(Hayâlî: *Dîvân*: 424/g. 67/6)

“Rind, devran sakisinin (ecelin) elinden kadehi dolmadan bu kesret/çokluk meclisinden başını alıp gidendir.”

rindler sâfî meye cânlar verirken sâkiyâ
ger lebiñ ‘aksi düşerse kan olur kan üstüne
(Selîkî: *Dîvân*: g. 59/2)

“Ey saki, rindler saf şaraba canlar verirken bir de dudağının yansıması onun üstüne düşerse kan üstüne kan olur/kan gövdeyi götürür.”

rind-i fânîler bu dünyâ-yı fenâdan geçtiler
zâhidâ sanma şarâb-ı dil-güşâdan geçtiler
(Hayretî: *Dîvân*: g. 114/1)

“Fâni rindler bu fâni dünyadan geçip gittiler; ey zahid, sen onların gönül açan şaraptan vazgeçtiklerini sanma.”

Abdâl

derviş, ebdal, geda

Abdal, Arapça *bedel* kelimesinin çokluğudur. Sayıları yedi ya da yetmiş gösterilen bir evliya zümresidir, Allah'ın adamlarındandır. Birisi vefat ettiğinde yerine bir başkası bedel olarak geçtiği için bu adla anılmışlardır. Edebiyatta ise dünyadan el etek çekmiş, serseri, dilenci kılığındaki derviş yerinde kullanılır. Abdallar, cuma günleri tekkeye yakın bir yerde yemek yiyip dua ettikten sonra esrar çekerler, kollarına ve göğüslerine yaralar açarlar, bu yaraların üzerine kızgın kül ve üstüne de sünger koyarlar, böylelikle yaralarını iyileştirirlerdi. Bunların omuzlarında bir balta, ellerinde uzun ve ucu kıvrık bir asa olurdu, bir yanlarında iki cüradan vardı, cüradanın birisinde esrar, birisinde ise yakmak üzer kav ve çakmak bulunurdu, öbür yanlarında kuşaklarına asılı birer keşkul mevcuttu. Şiirde şu özellikleriyle kendilerine yer bulmuşlardır: Âşıktır, başı açık gezer, başa dağ yakar, çardarp eder, çerağ taşır, çıplak gezer, dilencilik eder, elif çeker, hasıra bürünür, kallaştır ve yemeğe düşkündür.

dağ yakmış 'aşkıña gün na'l kesmiş mâh-ı nev
tekye-i 'aşkında mihr ü meh iki abdâldır
(Emrî: *Dîvân*: g. 103/2)

"Güneş, senin aşkınla yaralar açmış, hilal nal kesmiştir; güneş ve ay aşk tekkesindeki iki abdaldır."

dağı encüm mâh-ı nev na'li güneş meftûlüdür
rûz u şeb eyler semâ abdâlıñ olmuştur felek
(Zâtî: *Dîvân*: g. 683/3)

"Felek, gece gündüz rakseden bir abdaldır; onun yarası yıldız, nalı hilal, fitili de güneştir."

hayretî kör bengî bir abdâl-ı fânîdir bu gün
hânkâh-ı gamda iftâr edeli esrâr-ı 'aşk
(Hayretî: *Dîvân*: k. 7/36)

"Hayretî, aşk esrarı gam tekkesinde iftar ettiğinden beri bugün kör bengi abdal bir fânidir."

Mutrib

hânende, sâzende

‘Sazlı sözlü eğlence meclislerinde şarkı söyleyip saz çalan kimse’lere denir. Meclislerin vazgeçilmez unsurları arasındadır. Güzel sesi ve çaldığı sazlar çerçevesinde söz konusu edilir. Meclise yakışan güzel görünümlü ve güzel sesli kimse/kimseler olarak tasvir edilmektedir. Bezm, işret, ayş, tarab, musiki makamları, mehter, mızrab, saz, def, pul, ud, tanbur, çeng ve ney gibi kelime ve ibareler mutrible ilgili olarak kullanılmaktadır.

‘acebâ mutrib elinden mi figân eylerler
neyimiş nâleleri çeng ü defi gûş edeyim
(Yakînî: *Dîvân*: g. 159/3)

“Acaba çalgıcı elinden mi inlerler? Nedenmiş inlemeleri, çeng ve defi dinleyeyim.”

bülend-âvâze kıl sâz u nevâ-yı ‘aşkı ey mutrib
ki kalmaz kubbe-i gerduñda hergiz ol sadâdan yeğ
(Bâkî: *Dîvân*: g. 271/6)

“Ey çalgıcı, aşk nağmelerini daha da yükselt; çünkü, gökkubede o seslerden daha güzeli (geriye) kalmaz.”

mutribâ sâzıñ yanınca cân u dil eyler nevâ
beñzer erdi cân u dil târına mızrâbıñ seniñ
(Selîkî: *Dîvân*: g. 35/3)

“Ey çalgıcı, can ve gönül senin sazına eşlik ediyor; anlaşılan can ve gönül teline senin mızrabın dokunmuştur.”

Sâkî

Ayakçı

'İçki ve su dağıtan kişi' demektir. Cem'in kadehi veya rıtl-ı girân ile meclisin ortasında durup herkese sırasıyla içki sunar, meclis ehlini öper. Çalgıcı ile birlikte meclisin en itibarlı kişisidir. Meclisin adabını düzenler. Şiir ve musiki bilgisine sahiptir. Beyitlerin nitelemesine göre gül yanaklı, Yusuf yüzlü, sümbül saçlı, lal dudaklı, ak bileklidir; can bağışlayıcıdır, gılmana, huriye benzer, kimse onunla baş edemez. Tasavvuf düşüncesine göre mürşittir.

içerler bâde-i nâbı öperler laʿliñi sâkî
buña rûm illeri derler be bunda başka âdet var
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 116/4)

"A saki, saf şarabı içerler, senin dudağını öperler; hey, bana bak! Buraya Rum ülkesi derler, burada başka bir âdet var."

bezmde bi'llâhi baña su deyü
sunduğuñ ey sâkî şarâb olmasın
(Meâlî: *Dîvân*: g. 180/2)

"Ey saki, Allah aşkına mecliste bana su diye sunduğun şarap olmasın."

çünkim gözüme gelmedi hergiz hayâl-i hᵛâb
sâkî getir piyâle vü doldur şarâb-ı nâb
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 25/1)

"A saki, uyku asla gözüme gelmediğine göre kadehi getir, saf şarabı doldur."

Tabip

tabîb

Arapça *tabîb* sözcüğü "insan bedeninde ortaya çıkan hastalığı iyi etme ve sağlığı koruma bilgisine sahip olup bu bilgisini uygulayan kimse" demektir. Klasik edebiyatta tabip, güzîn-i ilm-i tıb, "tıp ilminin seçkini"dir. Dârü'ş-şifâda hastaları muayene eder, hastanın nabzını tutar ve onu tedavi eder. Yaralara merhem verir, pamuk ve fitil koyar, çeşitli şerbet ve ilaçlar yapar. Tabip, bedenî hastalıkları tedavi edebilir ama aşk hastalığına çare olamaz. Tabîb-i cân, tabîb-i dîl ile sevgili kastedilir, maraz-ı aşkın (aşk hastalığı) çaresi vuslattır. Âşık, sevgilinin gamından hoşlanır, hastanın tabibi gördüğünde sevindiği gibi âşık da gamla sevinir. Ayrılık tabip olarak düşünülür. Ayrılık tabibi âşığa şerbet yerine ciğer kanı içirir.

yetişgil ölmeden ey cân tabîbi destgîr ol kim
bedenden cân-ı bâkî turmayıban ıztırâb eyler
(Bâkî: *Dîvân:* g. 167/5)

"Ey can tabibi; ölmeden yetiş, elimi tut; Bâkî'nin canı durmayıp bedenden acı çeker."

sıhhat isterseñ sakın çekme tabîbin şerbetin
mihnet-i gam derdine gâyet devâdır şîşe çek
(Hayâlî: *Dîvân:* 254/g. 34/2)

"Sağlık istersen sakın tabibin şerbetini çekme/içme/ona katlanma; gam sıkıntısına son derecede devadır, şarap şişesini çek/şişe çek."

bağrımıñ zahmı oñulmağa ne çâre ey tabîb
k'âteş-i sûz-ı derûnumdan benim merhem yanar
(Hayretî: *Dîvân:* g. 63/3)

"Ey tabip; bağrımın yarasını iyileştirmeye çare yok, çünkü benim içimde yanan ateşten dolayı merhem de yanar."

Peyk

Farsça bir sözcük olup ‘haber getiren hizmetli, maiyyet ve etrafta yürüyen ve dolaşan kişi’ anlamına gelmektedir. Osmanlılarda peykler yaya bir postacı sınıfı olup fevkalâde koşmakla temayüz etmiştir. Bunlar, bir zaman padişahların iradelerini tebliğ için istihdam edilmişlerdir. Sonradan süslü elbise, sorguç ve başlarındaki taslarla saltanat şiarından addedilerek gösteriş ve debdebe maksadıyla kullanılmışlardır. Bellerinde hançer ve ellerinde üzeri işli baltaları vardı. Yine bellerinde, yürürken ses çıkaran çıngıraklı gümüş, iki parmak genişliğinde birer kemer bulunmaktaydı. Kemere aynı zamanda şekerlemeler ve öbür yiyecekler bulunan bir de mendil bağlanırdı. Ellerinin birinde ay biçiminde müzeyyen küçük bir balta, öbüründe gül suyu şişesi taşırlar, bazen bu şişelerle halka gül suyu serperler ve koşarken, “Savulun! Savulun!” biçiminde bağırırlardı. Peykler bir haber ulaştıracakları zaman gece gündüz koştuklarından (yalın ayak koştukları da olurdu) nefes almalarını kolaylaştırmak için ağızlarına küçük delikli gümüş top koymaktaydılar. Yukarıdaki özellikleriyle şiirde kendisine yer bulmuştur.

erişir menzil-i maksûda tîr-i âh-ıla bir gün
yabanda ey *vusûlî* gam yeme peyk-i du‘â kalmaz
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 76/5)

“Ey Vusûlî, dua postacısı yabanda kalmaz; er geç ah okuyla menziline varır.”

şa‘şa‘a sırrın su‘âl ettim eyitdi âfitâb
peyk-i âhın ok götürdü göğe yerden bî-hisâb
(Zâtî: *Dîvân*: g. 70/1)

“Işık hüzmelerinin sırrını sorunca güneş (bana), ‘Senin ahının peyki göğe yerden sayısız ok götürdü.’ cevabını verdi.”

peyk olup yügrüşürüz ‘aşk beyâbânında
zengdir ayağımızda görünen âbilemiz
(Zâtî: *Dîvân*: g. 93/3)

“Aşk çölünde peyk olup seğirtiriz; ayağımızda görünen kabarcık, zildir.”

Ases

gece bekçisi, pasban

Asayişin muhafazası için kol gezen gece bekçileri hakkında kullanılan bir tabirdir. Fatih Sultan Mehmed döneminde ihdas edilmiştir. Bunlar bölük odalarından bir oda asker ile sefere giden çorbacılardır. Aseslerin ayaklarında şalvar, arkalarında abadan salta, bellerinde kırmızı kuşak, başlarında büyükçe adi fes ve abani sarık sarılı olurdu. Ayaklarına da kırmızımsı yemeni, uzun konçlu beyaz yün çorap giyer, kırmızı bağ, yani tozluk bağı sararlardı. Çok sayıdaki bu bekçilerin birisi bıyıklı olsa bile diğerleri sakallı ve kır saçlıydı; zira evlere hizmet için girip çıktıklarından yaşlı ve olgun olmaları lazımdı. Geceleri meşeden özel yapılmış, kalın ve ucu demirli sopayı ellerine alır, nöbetleşe birer-ikişer saat mahallenin her tarafını, bütün sokaklarını dolaşırlardı. Aseslerin asıl işi şehirlerin güvenliğini sağlamak ve meyhanelere nizam vermekti. Bu özellikleriyle şiire konu olmuşlardır.

zülfüñ lebe vardı vü gözüñden hazeri yok
havf-ı ‘ases etmeye belî bâdede tersâ
(Necâtî: *Dîvân*: g. 18/3)

“[Ey sevgili], zülfün dudağına varmış, ama gözünden korkmuyor. Tabii, Hıristiyanın şarap içme hususunda bekçiden korkusu bulunmaz.”

‘asesi hüsn iliniñ gönlümü zülfüñde bulup
gece gezdiñ deyü asmaga yarakladı resen
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 237/4)

“Güzellik şehrinin bekçisi gönlümü zülfünde bulunca ‘Gece gezdin!’ diye onu asmak için ip hazırladı.”

şu‘le-i âhım tururken itleriñden gam yemem
şeb-reviñ fânûsu olsa dâmenin almaz ‘ases
(G. Âlî: *Dîvân*: g. 580/4)

“Ahımın ışığı dururken senin itlerini dert etmem; hırsızın feneri olsa, ases onun eteğini almaz, ona musallat olmaz.”

Çocuk

tıfl, püser, veled, beççe

Bebeklikten ilk gençlik yıllarına kadar çocuklarla ilgili olarak leben/şîr (süt), emzirmek, dâye, mektep, sebak (ders), talim tahtası, top ve çevgân, oyun oynamak, söz dinlemezlik, bilgisizlik, kuş avlamak, kuş beslemek, uyku uyutmamak, ok ve yayla oynamak ve ağaçtan ata binmek gibi kelime, kavram ve âdetler söz konusu edilir. Söz dinlememek ve ele avuca sığmamak gibi özellikleri bakımından âşığın gönlü çocuğa benzetilir. Bunun yanı sıra küçüklük ve masumiyet gibi sebeplerle gözyaşları ve gül goncası da çocuğun benzetilenleri arasındadır. Aşk mesnevilerinde mektepler, sevgililerin çocuk yaşta tanışma fırsatı buldukları mekânlar olarak anılır.

baña gözyaşı vermiş süt yerine tıfl iken dâye
gam ile gussa hem-zâdım belâ mâder peder fürkat
(Nev'î: *Dîvân*: g. 34/2)

"Sütannem bana bebekken süt yerine gözyaşı emzirmiş; dert ve acılar kardeşim, bela annem, babam ayrılık."

ikide bir cefâ elin uzatma bu dile
kim tıfl olan iyi değil oynamak od ile
(Necâtî: *Dîvân*: g. 445/1)

"İkide bir bu gönlüme zulüm elini uzatma; çünkü, çocuğun ateşle oynaması iyi değildir."

şâhlar üzre şükûfe bâd-ile oynar güler
tıfla beñzer kim ağaçtan ata olmuştur süvâr
(Nev'î: *Dîvân*: k. 15/6)

"Çiçek, dallar üzerinde rüzgârla oynayıp gülüyor; (bu hâliyle) ağaçtan ata binmiş bir çocuğa benziyor."

Hırsız

oğru, düzd, sârık, harâmî, haydut,
kaffâf, şass, râhbend, râhzen, ayyâr,
şeb-rev, tarrâr, mekkâr

Hırsız, "uğrayıp vuran, başkasının malını çalan, araklayan" demektir. Arapçası sârık "hırsız", harâmî "harama el uzatan", kaffâf "Akçenin iyisine bakarken parmak arasına gizleyip çalan", şass "gördüğü her nesneyi çalan", ahmas "koyun hırsızı", 'ayyâr ve mekkâr "hilekâr, dolandırıcı" anlamındadır. Farsçası düzd "hırsız", esbîl "at ve beygir hırsızı", râhbend ve râhzen "yol kesen hırsız", şeb-rev "gece giden, yürüyen hırsız", tarrâr "yankesici, dolandırıcı" anlamına gelir. Klasik şiirde Hindû (Hintli), Habeşî (Habeşistanlı), Zengî (zenci), hırsız olarak tasavvur edilir. Bağdat, hırsızları ile meşhurdur. Felek, sevgili, sevgilinin iri beni, gözü ve gamzesi hırsız olarak düşünülür.

yüzüñde hâl-i hindû gibi tarrâr
düşünde görmedi 'ayyâr-ı bağdât
(Hayâlî: *Dîvân*: 121/g. 5/2)

"Bağdatlı hırsız, senin yüzündeki Hindû benin gibi bir dolandırıcıyı düşünde görmemiştir."

soymuştu gerçi her şeceri reh-zen-i şitâ
giydirdi mihr edip yine devrân kabâ-yı 'îd
(Hayretî: *Dîvân*: k. 13/4)

"Gerçi kış haramisi her ağacı soymuştu, ama zaman yine şefkat gösterip onlara bayram elbisesi giydirdi."

gözleriñ sabr u karâr u 'aklı târâc ettiler
şol harâmîler gibi kim kârbâna girdiler
(Bâkî: *Dîvân*: g. 182/2)

"Gözlerin kervana giren haramiler gibi sabrımı, kararımı ve aklımı yağmaladı."

Hindû

Hintli, Hindistanlı anlamındadır. Rengi siyahtır. Bu siyahlık Hintlilerin teninden ziyade sınıfı ile ilgilidir. Zühal yıldızı, rengi siyah olduğundan ve Hint diyarının hâkimi olmasından dolayı Hindû ile birlikte geçer. Hintliler eski dönemlerde gözcülük ve bekçilik yaptıklarından edebiyatta hep bu özellikleriyle anılırlar. Hintlilerin hain, korkak, misafir öldürücü ve hilebaz olmaları sebebiyle *hîle-i Hindû* tabiri kullanılır. Aynaya bakarak gelecekten haber verdikleri rivayet edilir. Hintliler arasında suni ben yapma geleneği vardır. Hintliler edebî metinlerde 'hırsızlık' sembolü olarak da kullanılırlar.

bir şehenşâh-ı kader-kadr ü kazâ-râdır k'olur
bâmına hindû zühâl dergâhına çâker güneş
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: k. 20/20)

"O, kader kudretli, hükmü kaza gibi geçerli bir sultandır ki, Zühal onun [sarayı] damında bir Hintli, güneş ise kapısında bir hizmetçidir."

ey sanem şol hâl kim konmuş bu hadd-i meh-veşe
kâfir-i hindû-durur kim secde eyler âteşe
(Hayâlî: *Dîvân*: 351/g. 17/1)

"Ey put gibi güzel, aya benzeyen yanaklarına konan şu ben, ateşe secde eden bir Hintli kâfirdir."

hâl-i siyâh gûşe-i gülzâr-ı hüsnde
bir hindûdur ki sünbülünü sâyebân tutar
(Âhî: *Dîvân*: g. 18/3)

"Siyah ben, güzellik gül bahçesinin köşesinde sünbül [gibi saçını] gölgelik eden bir Hintlidir."

Tâtâr

Bir Türk topluluğunun adıdır. Klasik edebiyatta akıncı, çapulcu, zalim ve postacı anlamlarında kullanılır. Sevgilinin yağmacı, can alıp satan gözleri, gamzesi ve saçı Tatar olarak ifade edilir. Şiirlerde karşılaştığımız nâfe-yi Tâtâr, müşg-i Tâtâr ifadeleri Doğu Türkistan'da ve Tatar diyarında yaşayan bir çeşit yaban keçisinin göbeğindeki urdan elde edilen miskin Anadolu'ya Tatarlar tarafından getirildiğine işaret eder.

cânlar alır gözleriñ göz göre bî-pervâ satar
beñzer ol tâtâra kim kâlâ edip yağmâ satar
(Hayâlî: *Dîvân:* 185/g. 127/1)

"Gözlerin göz göre göre canlar alıp korkmadan satar; kumaş yağma edip kendi malı gibi satan o Tatar'a benzer."

sakınıñ dil mülkünü târâc ederler sakınıñ
gamze-yi tâtârı hûbânıñ katı yağmacıdır
(Hayretî: *Dîvân:* g. 115/3)

"Güzellerin Tatar gamzesi son derecede yağmacıdır; sakının, gönül ülkesini yağmalarlar, sakının!"

turralar milket-i çîn nâfe-yi müşgîn ol hâl
gözüñ âhû-yı hoten gamzeleriñdir tâtâr
(Bâkî: *Dîvân:* k. 18/45)

"Saç lülesi Çin ülkesi, o iri ben misk kesesi, gözün Hoten ahusu, gamzelerin ise Tatar'dır."

Utarit

hermes, merkür

İkinci göğe hâkimdir. Tabiatı normal olmak üzere soğuk ve kurudur. Öbür yıldızların tabiatlarıyla uyuştuğu için uysal, münafık sıfatlarıyla adlandırılmıştır. Edep, açıkgözlülük, anlayış, yiğitlik, konuşma, düzgün söz söyleme, nakış, yazı, hesap bu yıldızın özelliklerindendir. Utarit, pazar gecesi ile çarşamba gününe hâkimdir. İkinci iklim, tartı araçları Utarit'e mensuptur. Kimyacılar civaya Utarit derler. Batı mitolojisinde hırsız, tüccar ve postacıların tanrısı (Hermes) olarak kabul edilmiştir. Minyatür sanatında başında sarığı, sırtında yeşil cübbesi ve elinde kâğıt kalemi yahut okumakta olduğu *Kur'an*'ı ile resmedilmiştir. Güneş sultanının kâtibidir, rengi gök mavidir. Şiirde tîr-i felek, tîr-i seyyâr, debîr-i felek, debîr-i âsumân, münşî-i çarh gibi tabirlerden kinaye yoluyla Utarit kastedilir.

kehkeşân cedvel kamer nûrânî hatt encüm nukat
hüsnüñüñ evsâfını yazmış debîr-i âsumân
(Meâlî: *Dîvân*: g. 161/2)

"Utarit, güzelliğinin niteliklerini yazmış; Samanyolu cetvel, Ay nurlu yazı, yıldızlar noktalar [olmuş]."

subh-dem alıp 'utârid destine zerrîn kalem
defter-i sîmâb-gûn-ı târüme çekti rakam
(Figânî: *Dîvân*: k. 2/1)

"Sabah vakti Utarit eline altın bir kalem alıp gökyüzünün civa renkli defterine yazı yazdı."

'utârid aña yazıptır edip cebîniñi vasf
ol hat ki levh-i cemâlinde görünür kameriñ
(Zâtî: *Dîvân*: g. 794/4)

"Ayın yüzünün levhasındaki yazı, Utarit'in oraya seni vasfederek yazdığı yazıdır."

Zühre

afrodit, çolpan, nahid, venüs

Üçüncü göğe hâkimdir. Zühre'nin tabiatı normal olmak üzere soğuk ve nemlidir. Kendisinin uğuru en az derecededir. Zühre'ye bakmak kalbe huzur verir; zevk, eğlence, sevgi duymak, merhamet, istek, hoş söz, oyun, şarkı söyleme, cinsî münasebet, kutlama ve güzel ahlak bu yıldızın özelliklerindendir. Salı gecesi ile cuma gününe hâkimdir. Beşinci iklim ile yeşil renk, –kimi kaynaklarda ak olarak geçer– bu yıldıza mensuptur. Kimyagerlerin teriminde kalayın adı Zühre'dir. Utarit ile Zühal dostları; Güneş, Ay ve Mirrih düşmanlarıdır. Güneş sultanının çalgıcısıdır. Arûs-ı cihân, deffâfe-i felek, sitâre-i subh tabirlerinden kinaye yoluyla Zühre anlaşılmalıdır.

göreydi sen güneş yüzlü kamerveş dilberi zühre
düşüben çeng-i 'aşkıña çalaydı yere çengini
(Meâlî: *Dîvân*: g. 265/5)

"Zühre, sen güneş yüzlü ay gibi güzeli görseydi; senin aşkının pençesine düşerek çalgısını yere vururdu."

bezm-i 'ayşın zühreniñ germ etmege sâkî-sıfat
âb-gûn akdâh içinde gezdirir âzer güneş
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: k. 20/14)

"Güneş, Zühre'nin işret meclisini coşturmak için saki gibi şeffaf kadehler içinde ateş (şarap) gezdirir."

eşigiñ koyup kimesne göğe çıkmaz yapışıp
salsa zühre yere ger gîsûların edip resen
(Zâtî: *Dîvân*: g. 1036/2)

"Zühre, saçlarını ip edip yere salsa, hiç kimse senin eşiğini bırakıp göğe çıkmaz."

Mirrih

behram, mars, tîğzen-i âsumân

Oğlak burcunun 28. derecesinde, yeri 5. felektedir. İran'da "Behram" adı ile de anılan bir hayır meleğidir. Keldaniler zamanında tanrılaştırılmış ve "Mares" adını almıştır. Buna sonradan Yunanlılar "Ares", Romalılar ise "Mars" demişlerdir. Eski İran'da yolcuları koruduğuna inanılan bu yıldız, Yunanlılarda önce fırtına, sonra da savaş tanrısı olarak kabul edilmiştir. Çin ülkesinin hâkimidir. Doğu mitolojisinde feleğin celladı olarak bilinir ve minyatürlerde bir elinde kılıç, öbür elinde kesik baş tutan bir delikanlı olarak tasvir edilir. Güneş sultanının baş komutanıdır. Nahs-ı asgar, küçük uğursuz bir yıldızdır. Kırmızı renge hâkimdir. Etkisinde doğanlar sert, haşin, hiddetli ve kavgacı olurlar. Büyük uğursuz olan Zühal'le kıranına "kıran-ı nahseyn" denir. Bu en uğursuz zamandır. İklimlerden sonbahar; günlerden salı; gecelerden cumartesi; madenlerden bakır bu yıldıza mensuptur. Edebiyatta uğursuzluk, kargaşa, fitne ve savaş ile birlikte anılagelmiştir.

ey *me'âlî* dünyeniñ zevk ü 'azâbın gösterir
tîg-ı hûn-efşân tutup mirrîh elde zühre sâz
(Meâlî: *Dîvân*: g. 86/5)

"Ey Meâlî, Merih elde, kan saçan kılıcı tutup dünya azabını; Zühre de elinde saz tutup dünya zevkini gösteriyor."

bir yerde görünür gözüme mihr ile mirrîh
çeşm ü ruhuna kılsam anıñ *emrî* nezâre
(Emrî: *Dîvân*: g. 505/5)

"A Emrî, onun gözüne ve yanağına baksam, gözüme Güneş ve Merih bir yerde görünür."

dîdesi dehşet ile hîrelenir çün huffâş
peyker-i hanceriniñ görse dırahşın behrâm
(Nedîm: *Dîvân*: k. 10/35)

"Behram, hançerinin yüzündeki parlaklığı görse yarasa gibi gözü dehşetle kamaşır."

Müşteri

bercis, hürmüz, jüpiter

Altıncı göğe hâkimdir. Müşteri'nin tabiatı normal olmak üzere sıcak ve nemlidir. Kendisi en uğurlu yıldızdır. Din, ilim, yumuşak huyluluk, utanma, tevazu, kerem, akıl, temizlik, düzgün konuşma, belagat onun özelliklerindendir. Âlimlerin ve meşayihin yıldızıdır. Bu yıldıza mensup olanlar önceleri zahmet ve meşakkat çekerler, sonra saadet ve refaha kavuşurlar. Pazartesi gecesiyle perşembe günü Bercis'in hükmü altındadır. Kimyagerler tunç maddesini Müşteri kelimesiyle ifade ederler. Mavi renk bu yıldıza nispet edilir. Altıncı iklim ona mensuptur. Mirrih ile Kamer dostları, Zühre ile Utarit düşmanlarıdır. Güneş sultanının kadısı, feleğin hatibidir. Dolayısıyla şiirde kâdî-i felek, hâtib-i felek, sa'd-i ekber tabirlerinde kinaye yoluyla Müşteri anlaşılmalıdır.

tedbîr-i mu'zamât-ı umûr-ı cihân için
yakmıştı şem'-i fikreti bercis-i nüktedân
(Bâkî: *Dîvân*: k. 1/7)

"İnce düşünceli Bercis, dünya işlerini düzene koymak için düşünce mumunu yakmıştı."

bezmini ol müşterî-haddiñ görürse germ olup
döne döne âfitâb u mâh-ı tâbân oynaya
(Meâlî: *Dîvân*: g. 201/3)

"Parlak ay ve güneş, o Müşteri yanaklının meclisini görünce aşka gelip döne döne oynarlar."

nakd-i dil verdim metâ'-ı mihriñi aldım seniñ
germ olurdu görse mihr ü müşterî bâzârımı
(Zâtî: *Dîvân*: g. 1515/3)

"Gönül akçesini verdim, sevgi malını aldım; Güneş ve Müşteri, pazarımı görse kızardı."

Zühal

beduh, keyvan, pervin, satürn

Yedinci göğe hâkimdir. Dünyaya en uzak yıldızdır. Tabiatı aşırı derecede kuru ve soğuktur. Ahmaklık, cahillik, korkaklık, çocukluk, kindarlık, yalan, çekiştirme, gam, tembellik, kalın kafalılık ve zarar bu yıldızın özelliklerindendir. Zühal'e bakmak gam ve keder verir. Nahs-ı ekber yani en uğursuz yıldızdır. Yedinci iklim Zühal'e mensuptur. Çarşamba gecesi ve cumartesi gününe hâkimdir. Kimyagerler kurşuna Zühal derler. Rengi siyahtır. Zühre ile Utarit dostları, Güneş ile Ay düşmanlarıdır. Güneş sultanının hazinecisidir. Koruyucu, bekçi, gözetici gibi alakalarla anılır. Batılıların Satürn dedikleri bu gezegen, elinde orak yahut eğri bir bıçak bulunan ihtiyar şeklinde tasvir edilir. Doğuda berîd-i felek [= feleğin postacısı], pâsbân-ı felek [= feleğin kapıcısı], dîde-i felek [= feleğin gözü], râhib-i pîr [= ihtiyar rahip] gibi değişik adlarla anılır. Zühal gerek renginin siyahlığı gerekse Hint diyarının hâkimi olmasından dolayı edebiyatta "Hindû" olarak zikredilmiştir.

bu deñli rütbe-i kadri bülend olmazdı keyvânıñ
'asâyı dikmeseydi olmağa derbân-ı eyvânî
(Hâletî: *Dîvân*: g. 887/3)

"Feleğin kapıcısı olmak için asayı dikmeseydi, inat etmeseydi; Keyvan'ın değeri bu kadar yüce olmazdı."

hâk-i pâyıña yüzün sürmekle ey mihr-i cemâl
ergiriptir başını eyvân-ı keyvâna güneş
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 82/4)

"Ey güzellik güneşi, güneş, senin ayağının toprağına yüzünü sürmekle başını Zühal'in çatısına eriştirmiştir."

ey mâh-ı zühal-pâye sakın âhım okından
kim darbına bu günbed-i mînâ siper olmaz
(Nev'î: *Dîvân*: g. 166/2)

"Ey Zühal rütbeli ay, ahımın okundan sakın; mavi gök onun darp atışına siper olmaz."

Güneş Tutulması

küsuf, münkesif

Güneş tutulması, ayın güneşle dünya arasına girerek güneşten gelen ışıkların bir kısmına engel olması ve güneşin bir bölümünü kapatması hadisesidir. Halk arasında gökyüzü cisimlerine özellikle de güneşe ve aya dair inanışlar çoktur. Ay Müslüman güneş Hıristiyandır. Buna göre ay tutulması Müslümanların güneş tutulması ise Hıristiyanların Allah'a karşı gelmelerinden kaynaklanmaktadır. Eskiden güneş tutulunca bunu Allah'ın bir gazabı bilerek camilere koşarlar, geçinceye kadar ibadet ve dualarda bulunurlardı. Tutulmuş güneşe bakmak uğursuzluk sayılır, göze zarar vereceğine, bakanın akıbetinin iyi olmayacağına inanılırdı, bakmak isteyenler de renkli çıra isiyle karartılmış bir cam ardından bakarlardı. Melhame kitaplarında, ayın tutulduğu aya göre ülkelerde oluşabilecek, kışın sert geçmesi, yağmur yağmaması, kıtlık, fitne ve fettanlığın çok olması, uğursuzluk vb. hadiselerden söz edilir.

tabî'at olsa kedernâk sînesin yâd et
küsûfta tutulur mihre *vahyi*yâ mir'ât
(Vahyî: *Dîvân*: g. 16/11)

"Ey Vahyî, tabiatı bulanık olsa da onun göğsünü hatırla; zira güneş tutulmasında güneşe ayna tutulur."

geldi hat ruhsârıña aç sîne-i billûruñu
bakılır âyîneye vakt-i küsûf-ı âfitâb
(Nevres-i Kadîm: *Dîvân*: k. 8/52)

"Yanağında ayva tüyleri belirdi, billur göğsünü aç; zira güneş tutulması sırasında aynaya bakılır."

sen küsûf añlama öykündüğiçin 'ârızıña
kara sürmüş yüzüne mihri meh eyler teşhîr
(G. Âlî: *Dîvân*: g. 476/4)

"Sen bu olayı güneş tutulması sanma; güneş senin yanağına özendiği için ay onun yüzüne kara çalmış teşhir ediyor."

Ay Tutulması

hüsuf, inhisâf

Ay tutulması, dünyanın güneş ile ay arasına girmesi neticesinde dünyanın gölgesinin ay üzerine düşmesi hadisesidir. Halk arasında gökyüzü cisimlerine özellikle de güneşe ve aya dair inanışlar çoktur. Ay Müslüman güneş Hıristiyandır. Buna göre ay tutulması Müslümanların güneş tutulması ise Hıristiyanların Allah'a karşı gelmelerinden kaynaklanmaktadır. Ay tutulmasının normal bir tabiat hadisesi olmak yerine birtakım inançlarla bezenmiş bir miti olduğundan tas, tencere vb. eşyalarla gürültü çıkartılır, böyle yapılarak buna sebep olan yılanın korkup ürkeceği düşünülürdü. İnanışa göre bir yılan, ayı boğup yutmak için ona saldırır ve bir noktasından dişlerini geçirir, yavaş yavaş ayı ele geçirerek onu kapatır, ışığını tutar ya da ay yokuş yukarı çıkarken zorlanır, yüzü gözü toz toprak içinde kalarak ışığı kapanır. Ejderhanın ayı yakaladığı düşünülerek ses çıkartılır, ejderha korkutulmaya çalışılırdı veya Fetih suresinin ilk ayetleri olan "innâ fetehnâ" okunurdu. Edebiyatta ayın tutulması, ölüme, saçın yüzü örtmesine, yüzde sakal çıkmasına, yüz karalığına benzetilir.

yüzü kara oldu âhir şehr içinde *zâtiyâ*
gün yüzünden nûr oğurlarken gece tutuldu mâh
(Zâtî: *Dîvân*: g. 1248/5)

"Ay geceleyin güneşten ışık çalarken şehirde tutuklanıp yüzüne kara çalındı."

çalaram âh ile tâsın feleğiñ olur ise
meh husûfu gibi ruhsârıña zülfüñ hâ'il
(Necâtî: *Dîvân*: k. 14/15)

"Ay tutulmasında olduğu gibi saçın yüzünü örtecek olursa ah ederek feleğin tasını çalacağım."

geldikçe hattı tâb-ı ruhu olmada füzûn
sad çâk-i hayretem bu mehiñ inhisâfına
(Nevres-i Kadîm: *Dîvân*: g. 113/2)

"Yüzünde sakal çıktıkça yüzünün ışığı daha da artmada; ben böylesi bir ay tutulmasına hayretler içindeyim."

Habâb

‘Hava kabarcığı’ anlamındadır. Suyun ve şarabın üzerinde bir görünüp bir kaybolan hava kabarcıkları, Osmanlı şiirinde dünyanın ve hayatın geçiciliğini temsil eder. Şekli bakımından göze, kadehe, otağa, insan başına, kubbeye, inciye, mücevhere; dönüşü ve yuvarlaklığıyla feleğe ve sevgilinin dudağında çıkan uçuğa benzetilir. İçerisinde hava bulunması, sürekli dönüp durması ve bir anda kaybolup gitmesi renkli hayallerin geliştirilmesine sebep olmuştur.

yelde bulmuş bûy-ı zülfüñ suda ‘aks-i ‘ârızıñ
kim yeli bagrına basıp suya göz dikmiş habâb
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 27/4)

“Hava kabarcığı, havada saçının kokusunu bulmuş, suda yanağının yansımasını görmüş; bu yüzden havayı bağrına basıp suya göz dikmiş.”

çeşm-i pür-hûnumda gördüğüñ habâb-ı lâle-reng
pâdişâh-i kişver-i ‘aşkıñ kızıl otağıdır
(Hecrî: *Dîvân*: g. 54/2)

“Kanlı gözlerimde gördüğün gelincik renkli kabarcıklar, aşk ülkesi sultanının kızıl otağıdır.”

elden koma ayağı diye muttasıl bana
câm-ı cemiñ hikâyetin eyler habâblar
(Necâtî: *Dîvân*: g. 105/2)

“Hava kabarcıkları, ‘Şarabı elinden bırakma!’ diyerek sürekli bana Cem’in kadehinin hikâyesini anlatırlar.”

Sabâ

bâd-ı sabâ, nesîm-i subh-yel

Sabah vakti yavaş ve serin esen meltemdir. Sevgilinin bulunduğu yerden âşığa doğru eser. Sevgilinin saçlarının güzel kokusunu ve bastığı yerlerin tozunu âşığa ulaştırır. Diğer yandan âşığın perişan hâlini sevgiliye iletir. Âşık ve sevgili arasındaki bir haberci, bir ulak olarak kabul edilir. Bahar mevsiminde esen saba, çiçeklerin özellikle de güllerin açılmasına sebep olur. Ayrılık günlerinde âşığın sırdaşı ve dostudur.

gamındañ şem‘ teg yandım sabâdan sorma ahvâlim
bu ahvâli şeb-i hicrân benimle yâr olandan sor
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 84/5)

“Derdinle mum gibi yandım; sabah melteminden sorma hâlimi; bu hâli, ayrılık gecelerinde benimle yar olandan sor.”

beni ağlañ beni kim üstüme gelmez ölicek
bir avuç toprak atar bâd-ı sabâdan gayrı
(Necâtî: *Dîvân*: g. 599/2)

“Bana ağlayın, bana acıyın, bana! Ölünce, üzerime toprak atmaya sabah melteminden başka kimse gelmez.”

deşt-i gamda dil sabâ-y-ile vedâ‘ edip dedi
‘âkıbet derd-ile hâk oldum yürü sen kal esen
(Hecrî: *Dîvân*: g. 111/4)

“Gönül, gam çölünde saba yeli ile vedalaşıp ‘Ben sonunda dert ile toprak oldum, haydi sen esen kal!’ dedi.”

Bahar

nev-bahar, devr-i gül

İlk yazdır. Dört mevsimin en latif olanıdır. Her taraf yeşillenir, ağaçlar çiçeklenir, sular çoğalır ve dünya yeni bir hayat arz eder, her tarafta tazelik yüz gösterir. Baharın gelmesiyle insan bedeninde de değişiklikler olur, zindelik gelir, vücutta kan deveranı artar, kanın beyne hücum etmesi, cinnet hâlini artırır. Tabiattaki ve insandaki değişiklikler şiirde farklı hayallerle kendisine yer bulur. Bahar, nevruzun başlangıcıdır, nevruz, güneşin hamel burcuna girdiği zamandır, bu zamanda bir işe başlamanın, sefere ve ava gitmenin iyi olacağına inanılır. Bahar, gül devridir, işret, zevk ve safa zamanıdır, baharda tevbeler bozulur, çiçeklerin açılmasıyla etrafa güzel kokular yayılır. Yağmurların bol yağmasıyla sular coşar, bazen bulanık akar. Baharda her tarafın yeşillenmesi ölümden sonra dirilmeye ve çıplak insanların giydirilmesine; baharın kısa sürmesi, geçici dünya hayatına benzetilir.

bahâr erse yine sahrâ-yı ‘âlem lâlezâr olsa
dil-i dîvâneminñ dağ-ı nihânı âşikâr olsa
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 151/1)

“Bahar gelse yine dünya bahçesi laleliklerle dolsa; böylece deli gönlümün gizli yanık yarası da açığa çıksa.”

sâkiyâ fasl-ı bahâr erdi yine sun câm-ı mey
mevsim-i güldür benefşe devridir hengâm-ı mey
(Meâlî: *Dîvân*: g. 275/1)

“Ey saki, bahar mevsimi geldi, yine şarap kadehi getir; gül mevsimidir, menekşe devri, şarap zamanıdır.”

dîvâneyem görelden ol hadd-i lâle-gûnu
artar bahârı görse şeydâlarıñ cünûnu
(Emrî: *Dîvân*: g. 548/1)

“O lale yanaklıyı gördüğümden beri deli divaneyim; (zira) bahar geldiğinde delilerin çılgınlığı artar.”

Nisan

Baharın ikinci ayıdır. Ağaçlar çiçek açar, yapraklanır, kırlarda otlar, tarlalarda ekinler baş gösterir. Bu ayda yağmur çok yağarsa feyz ve bereket olur. Nisan yağmurunun, insan saçını uzattığına inanılır, içerisinde demir oranı fazla olduğundan yararlıdır. Bütün bitki ve hayvanlar bu ayda bereketten yararlanmak için ağızlarını açarlar. Nisan yağmurunun bir damlası istiridyenin içine düşünce inci, yılanın ağzına düşerse zehir olurmuş. Bilindiği gibi inci, sedef denilen deniz hayvanının karnında oluşur. Nisan mevsiminde sahile çıkan sedef, midye gibi yapısıyla kapakçığını açarmış. O sırada karnına düşen nisan yağmurunun damlasını yutup denize dönermiş. Denizdeki tuzlu su nedeniyle bu saf yağmur tanesi hayvana ıztırap verince sedef bunun acısından kurtulmak için bir sıvı salgılarmış. Bir müddet sonra bu sıvının hükmü geçince sedef, tekrar sıvı salgılarmış. Bu sıvılar katılaşarak birbiri üzerine yapışır ve böylece inciyi oluşturumuş.

ey *necâtî* kilk-i gevher-bârıña kıymet mi var
dür olur her katre ol ebr-i nîsân yağdırır

(Necâtî: *Dîvân*: g. 149/9)

"Ey Necâtî, nisan bulutunun yağdırdığı her damlanın inci olması (gibi) senin inci yağdıran kalemine kıymet mi biçilebilir?"

zülf-i müşgîniñ hevâsı hâk ediptir emrîyi
kara giysin sünbül-i bağ ebr-i nîsân ağlasın

(Emrî: *Dîvân*: g. 383/5)

"Miskli saçının hevası Emrî'yi toprak etmiştir; sümbül karalar giysin, nisan bulutu ağlasın."

dişleriñdir ağlamakla gözyaşından umduğum
dürr-i şehvâr oldu ancak ebr-i nîsândan ümîd

(Avnî: *Dîvân*: g. 9/4)

"Ağlamakla gözyaşımdan umduğum, senin dişlerindir; nisan bulutundan umulan şey, eşsiz inciden başka nedir ki?"

Akşam

şâm, mesâ

Alacakaranlığın hâkim olduğu akşam saatleri, renk ilgisi bakımından sevgilinin saçları ve yüzündeki ayva tüyleriyle ilişkilendirilir. Akşam üstü kandillerin yakılması, hilalin görünmesi, yıldızların akşamdan sonra belirginleşmesi, oruçlunun akşamla birlikte orucunu açması, akşam olmadan eve dönülmesi, akşam vaktinde pazarların ucuzlaması gibi unsurlar ve akşam vakti aynaya bakılmaz, akşam nerede olursa garip orada yatar gibi inanış ve atasözleri beyitlerde geçer. *Akşamlamak* ibaresi de beyitlerde sıklıkla kullanılır.

garîb ahşama karşı zâr u ser-gerdân olur gâyet
perîşan olduğu oldur göñül hep zülfüñe karşı
(Bâkî: *Dîvân*: g. 402/4)

"Garipler nasıl akşam üstü dermansız kalıp yalpalarsa gönlün saçın karşısında böylesine perişan olması da ona benzer."

eğerçi ahşama karşı bakılmaz âyineye
olur 'izârıña zülfüñ yanında dil nigerân
(Yakînî: *Dîvân*: g. 136/6)

"Her ne kadar akşam üstü aynaya bakılmazsa da gönül saçının yanında yüzüne bakar durur."

yüzüñ görüp sevinenler saçıñdan aglamasın
ki tañladan gülen ahşama dek güler derler
(Necâtî: *Dîvân*: g. 190/2)

"Yüzünü görüp sevinenler saçından dolayıp ağlayıp inlemesin; çünkü, 'Seher vakti gülen akşama kadar güler.' derler."

Gül

verd

Küçük ve dikenli bir ağaçta yetişen, şekli ve kokusu güzel; beyaz, kırmızı ve sarı renkte çeşitleri bulunan çiçeğin adıdır. Sözcüğün ateş koru ve kırmızı anlamları da vardır. Gül-i sad-berg, gül-i nev, gül-i ter, gül-i handân vb. çeşitleri bulunmaktadır. Klasik şiirde serviye aşılanan sarmaşık gülü, murat gülü, visal gülü vb. de zikredilir. Gül, çiçeklerin padişahıdır. Bahar mevsiminin adı devr-i gül, mevsim-i güldür. Gülün açılması, çâk-i girîbân ve *gülmek* sözleriyle dile getirilir. Saba rüzgârı gülün güzel kokusunu her tarafa iletir. Dikensiz gül yoktur. Sevgilinin boyu ve yanağını hatırlattığından âşık, mezarına gül dikilmesini vasiyet eder. Gül, nazlı bir çiçektir. Bülbülün kanını döker, onu allık olarak yüzüne sürer. Bülbülün yuvası güller arasında olur. Bülbül, gülün âşığıdır. Gül suyu, baş ağrısına iyi gelir. Gül, dinî tasavvufi edebiyatımızda Hz. Muhammed'in (sas.) timsalidir.

kimse görmez merdüm-i çeşmim güle bakdığını
'ârızıñ 'arz eylemezseñ ey gül-i handân oña
(Emrî: *Dîvân:* g. 14/8)

"Ey gülen gül, yanağını ona göstermezsen gözbebeğimin güle baktığını kimse göremez."

bu hâristân-ı 'âlemde açılmazsa gül-i maksûd
ne gam ey bülbül-i cân işte gülzâr-ı 'adem mevcûd
(Figânî: *Dîvân:* g. 10/1)

"Ey can bülbülü, bu dünya dikenliğinde maksadımın gülü açılmazsa gam yok, işte yokluk güllüğü mevcuttur."

ağlayayın bülbül-âsâ ben gülüm nâlân olup
sen cihân bâğında gül ey gonca-leb handân olup
(Ubeydî: *Dîvân:* g. 16/1)

"Gülüm, ben bülbül gibi inleyip ağlayayım; ey gonca dudaklım, sen dünya bağında sevinip gül!"

Lâle

Zambakgillerden pembe renkli çiçeğin adıdır. Yüzden fazla çeşidi vardır. Kûhî, berrî, şakâyık, dilsuhte, dilsûz, Hıtâyî, hodrûy, dürûy, duhânî, Nu'mânî vb. isimleri olduğu gibi beyaz, sarı, kırmızı, mavi renkte olanları vardır. Sevgilinin dudağı için benzetilen olur. Yaprakları koyu kırmızı ve ortası siyah renkte olanına duhterî lale denir. Bu laleye âzergûn "ateş renkli" denildiği gibi Şakâyıku'n-Nu'mâniyye de denmiştir, çünkü Nu'mân b. Munzur bu çiçeğe çok değer vermiştir. Lale, Osmanlı tıp kitaplarında gelincik çiçeği olarak resimlenmiştir.

görelden lâleniñ destinde câmı
ufattım kâse-yi sabr u sükûnum
(Figânî: *Dîvân*: g. 55/2)

"Lalenin elindeki kadehi gördüğümden beri sabır ve sükûn kâsesini tuz buz ettim."

gerdûn fezâ-yı 'aşkta bir gökçe lâledir
bahr-ı muhît o lâlede bir katre jâledir
(Emrî: *Dîvân*: g. 80/1)

"Aşk fezasında felek mavimsi bir laledir, okyanus o lalede bir damla şebnemdir."

gül yüzüñ vasfı yazıldıkta oluptur 'âşık
lâle-veş nâmeniñ olsa n'ola bağrı yanık
(Ubeydî: *Dîvân*: g. 160/1)

"Senin gül yüzünün vasfı yazılırken âşık olmuştur, mektubun lale gibi bağrı yanık olsa şaşılır mı?"

Sünbül

Mor renkli, güzel ve keskin kokulu, ilkbaharda salkım şeklindeki görüntüsüyle saçı andıran çiçekler açan bitkidir. Koyu rengi ve güzel kokusuyla sevgilinin saçları ile arasında benzetme ilgisi kurulur. Sünbül geçtiği yerde mecazen sevgilinin saçları kastedilir. Aşağı sarkan hâliyle matem göstergesi olmak üzere çözülmüş saç bölüğü olarak da nitelenmektedir. Duman, akşam, gece, misk, karga ve Hindû gibi benzetmeler sünbül geçen beyitlerde söz konusu edilir. Hafif serin, kapalı fakat yağmursuz, gezintiye müsait havaya sünbül hava veya sünbülî denir.

yanar ‘aşk odu gülşende şerârıdır kızıl güller
‘alevler lâleler dûd-ı kebûdu oldu sünbüller
(Emrî: *Dîvân*: kt. 173/1)

“Aşk ateşi gül bahçesinde yanar; kızıl güller onun kıvılcımları, alevleri gelincikler, mor dumanı da sünbüllerdir.”

ey *fuzûlî* şem‘-veş mutlak açılmaz yanmadan
tâblar kim sünbülinden rişte-i cânıñdadır
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 85/7)

“Ey Fuzûlî, senin can damarında sevgilinin sümbülünden (saçlarından) dolayı oluşan düğümler, mum gibi yanmadan asla açılmaz.”

ya çıkarmak ya koparmak istemen zinhâr kim
çeşmi nergisdir onuñ sünbül kökü dendânıdır
(Hayâlî: *Dîvân*: 131/g. 20/5)

“Elbette (nergis ve sünbülü) hiçbir zaman çıkarmak da koparmak da istemem; çünkü sevgilinin gözü nergistir, dişleri de sünbül kökü.”

Menekşe

Mor, lacivert ve mavi rengi, sürekli gülün dibinde bitmesi, boynu bükük biçimi ve her yerde yetişmesi gibi özellikleriyle şiire konu olmuştur. Koyu rengi ve gülün yakınında bulunması sebebiyle sevgilinin saçlarına ve yüzündeki ayva tüylerine benzetilir. Her yerde bulunması sebebiyle her-câyî diye nitendiği gibi "Ekmediğin yerde biter." atasözü çerçevesinde söz konusu edilmektedir. Kölelik, boyun eğmek/bükmek, yüzü yanmak, kulak burmak, elbise nakışları, duman, nokta, diş ve anahtar gibi kelime ve kavramlar menekşe eksenindeki beyitlerde geçmektedir.

benefşe sanma bâğ içre gam-ı hatt-ı siyâhıñla
gubâr olan dil ehliniñ duhân-ı nâr-ı âhıdır

(Emrî: *Dîvân*: g. 168/4)

"Bağdakileri menekşe sanma; (onlar) senin siyah renkli ayva tüylerinin derdiyle toz toprak olan gönül ehlinin âh ateşinin dumanıdır."

hat-ı gül-bû-yı ruh-ı yâr açar gönlümüzü
ey benefşe kerem eyle açıl eñseñ görelim

(Zâtî: *Dîvân*: g. 966/2)

"Sevgilinin gül kokulu ayva tüyleri bizim gönlümüzü açar; ey menekşe, sen bir iyilik yap da yürü enseni görelim."

gülşende dönüp 'âşık-ı bî-bâke benefşe
dildâra bakıp secde eder hâke benefşe

(Hayâlî: *Dîvân*: 363/g. 41/1)

"Menekşe, gül bahçesinde pervasız bir âşığa döner, sevgiliye bakıp yere kapanır."

Nergis

Sarı rengi, baygın bakan bir gözü andıran şekli ve uyuştucu özelliği taşımasıyla şiire konu olmuştur. Bahçeye sonradan gelmiş bir taşralı diye nitelendirilir. Şairler, sevgilinin insanı sarhoş eden mahmur gözleriyle nergis arasında benzetme ilgisi kurarlar. Nergis eksenindeki hayaller, gözle ilgili çağrışmlarla süslenmiştir. Bu bağlamda gözlere işaretle aç gözlü olmak, gözüyle yemek gibi deyimler söz konusu edilir. Uyuşturucu özelliği bakımından da sarhoşluk, baygınlık, mahmurluk ve baş ağrısı gibi kavramlar şiirin hayal dünyasını süsler. Bahçede boynuna ip bağlanması da üzerinde durulan özelliklerindendir.

garîb geldi çemenzâra nergis-i şehlâ
yüzüñü göremedi el-garîbü ke'l-a'mâ
(Emrî: *Dîvân*: g. 31/1)

"Baygın bakışlı nergis çimenliğe garip geldi/taşradan geldi, yüzünü göremedi; garip (gurbette olan) kör gibidir."

geldi çü nergis ayağı tozuyla taşradan
ağlatma ey gül ol gözü bağlı misâfiri
(Hecrî: *Dîvân*: g. 142/4)

"Nergis, ayağının tozuyla taşradan geldi; ey gül, o gözü bağlı misafiri ağlatma."

humârı gâlib olup var-ise kazandı sudâ'
ki başına döğün urup 'ilâc eder nergis
(Mesîhî: *Dîvân*: g. 106/2)

"Nergis, başını dağlayıp ilaç yapmaya çalıştığına göre galiba sarhoşluk ağrısı artıp müzmin baş ağrısı hâline geldi."

Tûbâ

Sözlük anlamı "pekiyi, aferin, maşallah" demektir. Edebî bir kavram olarak "kökü gökyüzünde olan cennet ağacı", "Sidre'de bulunan ve kökü yukarıda, dalları aşağıda olup bütün cenneti gölgelendiren ilahî bir ağaç" anlamına gelir. Bir görüşe göre gövdesi sarı altın, dalları kırmızı mercan ve yaprakları yeşil zümrüttendir. Meyveleri şekerdir. Bu ağaçta her insan için bir yaprak vardır. İnsan ölünce yaprak düşer, bu sırada başka yapraklara değer, yaprağına değdiği insanın kulağı çınlar. Klasik edebiyatta sevgilinin boyuna benzetilen olur.

servi boyuna dest-i çınar ere mi ey dost
tûbâ dahi ol kadd-i hırâmâna erişmez
(Hayâlî: *Dîvân:* 209/g. 30/4)

"Ey dost, senin servi boyuna çınarın eli ulaşabilir mi? Tûbâ dahi o salınan boya erişemez."

kâfirim cennet-i a'lâya verirsem eşiğin
yine bir kâmeti tûbâ lebi kevser sevdim
(Hayretî: *Dîvân:* g. 320/1)

"Onun eşiğini en yüksek cennete değişirsem kâfir olayım; yine boyu Tûbâ, dudağı Kevser olan bir güzel sevdim."

cennet-i kûyuña meyl eylese tûbâ yeridir
âsitânıñ dilese gökte mesîhâ yeridir
(Bâkî: *Dîvân:* g. 66/1)

"Tûbâ senin konağının bahçesine meyletse yeridir, gökte Hz. İsa senin eşiğini dilese yeridir."

Ar‘ar

Ardıç, dağ servisi “serv-i kûhî” denilen ağaçtır. 1-7 m. boyunda, koyu renkli, kuru ve taşlı toprağı seven bir ağaçtır. Yaprakları sivridir, servi gibi pul puldur, yaz ve kış dökülmez. İki çeşittir. İyisi siyah renkli, dolu taneli, yağlı ve yeşil yapraklıdır. Ardıç kuşu tanelerini yer, bezir kısmını bırakır, bunlar ar’ar tohumu olur. Akdeniz bölgesinde yetişeninden ardıç katranı elde edilir. Dayanıklı bir ağaçtır. Klasik edebiyatta Hz. Musa’nın asası, nîze (mızrak), livâ (sancak), âdem, sevgili, sevgilinin boyu vb. benzetilen olur.

ger ölürsem kâmeti reşkiyle ol serviñ beni
bir yere defn eyleñiz kim sâye-yi ‘ar’ar düşer
(Bâkî: *Dîvân:* g. 429/2)

“Eğer o serviye benzeyen sevgilinin boyunu kıskanmaktan dolayı ölürsem ardıç gölgesinin düştüğü yere beni gömün.”

görüñ ki ‘ar’ar-ı mînû ‘asâ-yı mûsâ-veş
‘adûya karşı yılan dilli nîzedir şeklâ
(Yahyâ Bey: *Dîvân:* k. 12/8)

“Cennet ardıcı şekil olarak Hz. Musa’nın asası gibi düşmana karşı yılan dilli bir mızrak olmuştur, bakın.”

ol kâmet-i ‘ar’arla durup ‘arz-ı cemâl et
gam-hânemizi reşk-i riyâz-ı irem et gel
(Nev’î: *Dîvân:* g. 293/2)

“O ardıç boyunla durup cemalini göster, gel, gamhanemizi İrem cennetinin kıskandığı bir yere dönüştür.”

Zerrîn-Kadeh

sâgar-ı zerrîn, câm-ı zerrîn, zerrîn ayak, altın kadeh

Nergisgillerden bir çiçek türüdür. Şekil olarak çalıyı andırır. Sarı ile krem karışımı bir renge sahiptir. Yapraklarının rengi yaz mevsiminde koyu yeşil iken sonbaharda altın sarısı olur. Her bölgede, kurak veya verimli topraklarda yetişebilir. İlkbaharda çiçeklerini açar ve kış mevsimine kadar dökmez. Güzel kokulu bir çiçektir. Taç yaprakları kadeh biçimindedir.

sâgar-ı zerrîn ile düşmezdi nergis pâyına
gitmese çînî sürâhîlerle sûsen bir yaña
(Hayâlî: *Dîvân*: 107/g. 22/5)

"Susam ağacı, çini sürahilerle bir yana gitmese, nergis altın kadehle onun ayağına düşmezdi."

safâ bezminde şol zerrîn-kadeh kim dolu sahbâdır
kenâr-ı bâğ-ı işrette açılmış verd-i ra'nâdır
(Bâkî: *Dîvân*: g. 135/1)

"Eğlence meclisinde dolu bir kadeh olan şu altın kadeh, işret bağının kenarında açılmış güzel bir çiçektir."

duruban ihzâr eder nergisler ile lâleler
sunmağa zerrîn-kadehlerle şarâb-ı erguvân
(Hayretî: *Dîvân*: k. 15/7)

"Nergislerle laleler, altın kadehlerle erguvan şarabı sunmak için ayakta hazır durur."

Meyve

yemiş, mîve, bâr, semer

Farsça *mîve*'den Türkçeleşmiş olan sözcük "bitkilerde çiçeğin döllenmesinden sonra yumurtalığın gelişmesiyle oluşan tohumları taşıyan, genellikle yenebilen organ, yemiş" olarak tanımlanmaktadır. Klasik edebiyatta saadet meyvesi, murat meyvesi, mîve-yi cevr, mîve-yi bostân, mîve-yi bâğ-ı cihân, bâr-ı ümmîd vb. tamlamalarla birlikte kullanılır. Elma (sîb), ayva (bîh), nâr (enâr) şeftâlû, üzüm, hurma, limon, turunç, bâdâm, fıstık (piste) vb. meyveler çeşitli benzetmeler meydana getirecek şekilde zikredilir. Âşığın bağrındaki yaralar meyveye teşbih edilir. Servi, söğüt gibi ağaçların meyvesiz oldukları vurgulanır. Gün ışığı olmasa meyvelerin olgunlaşmayacağı ifade edilir.

fürkatıñda tañ mı şeftâlû dilerse cân u dil
mîveyi bî-vakt ederler ârzû bîmârlar

(Bâkî: *Dîvân:* g. 85/5)

"Can ve gönül senden ayrı iken şeftali istese buna şaşılır mı? Hastalar vakitsiz meyve arzu ederler."

peykân-ı dost seng-i melâmetle her zamân
cismim nihâline dilerin berg ü bâr ola

(Hayâlî: *Dîvân:* 101/g. 8/4)

"Dostun okunun demir ucu ile melamet taşı vücut fidanıma devamlı yaprak ve meyve olsun istiyorum."

bahîl kılmaz cem' ettiği direm sarfın
nihâl-i maksadı ser-sebz olup semer vermez

(Fuzûlî: *Dîvân:* kt. 14/1)

"Cimri, biriktirdiği altını sarf etmediği için murat fidanı yeşillenip meyve vermez."

Gendüm

dâne

Sözlük anlamı "buğday"dır. Klasik edebiyatta Hz. Âdem ile Havva'nın cennetten çıkarılmalarına sebep olan yasak meyvedir. Ekilmesi, olgunlaştığında biçilmesi, kıymetli bir yiyecek olması gibi yönleri ile zikredilir. Buğdaydan yapılan ekmek, temel besin maddelerinden biridir. Marifet tohumuna teşbih edilir. Sevgilinin yüzündeki iri benin benzetilenidir. Şairler gendüm ile kendüm (kendim) arasında kelime oyunu yaparlar.

dil murgı kim almaz idi bir kâha dü kevni
gendümden alan dâmıñ ile dâneleriñdir
(Atâyî: *Dîvân*: g. 19/3)

"Gönül kuşu iki âlemi bir samana almazdı, (ama) onu buğdaydan/beni kendimden alan senin tuzağınla tanelerindir."

ruhları üstinde zülfi yâr-ı gendüm-gûnumuñ
hırmen-i gül-berg içinde hûşe-yi sünbül gibi
(Cafer Çelebi: *Dîvân*: g. 236/3)

"Sevgilimin yanakları üstündeki buğday renkli saçı, gül yaprağı harmanı içindeki sümbül başağı gibidir."

dâne-yi hâline bak cennet-i ruhsârında
nice sabr eylesin allâhı seversen âdem
(Bâkî: *Dîvân*: g. 331/4)

"Yanağının cennetindeki iri ben tanesine/buğdayına bak; Allah'ı seversen Hz. Âdem/insan nasıl sabretsin."

Nuh

Ulü'l-azm peygamberlerdendir. Adı *Kur'an*'da 28 surede 43 kez geçer. 250 yaşında peygamber olmuştur. Yalnız Nuh (as.), yaşlı iken peygamber oldu. 450 yaşında tufan olmuş, tufandan sonra 250 yıl yaşamıştır. Kavmi arasında 950 yıl kaldı, onları yola getirmek için ne yaptı ise başarılı olamadı. Hatta bu yüzden uzun süre ağladığı anlatılmış ve 'çok ağlayan' anlamında *nevvâh* sıfatı ile anılmıştır. Sonunda tufan gerçekleşmiş ve kavmi yok olmuştur. İnsan soyu tekrar ondan ve ona inananlardan türediği için ikinci Âdem olarak da anılır. Edebiyatta, ömrünün uzun olması, gemisi ve tufanla kendisine yer bulmuştur.

biñ yılda eger nûh yaşadı ise biñ yaş
ol yaş baña bir lahzada memnûh değil mi
(K. Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 1043/4)

"Nuh bin yıl yaşadıysa o benim gözyaşı döktüğüm bir andan ibaret değil mi?"

biñ yıl olsa 'ömrüm ü her ânı 'ömr-i nûhca
hîç handân olmasam bir lahza her ân ağlasam
(Emrî: *Dîvân*: g. 323/2)

"Ömrümün her anı, bin yıl Nuh'un ömrü gibi olsa; bir an bile gülmeyip her an ağlasam."

nûh tûfânına döndü bahr-i eşkimden cihân
ben garîbe sabr-ı eyyûbu nasîb et yâ sabûr
(Zâtî: *Dîvân*: g. 296/3)

"Dünya, gözyaşımdan Nuh tufanına döndü; ey sabredenlerin sabredeni, ben garibe Eyüp sabrı nasip et."

İbrahim

Babası Âzer, oğulları İsmail ve İshak'tır. Hz İsa'nın miladından yaklaşık iki bin yıl önce doğmuş, iki yüz yıl yaşamıştır. Halîlullâh, İbn Âzer, Halîl-i Akdes adlarıyla da anılmıştır. Şiirde, Nemrud tarafından mancınıkla ateşe atılması, ateşin gül bahçesine dönmesi, putları kırması, oğluyla Kâbe'yi inşa etmesi, İsmail'i kurban etme girişimi vb. özellikleriyle anılır.

gül-i gülzâr-ı cennet âteş-i nemrûd olur ey dil
görünmezse eğer kim gözüme dîdâr-ı ibrâhîm
(Zâtî: *Dîvân*: g. 974/4)

"Ey gönül, İbrahim'in yüzü, gözüme görünmezse cennet gül bahçesinin gülü, Nemrud'un ateşi olur."

halîlim sûz-ı 'aşkı âteş-i k'aşka düşenden sor
bir oddan pîrehendir anı başından geçenden sor
(Azmî: *Dîvân*: g. 20/1)

"Dostum, aşkın yakışını, aşk ateşine düşenden sor; ateşten bir gömlektir, onu başından geçenden sor."

bir âteş yaktı dilde hasret-i ruhsâr-ı ibrâhîm
onuñ yanında gûyâ bir şererdir nâr-ı ibrâhîm
(Zâtî: *Dîvân*: g. 974/1)

"İbrahim'in yanağının hasreti, gönülde bir ateş yaktı; İbrahim'in ateşi, onun yanında sanki bir kıvılcımdır."

Yusuf

Soyu İbrahim'e dayanır, dedesi İshak'tır. Yakup'un on iki oğlundan on birincisidir. Kardeşi Bünyamin ile bir annedendir. Ken'an'da doğmuştur. *Kur'an*'da adı 27 yerde geçer. Başından geçenler, ahsenü'l-kasas [= hikâyelerin en güzeli] olarak bilinen Yûsuf suresinde anlatılır. Birçok beyitte burada anlatılanlara göndermede bulunulmuştur: Yusuf'un güzelliği, gördüğü rüya, kardeşleri tarafından kuyuya atılması (kuyu ile birlikte ip, kervan, kova vb. kelimeler geçer), Mısır'a köle olarak satılması, Mısır azizinin karısı Züleyha ile yaşananlar, gömleğinin yırtılması, eve gelen kadınların Yusuf'u görünce ellerini kesmesi, Yusuf'un zindana atılması, zindanda rüya yorumlaması, zindandan çıkıp maliyenin başına geçmesi, Mısır'a sultan olması, babası Yakup'un ağlamaktan gözlerinin kör olması, daha sonra Yusuf'un, babasına gönderdiği gömlekle Yakup'un gözlerinin açılması ve daha birçok vakıa edebiyatın konusu olmuş, *Yusuf u Züleyha* mesnevileri kaleme alınmıştır.

kankı hârıñ desti ermiş câme-i gül-gûnuña
yine ey yûsuf-cemâlim çâk olmuş dâmeniñ
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 109/2)

"Ey Yusuf yüzlüm, hangi dikenin eli gül renkli elbisene değmiş de yine eteğin yırtılmış."

yâ felek mısrında sultân oldu bir yûsuf-cemâl
yâ züleyhâdır tutar nârenc-i zer-peyker güneş
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: k. 20/7)

"Güneş ya felek Mısır'ında sultan olan Yusuf yüzlü bir güzeldir yahut da [elinde] altın bir turunç tutan Züleyha'dır."

hüsn-i hat ile cemâliñ sıfatın yazmağ için
yûsufuñ çâh-ı zenahdânı revâ olsa devât
(Zâtî: *Dîvân*: g. 89/2)

"Güzel yazı ile güzelliğini vasfetmek için Yusuf'un çene çukuru hokka olsa yeridir."

Musa

‘Su sandığı’ anlamındadır. İsa’dan 1800 yıl önce yaşamıştır. Allah’la Tur Dağı’nda konuştuğu için *Kelîm* sıfatı ile nitelenir, *Neciyyullah* olarak da bilinir. Şiirde, Firavun’un denizde boğulması, Nil’in Musa’ya inananlara su, Firavun’a inananlara kan görünmesi, Hızır’la yolculuğu, asası, beyaz eli, Tuva’da ateş görmesi vb. özellikleriyle anılır.

elde iken añla esrâr-ı yed-i beyzâyı gel
nâr-ı mûsâ pertev-i envâr-ı mevlâ bundadır
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 45/4)

“Gel de ‘ak el’in sırlarını elde fırsat varken anla; Musa’nın ateşi, Allah’ın nurlarının ışığı buradadır.”

mârız ki asâ-yı kef-i mûsâda nihânız
mâr añlama mûruz ki teh-i pâda nihânız
(Nâilî: *Dîvân*: g. 135/1)

“Biz Musa’nın elindeki asada gizli olan yılanız; yılan anlama, biz ayağın dibinde gizli olan karıncayız.”

mûsâ-kelâm u îsî-dem yâri bulmağ için
eşkim zemîni arar âhım sipihri yoklar
(Zâtî: *Dîvân*: g. 461/4)

“Musa sözlü, İsa soluklu yâri bulmak için gözyaşım yeri arar, ahım göğü yoklar.”

Süleyman

Hz. Süleyman, *Tevrat*'a göre Davud'dan sonra, onun yerine geçen bir padişahtır. Taşı kibrit-i ahmerden olan, üzerinde ism-i azam yazılı yüzüğü ile insanlara, cinlere, perilere, devlere, bütün yabani hayvanlara, kuşlara ve rüzgâra hükmederdi. Her türlü dili bilir, kuşlarla, hayvanlarla konuşurdu. *Kur'an*'da adı anılan peygamberlerdendir. Edebiyatta *cem* kelimesi hâtem, taht, bâd, heva, Belkıs, Âsaf, Hüdhüd ve div ile anılırsa Süleyman kastedilir. Aynası meşhurdur. Mülk-i Süleyman'dan murat Şiraz şehridir.

süleymân tahtını verdi yele bu rûzgâr ey dil
bu 'âlem mülkünü âhir kamu berbâd-imiş bildim
(Selîkî: *Dîvân*: g. 40/2)

"Ey gönül, bu zamane, Süleyman'ın tahtını bile aldı götürdü, bu âlem ülkesi baştan başa perişanmış, bildim."

şâh-ı hûbân-ı cihân la'l ü feminden bellidir
kim süleymânı zamânıñ hâteminden bellidir
(Vahyî: *Dîvân*: g. 89/1)

"Zamanın Süleyman'ı nasıl yüzüğünden belli ise dünya güzellerinin sultanı da dudağından ve ağzından bellidir."

hat u zülfüñle diller mülkün aldığıñ mukarrerdir
süleymânsın begim sen saña mûr u mâr leşgerdir
(Emrî: *Dîvân*: g. 156/1)

"Ayva tüyü ve saçınla gönüller ülkesini aldığın kesindir; a beyim, sen Süleyman'sın, karınca ve yılan sana askerdir."

İsa

Mesih, Rûhullah

Ulü'l-azm peygamberlerdendir. Hz. İsa, nefesiyle ölüleri diriltmesi, hastaları iyileştirmesi, her şeyden vazgeçmesi, tecerrüdün timsali olması, göğe yükselmesi ve göğe yükselirken yanında bulunan bir iğne sebebiyle dördüncü kat gökte kalması gibi özellikleriyle şiire konu olmuştur. Dördüncü kat gökte bulunduğu için güneşle birlikte anılır. Can bağışlama özelliğiyle sevgilinin dudakları ve nefesi ile Hz. İsa arasında ilgi kurulur.

hey kıyâmet her nefeste nâz-ile ölmüşlere
söyledikçe cân verir gûyâ mesîhâdır lebiñ
(Hecrî: *Dîvân*: g. 91/2)

"Hey kıyamet, nazından ölmüşlere konuştukça her nefeste dudağın can bağışlıyor; sanki o, Hz. İsa'dır."

sûzen-i dil-dûz-ı gamzeñdir baña hâ'il olan
yoksa eylerdim tecerrüd kasdını 'îsâ gibi
(Hayâlî: *Dîvân*: 419/g. 57/4)

"Bana engel olan, gönül delen keskin bakışlarının iğnesidir; yoksa ben de İsa gibi her şeyden soyutlanmaya kast ederdim."

varıñı terk eyle isterseñ eğer yâr eşiğin
ol mücerred kim yeriñ eflâk ola 'îsâ gibi
(Selîkî: *Dîvân*: g. 66/3)

"Sevgilinin eşiğini istersen varlığını terk et, her şeyden soyun; yerin İsa gibi felekler olsun."

Züleyhâ

Zelîhâ, Zelhâ

Hz. Yusuf ile aralarında aşk macerası yaşanan, sonunda onunla evlenen kadındır. *Yusuf u Züleyhâ* mesnevilerinin kadın kahramanının adıdır. Züleyhâ, Mağrip melikesi iken Mısır azizi ile evlenmiştir. Hz. Yusuf'u rüyasında görerek âşık olmuştur. Konağına köle olarak getirilen Yusuf'a olan aşkı dedikodulara sebep olunca Züleyhâ, dedikodu yapan kadınları konağına davet eder, önlerine meyve koyar, ellerine bıçaklar verir. Kadınlar meyveleri soyarken Hz. Yusuf içeri girer. Onun güzelliğini gören kadınlar hayranlıkla ellerini keserler. Züleyhâ, konakta kimsenin olmadığı bir anda Yusuf'a vuslat teklif eder, ancak Yusuf reddeder. Kaçmak isteyen Yusuf'un gömleğini arkadan yırtar. Daha sonra iftira ederek Yusuf'u zindana attırır. Uzun yıllar zindanda kalan Yusuf'un hasretiyle Züleyhâ gözlerini kaybeder. Yaşlanır ve güzelliği kalmaz. Sonunda Mısır veziri olan Hz. Yusuf ile karşılaştığında mucize eseri olarak eski gençlik ve güzelliğine kavuşur ve onunla evlenir. Klasik edebiyatta Züleyhâ, nefsine uymanın timsalidir.

nev-cevân oldu züleyhâ-veş bu dehr-i pîre-zen
olalı gül yûsufu mısr-ı çimen içre mukîm
(Cafer Çelebi: *Dîvân:* k. 29/4)

"Gül Yusuf'u çimen Mısır'ında/şehrinde yerleştiğinden beri bu kocakarı dünya Züleyhâ gibi gençleşti."

züleyhâsın şu kim tuğyân-ı nefsinden cüdâ kıldı
onuñ mısr-ı vücûdu yûsufun zindâna vermezler
(Hayâlî: *Dîvân:* 152/g. 60/4)

"Züleyhâ'sını taşkın nefisten uzak tutan kimsenin vücut Mısır'ı/şehrinin Yusuf'unu zindana göndermezler."

fâş etmez idi râz-ı dili yûsuf-ı ken'ân
çâk olmasa dâmânı züleyhânıñ elinden
(Bâkî: *Dîvân:* g. 359/6)

"Elbisesi Züleyhâ'nın elinden yırtılmasa idi Yakup'un oğlu Yusuf gönlündeki sırrı söylemezdi."

Hızır

Hızr, İlyas

Ayrı bir kişi mi yoksa İlyas Nebi'nin lakabı mı olduğu konusu tartışmalıdır. Bir anlatıya göre Hz. Nuh'un torunlarındandır ve adı Bilya veya İlya'dır. Hz. Musa ile yolculuk etmiş, İskender'le birlikte Zulümât/Çin ülkesine giderek ölümsüzlük pınarını (bengisu) aramış, pınarı İskender'den önce bularak içmiştir. İskender'e haber vermek üzere oradan ayrıldıktan sonra İskender'le birlikte geri döndüğü hâlde bir daha pınarı bulamamıştır. Hızır'ın bindiği at boz renklidir. Ayağının bastığı yerler yeşil, taze çimen olur. Başparmağında kemik yoktur. Bir başka anlatıya göre ise Hızır ile İlyas, iki ayrı nebidir. Hızır karada, İlyas ise denizde kıyamete kadar sıkıntıda olanların imdadına yetişirler. Hıdırellez (Hızır ile İlyas) vaktinde (Miladi takvime göre her yılın 6 Mayıs'ında) bir araya gelerek dünya meselelerini görüşürler.

hızra lâzım neyidi karañulukta istemek
âb-ı hayvâna seniñ la'liñi menba' görseler
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 7/6)

"Senin dudağını kaynağı olarak görseydi Hızır'ın Karanlık/Zulümât'ta ölümsüzlük pınarını aramasına gerek olmayacaktı."

rûşenî zulmet içinde kaldı iskender gibi
ermedi âb-ı hayât-ı hızra cüst ü cû ile
(Rûşenî: *Dîvân*: g. 74/7)

"Rûşenî, İskender gibi Zulümât/zulmet/karanlık içinde kaldı; çabalamakla Hızır'ın bengisuyuna eremedi."

bahr-ı firâka düştüm ermedim kenâra
ey hızr-ı cân eriş kim ola bu derde çâre
(Figânî: *Dîvân*: g. 80/1)

"Ayrılık denizine düştüm, sahile eremedim; ey can olan Hızır, yetiş de bu derde çare ol!"

İskender

Sikender

Klasik edebiyatımızda iki İskender vardır. Birincisi İskender-i Zülkarneyn; *Kur'an*'da Kehf suresi 83-99. ayetlerde adı geçer. Peygamber veya veli olduğu ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre Yemen hükümdarı Hârisü'r-Râyiş'in oğludur. Asya'nın kuzeyinde yaşayan Ye'cûc ve Me'cûc kavminin yayılmasını önlemek üzere set yapan (İskender seddi, sedd-i İskenderî/Çin seddi) kişidir. Zülkarneyn, "iki karn sahibi" demektir. Karn ise "boynuz, yüz senelik zaman, devir, asır" manasındadır. Buna göre zülkarneyn "iki boynuz sahibi, iki asrın sahibi" demek olur. İkincisi, Makedonyalı Filip'in oğlu İskender/Büyük İskender; milattan önce üçüncü asırda yaşamış, çok tanrılı inanç sahibi, eşcinsel, içki içen ve öldürmekten çekinmeyen bir kişidir. Aristo tarafından yetiştirilmiştir. Yirmi yaşında kral olarak Yunanistan'dan Hindistan'a kadar bölgeleri hâkimiyeti altına almıştır. Hızır ile birlikte Zulümât ülkesine/Çin'e giderek âb-ı hayâtı aramış, bulamayarak geri dönmüştür. 33 yaşında iken Babil'de ölmüştür. Yüzünde bir nikap (örtü) ile dolaştığı rivayet edilmektedir. Âyîne-yi İskender, âyîne-yi gîtî-nümâ denilen bir ayna yaptırmıştır.

çâker-i çâkeri fağfûr u hakan oluban
bende-yi bendesi iskender ile dârâdır
(Fuzûlî: *Dîvân:* k. 38/11)

"O (padişahın) kulunun kulu fağfur ile hakan, kölesinin kölesi ise İskender'le Dârâ'dır."

sâgar-ı mey-kedeyi âyîne-yi iskender
gûşe-yi 'işretini kişver-i dârâ biliriz
(Hayâlî: *Dîvân:* 204/g. 20/3)

"Meyhane kadehini İskender'in aynası, işret köşesini ise Dârâ'nın ülkesi diye biliriz."

zulmet-i kalb-i 'adû içre arar âb-ı hayât
heft kişver pâdişâhı yâ sikenderdir kılıç
(Hayretî: *Dîvân:* k. 11/21)

"Kılıç, düşmanın kalbinin karanlığında/Zulümât'ında ölümsüzlük suyunu arar; bu yönüyle yedi iklimin padişahı veya İskender olmalıdır."

Aristoteles

Aristetalis, Aristo, Risto (MÖ. 384-322)

Milattan önce 384'te Selanik yakınlarındaki Stageira/Istagira/Eskajire'de doğmuştur. Babası Zülkarneyn'in (Büyük İskender) babası Philip'in (Filip) hekimidir. Akademia'da Eflatun'dan yirmi yıl ders görmüştür. Eflatun'un en kıymetli öğrencisidir. Aristo, kralların çocuklarını ve pek çok asili yetiştirmiştir. Büyük İskender'in hocası ve danışmanı olmuştur. Aristo'ya kadar felsefe ehil olmayanlara öğretilmemiştir. Aristo ise herkesin felsefe öğrenebileceğini ileri sürmüştür. On iki yıl boyunca bütün Yunanistan'ı dolaşarak dersler vermiştir. Aristo'nun *Etika*, *Politika*, *Atinalıların Anayasası*, *Sofist Helenler* vb. dâhil olmak üzere bütün eserleri Abbasiler devrinde Arapçaya çevrilmiştir. Aristo, Eğriboz Adası'nda Halkide şehrinde altmış iki yaşında ölmüştür. Aristo, Klasik edebiyatta "melikü'l-hukemâ", "sâhibü'l-mantık", "el-feylesûf", "el-hakîm" olarak zikredilir. *İskendernâme* mesnevilerinin baş kahramanlarından biridir.

dünyâyı tutsalar ne 'acep ola k'oldular
iskender âfitâb u aristo aña seher

(Necâtî: *Dîvân*: k. 9/22)

"İskender güneş, Aristo ise ona seher vakti oldu; öyle ise dünyayı tutsalar/ele geçirseler/ünleri dünyaya yayılsa şaşılır mı?"

ger sen olsaydın emîr-i şevket-i iskenderî
vâdî-yi hikmetde bulmazdı aristo iştihâr

(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 41/15)

"Eğer sen Aristo'nun şevketli emiri İskender olsaydın o, hikmet vadisinde şöhret bulamazdı."

ne yana buyursa revâdır getirmek
devâtın aristo silâhın sikender

(Bâkî: *Dîvân*: k. 3/13)

"Nereye emretse divitini Aristo, silahını da İskender'in getirmesi layıktır."

Hallâc-ı Mansûr

(858-922)

Kendisine atfedilen "Ene'l-Hak" sözü ve sıradışı düşünceleri sebep gösterilerek derisi yüzülüp asılarak idam edilen meşhur sufidir. Hakk'a ulaşmak adına ölüme seve seve giden Hallâc-ı Mansûr, Osmanlı şiirinde ilahî aşk yolunda sırlara vâkıf olup bunları açığa vurması, Allah uğrunda kendisini feda etmesi, asılması, samimi inancından dolayı yüksek mertebelere ermesi, ene'l-hak sözü, darağacı ve 'pamuk atıcısı' anlamındaki meslek olan hallaçlıkla ilgili pamuk, yay gibi unsurlar çerçevesinde zengin çağrışımlarla işlenir. Âşıklar/şairler fedakârlıkları ve samimiyetleriyle kendilerini ona benzetirler. Aşk safındaki şairler için her zaman takdir edilegelmiştir.

hezârân âferîn dar-ı cihânda şâh hallâca
erişmiştir ene'l-hak refrefiyle kasr-ı mi'raca
(Zâtî: *Dîvân*: g. 1240/2)

"Şâh Hallâc'a binlerce tebrikler olsun, dünya yurdunda ene'l-hak Refref'iyle Mirac köşküne yükselmiştir."

hasret-i kullâb-ı zülf-i yârdır zahmet veren
yoksa kim mansûr-ı 'aşkı sanmañız dâr incitir
(Figânî: *Dîvân*: g. 28/3)

"Ona zahmet veren, sevgilinin saçının çengeline duyduğu hasrettir; yoksa aşk Mansur'unu darağacının incittiğini sanmayın."

dâr-ı cihânda asa-koyup cism-i zârını
tenhâca gitti görmeğe mansûr yârını
(Emrî: *Dîvân*: b. 433)

"Mansur, şu dünya yurdunda zayıf bedenini asılı bırakıp sevdiğini görmeye tek başına gitti."

Nûşirevân

Nûşînrevân, Kisrâ

'Ölümsüz ruh' anlamına gelen *enûşeg-rüvâ* kelimesinden gelmektedir. Enûşervân, Nûşîrevân, Nûşînrevân, Nûşervân biçimleri de vardır. Sasani hükümdarlarından I. Hüsrev'in lakabıdır. Kisra olarak da bilinir. En önemli vasfı adil olmasıdır. Sarayının kubbesine altından bir çan astırmış, bunun ucuna, dış kapıya bağlantılı bir zincir taktırarak herhangi bir konuda şikâyeti olan ahalinin, derdini anlatmasına fırsat tanımıştır. Bütün bu bilgiler değerlendirildiğinde, şiirde Nûşirevân'ın geçtiği yerlerde adl, zincir, Kisra, yılan, reyhan vb. kelimelerin zikredilmesi kuvvetle muhtemeldir.

gözüñden güc görücek dil yapışsa n'ola zülfüñe
ki oldur 'adl zincîri asılmış tâk-ı kisrâdan
(İbni Kemâl: *Dîvân*: g. 265/5)

"Gönül, gözlerinden zulüm görünce saçlarına yapışsa ne olur? Çünkü saçın, Kisra'nın kemerine asılmış adalet zinciridir."

serverâ bir bende-i bî-kayddır kapıñda 'adl
tutamazdı anı zincîre çekip nûşinrevân
(Zâtî: *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*: 28[1]a)

"Ey padişah, Nûşirevân'ın kapısına zincirle bağlayıp tutamadığı adalet, senin kapında bağları çözülmüş bir köle gibidir."

lebleriñ nûşinrevândır kâkülüñ zincîr-i 'adl
kimse demez zulme mâyil sen meh-i tâbân için
(Revânî: *Mecmû'a-i Nezâ'ir*: 43[9]b)

"Dudakların Nûşirevân, saçın adalet zinciri; sen parlak ay için kimse zulme meyilli demez."

Hüsrev

Hüsrev-i Pervîz

Farsça "şah, hükümdar" demek olan sözcük, İran'ın mitolojik kahramanlarından II. Hüsrev'in adıdır. Hüsrev-i Pervîz olarak da bilinir. IV. Hürmüz'den sonra tahta çıkarak 590-628 yılları arasında İran'ı yönetmiştir. Sasani hükümdarları arasında kadına ve eğlenceye en çok düşkün olan padişahtır. İki eşinden biri Ermeni veya Yunan kızı olan Şîrîn, diğeri Rum Kayseri'nin kızı Meryem'dir. Hüsrev, Şîrîn'i daha çok sever. Hüsrev ile Şîrîn arasındaki aşk klasik edebiyatta ilk olarak Nizâmî-yi Gencevî tarafından hikâye edilmiş, daha sonra onun mesnevisi örnek alınarak pek çok *Hüsrev ü Şîrîn*, *Ferhâd u Şîrîn*ler yazılmıştır. Atının adı Şebdîz olup onun ikizi Gülgûn'u Şîrîn'e vermiştir. Hüsrev'in Bârbed/Bârbüd adında bir musikişinası/sazendesi vardır. Hüsrev'in sekiz hazinesi vardır: genc-i 'arûs, genc-i bâdâver (şâyegân), genc-i efrâsiyâb, genc-i sûhte, genc-i hazrâ, genc-i şâdâverd, genc-i gâv (bâv).

ne bilsin kûh-ı mihnette ne çektiğin onuñ hüsrev
sorarsañ hâl-i ferhâdı var ol şîrîn-suhandan sor
(Hayâlî: *Dîvân*: 135/g. 25/4)

"Hüsrev, mihnet dağında onun ne çektiğini nereden bilsin, Ferhad'ın hâlini soracaksan git, Şîrîn sözlüden sor."

aylandırsa ne var 'arsa-yı hüsn içre müdâm
kendi hüsrev ruhı gülgûn saçı şebdîz geçer
(Hayretî: *Dîvân*: g. 78/2)

"Güzellik arsasında devamlı dönüp dolaşsa ne olur, kendisi padişah/Hüsrev, yanağı gül renkli/Gülgûn, saçı gece renkli/Şebdîz geçinir."

sevâhil-i çimene çıktı genc-i bâd-âverd
yöneldi hüsrev-i nev-rûza devlet ü ikbâl
(Bâkî: *Dîvân*: k. 21/9)

"Genc-i bâdâverd çimen sahillerine çıktı, nevruz padişahına/Hüsrev'ine talih yöneldi."

Efrâsyâb

Frangrasiyag, Frangrasyan, Ferâsyâv,
Ferâsyâk, Frâsiyâb,

Sözlük anlamı "habâb (kabarcık), su gibi düzgün yürüyen insan, canlı"dır. Mitolojik kahraman olarak Efrâsyâb, Feridun'un oğlu, Tur'un torunu, Peşeng'in oğludur. Turan hükümdarıdır. Ehrimen tarafından ölümsüz olarak yaratılmış, ancak Ahura Mazda onun bu özelliğini geri almıştır. *Şehnâme*'de, "aslan göğüslü, pazılı; fil gibi güçlü, uzun gölgeli, keskin dilli, derya yürekli, yağmur gibi cömert elli" olarak anlatılır. Efrâsyâb, İran padişahı Nevrez'i öldürerek İran'a hâkim olur ve on iki yıl boyunca hükmeder. Rüstem'e yenilir ve Keyhüsrev tarafından öldürülür. Efrâsyâb, *Dîvânu Lügati't-Türk*'e göre Alp Er Tunga (kaplan gibi kuvvetli, yiğit adam), *Cuveynî Tarihi*'ne göre ise büyük Uygur hakanı Bögü Han'dır.

"Senin bana sorduğun Türk (Efrasyâb) bir ejderha gibi savaşır; nefes verirken ateşler saçar; intikam almak için savaşa başladı mıydı bir bela bulutu kesilir. Onun bayrağı da elbisesi de karadır. Kollar demir kaplıdır, külahı da demirdendir. Üzerindeki demir zırh, altın işlemelidir, tulgasının üzerinde de kara bir bayrak vardır. Ondan kendini iyi koru, çünkü çok uyanık ve cesur bir pehlivandır."
(*Şehnâme*'den. Tökel: *Dîvân Şiirinde Mitolojik Unsurlar:* 157. s.).

"Onun adı gerçi her yana kötü olarak yayılmıştır ama o hiç de öyle değildir. Tersine olarak tam bir Tanrı adamıdır. Akıllı, zeki ve ince düşüncelidir. Düşüncesizlik ve haksızlık nedir bilmez."
(*Şehnâme*'den. Tökel: *Dîvân Şiirinde Mitolojik Unsurlar:* 158. s.)

yoluña hâk olmanın âdâbını 'uşşâka sor
saltanat âyînini efrâsiyâbîler bilir
(Hayâlî: *Dîvân*: 170/g. 97/4)

"Senin yoluna toprak olmanın adabını âşıklara sor; saltanat ayinini Efrâsyâb'a mensup olanlar bilir."

Rüstem

Rostahm, Rostethem, Rüstem-i Dâstân,
Rüstem-i Zâl, Pûr-ı Zâl, Tehemten

Aklı ve cesaretiyle İran'ın en büyük kahramanı olmuştur. Uzun boylu, iri yapılı ve güçlüdür. Altı yüz yıl yaşayarak Keykubâd, Keykâvûs ve Keyhusrev devirlerini görmüş, her üç hükümdarın egemenliklerinin dayanağı olmuştur. Babası ak saçlı Zâl'in, Kâbil padişahının kızı Rûdâbe ile evliliğinden doğmuştur. Dedesi Sâm, eşi Tehmîne, kızı ise Bânûgoşesb'dir. Hayatının tamamı Zâbulistân'da geçmiştir. İran halkını büyük tehlikelerden korumuş Hefthân'ı geçerek dêv-i sepîd (beyaz dev) ile savaşmış, Bîjen'i Efrâsyab'ın kuyusundan kurtarmış, Siyâveş'in intikamını almış, Eşkebûs'u ve İsfendiyar'ı öldürmüş, tanımadığı oğlu Sohrâb'ın ölümüne neden olmuş, üvey kardeşi Şeğad'ın hilesiyle kuyuya düşürülerek Rahş isimli atı ile birlikte öldürülmüştür.

eriye âteş-i kahrıñ görürse rûyînten
sararda benzini hışmıñ işitse rüstem-i zâl
(Hayâlî: *Dîvân:* 33/k. 10/11)

"Senin kahrının ateşini görürse Rûyinten erir, senin hışmını işitse Zal oğlu Rüstem'in benzi sararır."

vermediñse zînetine zâl-i dünyânıñ gönül
'aşk meydânında rüstemden dahi merdânesin
(Hayretî: *Dîvân:* g. 379/2)

"Dünya Zâli'inin (yaşlı dünyanın) süsüne gönül vermediysen aşk meydanında Rüstem'den daha yiğitsin demektir."

rüstem-i zâliñ tutuştum pençesin burdum idi
kodu el arkası dedi dest ber-bâlâ-yı dest
(Bâkî: *Dîvân:* g. 24/4)

"Zal oğlu Rüstem'in tutup elini bükmüştüm; el arkasını yere koydu (pes etti), el elden üstündür, dedi."

Cemşîd

Cem, Cemşâsp, Cemşîdûn, Hûrçehr, Hûbreme

İkiz, parlaklık, hükümdar, melik, şah demektir. Eski İran efsanelerinde şarabın ve işretin mucidi olarak geçmektedir. Pîşdâdî Hanedanı'nın dördüncü padişahıdır. 600 yıl boyunca insanlar, cinler, devler, kuşlar ve periler dünyasını yönetmiş, bu süre içinde dünyaya barış ve huzur getirmiştir. Tehmûrs'un oğlu veya kardeşi veya kardeşinin oğlu olduğu ileri sürülmüştür. Dahhak tarafından yenilgiye uğratılıp öldürülmüştür. Tek Tanrı inancına sahip, güzel ahlaklı, adil bir hükümdardır. Hamamı ilk yaptıran, ok ve yayı ilk kullanan, şarabı ilk yapan kimsedir. Halkı ordu mensupları, bilginler ve kâtipler, çiftçiler ve zanaatkârlar olmak üzere dört sınıfa ayıran odur. Halkının şikâyetlerini dinlemek için tahta oturduğu Ferverdîn ayının Hurmuzd gününe "Nevruz" denmiş ve törenlerle kutlanmıştır. Edebiyatımızda daha çok şarap ile birlikte zikredilmiştir.

bâkî değil dayanma mâl ile mülke ey şeh
dünyâ ki kalmamıştır cemşîd ü keykubâda
(Figânî: *Dîvân*: 7/g. 77/4)

"Ey padişah, mal ile mülke güvenme, çünkü kalıcı değildir; dünya da Cemşîd ile Keykubad'a kalmamıştır."

ol şeh müdâm beğler ile câm-ı cem çeker
bezm-i belâda bendeleri derd-i gam çeker
(Ubeydî: *Dîvân*: g. 93/1)

"O padişah daima beylerle Cem'in kadehini çeker, bela meclisindeki kulları da gam derdini çeker."

ey câm-ı la'l ile dolu bezm-i cem isteyen
ol sohbetiñ nümûnesidir lâlezâra gel
(Emrî: *Dîvân:* g. 300/3)

"Ey kırmızı (şarap) kadehi ile dolu cem meclisini arayan/isteyen, o sohbetin misali olan lale bahçesine gel!"

Dahhâk

Sözlük anlamı "çok gülücü, sürekli gülen" demektir. Aynı zamanda Fars mitolojisinde çok güçlü bir devin adıdır. Ehrimen, insanları yoldan çıkarması için onu üç ağızlı, üç başlı, altı gözlü yaratmıştır. *Avesta*'da ismi geçen Dahhâk, İran'ı ele geçirmek istemiştir. Cemşîd'in Şehrnaz ve Ernevaz isimli kızlarıyla evlenmiş, bin yıl boyunca İran'ı baskı ile yönetmiştir. Sonunda Feridun, kurbanlar adayarak Nahid'in de yardımıyla Dahhâk'ı yenilgiye uğratmış ve öldürmüştür. Bir rivayete göre ise Denbâvend Dağı'nda esir edilmiştir.

ol leb-i handân iki su'bân-vâr
bu müje-yi tîg ile dahhâktır
(Atâyî: *Dîvân:* k. 25/4)

"O yılan gibi iki gülen dudak bu kirpik kılıcıyla Dahhâk'tır/ çok gülücüdür."

gül yüzüñ dahhâktur sünbülleriñ ketfiñdeki
şol iki ejder kim onlardan çeker 'âlem 'azâb
(Cafer Çelebi: *Dîvân:* k. 23/23)

"Gül yüzün Dahhâk'tır, omuzundaki sümbül (saçların) ise halka azap çektiren o iki ejderdir."

bâb-ı 'işrethâne-yi Cemşîde yazılmış bu kim
bir kadeh mey yeğ-durur gencîne-yi dahhâkten
(Hayâlî: *Dîvân:* 336/g. 77/3)

"Cemşîd'in meyhanesinin kapısında şöyle yazılıymış: Dahhâk'ın hazinesindense bir kadeh şarap daha iyidir."

Kârûn

İsrailoğullarından servetinin çokluğu ile meşhur zattır. Kur'an'da adı Firavun ve Hâmân ile zikredilir. Firavun'un bakanı veya Hz. Musa'nın akrabası olduğu rivayet edilir. Kimya ilmini öğrenerek toprağı altına dönüştürmüş, böylece çok zengin olmuştur. Hazinelerinin anahtarlarını taşıyan develerin sayısı hesap edilemeyecek kadar çok olduğu rivayet edilmektedir. Hz. Musa'nın istediği, malının binde biri olan zekât miktarını vermediğinden bütün servetiyle birlikte yere batmıştır. Kârûn'un hazineleri kıyamete kadar batmaya devam edeceğinden dahme-yi Kârûn olarak da anılır. Klasik edebiyatta Kârûn, zenginliğin ve cimriliğin timsalidir.

genc ü mâl ile kelîmu'llâh öñünde kârûn
kahr olup yere geçiptir aña beñzer nergis
(Cafer Çelebi: *Dîvân:* k. 28/22)

"Kârûn, Hz. Musa'nın önünde kahrolup servetiyle yere geçmiştir; nergis ona benzer."

bezlini evvel bahârıñ kûha sor hâmûna sor
mâl-i dünyâdan ne alıp gittiğin kârûna sor
(Hayâlî: *Dîvân:* 179/g. 115/1)

"Baharın esirgemeden verdiğini dağa sor, ovaya sor; dünya malından ne götürdüğünü Kârûn'a sor."

kîse-yi dilde eğer nakd-i mahabbet yoğ ise
yere geçsin nedeyin gencini ben kârûnuñ
(Hayretî: *Dîvân:* g. 215/3)

"Eğer gönül kesesinde muhabbet akçesi yoksa yere batsın, ben Kârûn'un hazinesini ne yapayım?"

Firavun

Mısır dilinde *phara-ivn* 'yüksek sütun, saray' anlamına gelir. O günkü karşılığıyla 'ehram' bugünkü karşılığıyla 'gökdelen, plaza', dolayısıyla yere kazık çakmış, dağ gibi, kaya gibi sağlam, zengin kişi demektir. Bu kelime Mısır'daki eski imparatorluk dönemlerinde krallık sarayını ve orada oturanları ifade ediyordu ve Firavun, 18. sülale dönemi ortalarına kadar Mısır kralının lakabı olarak değil, 'saray' anlamında kullanılıyordu, kelimenin kralın unvanı olarak kullanılması daha sonralarıdır. Bu bir unvan olduğuna göre birçok Firavun vardır. *Kur'an*'da zikri geçen Firavun, Hz. Musa dönemindeki Firavun'dur. Hz. Musa dönemindeki Firavun bir rivayete göre II. Ramses'tir, başka bir rivayete göre ise Hz. Musa, iki Firavun'la mücadele etmiştir. Medyen'e gitmeden önceki Firavun başka, sonraki başkadır. Edebiyatta zalim, inatçı, kibirli ve gururlu gibi olumsuz sıfatlarla tebarüz eden Firavun çoklukla Hz. Musa, eşi Asiye, veziri Hâmân ve kardeşi Harun ile birlikte anılır ve şiirde Firavun'un denizde boğulması, Nil Nehri'nin, Hz. Musa'ya inananlara su, Firavun'a inananlara kan görünmesi vb. olaylara telmihte bulunulur.

fir'avndur ki mülket-i islâma kıldı kasd
mûsâyı gördü havf-ıla çizdi kenâr hat
(Meâlî: *Dîvân*: g. 92/8)

"Ergenlik tüyleri, İslam ülkesine kasteden Firavun'un Musa'yı görünce korkup kaçması gibi yan çizdi."

san leşger-i fir'avn idi bu hatt-ı gubârıñ
kim 'ârızıñ âbında helâk eyledi mûsâ
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 9/3)

"Bu gubari hattın sanki Firavun'un askeriydi; Musa onu yanağının suyunda helak etti."

yine fir'avn-ı şitâ ceyşine mûsâ-mânend
eyledi elde 'asâsını bir ejder sünbül
(Bâkî: *Dîvân*: k. 24/12)

"Sümbül, kış Firavun'unun askerine, Musa gibi yine eldeki asasını ejderha eyledi."

Ankâ

Sîmurg

İsmi olup cismi olmayan Simurg kuşudur. Boynu uzun olduğundan "Ankâ" denmiştir. Boynunda ak bir halka vardır. Yüzü insan yüzüne benzer. Dört kanatlı olup tüyleri renk renktir. Vücudunda otuz kuşun rengi ve alameti bulunur. Süleyman Peygamber'i kızdırdığından Kaf Dağı'na sürülmüştür. Demh Dağı'ndaki kuşları avlar. Bir gün av bulamayınca bir oğlan, sonra bir kız çocuğunu kapar. Râs halkı şikâyetçi olurlar ve peygamberleri Hanzala b. Safvân'ın duasıyla üzerine yıldırım düşerek helak olur. Bir başka rivayete göre ise Hz. Musa döneminde yaşamış Hâlid b. Sinan'ın duasıyla yok olmuştur. Klasik şiirde kibir ve kanaatin timsalidir.

'ankâsın âhir kâf iliniñ saydına cehd et
bir dâne-yi dâma dahi sen çîne mi dersin
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 1177/2)

"Sonunda Kaf ilinin Ankâ'sını avlamaya çalış, bir tuzağın buğdayına da sen kuş yemi mi diyorsun?"

'ankâ-yı dilim seyr-i cihâna heves etmez
menzilgeh olalıdan oña kâf-ı kanâ'at
(Figânî: *Dîvân*: g. 4/2)

"Kanaat Kaf'ı ona mekân olduğundan beri gönül Ankâ'm dünyayı seyretmeyi/dolaşmayı istemez."

kulle-yi kâf-ı belâdır görünen baş değil
perr-i 'ankâ-yı cefâdır beliren kaş değil
(Emrî: *Dîvân*: k. 310/1)

"Görünen baş değil bela Kaf'ının kulesidir, beliren kaş değil cefa Ankâ'sının kanadıdır."

Hümâ

Hümây, Huma

Feniks Phénix, cennet kuşu, devlet kuşu demektir. Doğan büyüklüğünde, açık mavi renkli veya sarımtırak renkte, kuyruğu süslü, ayakları olmayan bir kuştur. Saksağana benzer. Vatanı Çin adalarıdır. Gölgesi kimin üzerine düşse o kimse padişah olur. Yalnız yırtıcı kuşları avlar, kemikle beslenir. Nadiren yere iner. Dirisi ele geçmez, ölüsü Hindistan'da ve Deşt-i Kıpçak'ta görülür. Mitolojik İran kahramanlarından İsfendiyar'ın kız kardeşi, Dârâb'ın annesi ve Behrâm-ı Gûr'un hanımının adları Hümâ'dır. Üzerinde Hümâ resmi olan sancaklara da bu ad verilir.

saña devlette kaçan erür selâtîn-i cihân
kanda bir olur hümâ ile şehâ zâğ u zağan
(Cafer Çelebi: *Dîvân*: k. 11/39)

"Dünya padişahları devlet/talih/servet konusunda sana nasıl erişebilir? Ey padişah, karga ile çaylak Hümâ'yla nasıl bir olur?"

şâhîn gibi *hayâlî* eder ol hümâyı sayd
bir gün eğer muhâlefet etmezse rûzigâr
(Hayâlî: *Dîvân*: 165/g. 85/5)

"Eğer bir gün talih muhalefet etmezse Hayâlî, şahin gibi o Hümâ'yı avlar."

sevdâ-yı zülf-i dilber her serde eylemez yer
her yerde sâye-güster olmaz hümâ-yı devlet
(Hayretî: *Dîvân*: g. 24/3)

"Sevgilinin saçının gölgesi her başta yer edinmez, devlet Hümâ'sı her yere gölgesini salmaz."

Ejder

ejderha

‘Büyük yılan’ demektir. Farsçada ejder, Türkçede evren, Arapçada ise tınnîn olarak geçer. Öbür milletlerin dragon dediği hayvandır. Timsah görünümünde, yüzü ata benzeyen, iki kanatlı, ağzından ateş püskürten, yer altı hazinelerinin koruyucusu olduğuna inanılan efsanevi bir yaratıktır. Yılanın uzunluğu otuz metreyi, yaşı da yüzü geçtiğinde ona ejderha denilir. Büyük felaketlere yol açmaması için melekler ejder hâline gelen yılanı kancalarla tutup Kaf Dağı’nın ardına atmak üzere gökyüzüne çekerlermiş. Bu inanca göre şimşek çakması sırasında çıkan ses ve ışık ejderhanın göğe çıkartılma gürültüsü imiş. Ejderhalar çok fazla uyumalarıyla bilinen yaratıklardır. Halk arasında ejderha yüreğinin yenilmesinin insana cesaret ve güç kazandırdığına inanılır. Derisi âşıkların bedenlerine sarıldığında âşıklar, aşk hastalığından kurtulurlar. Rivayetlere göre Musa’nın asası da ejderha şekline giriyor, büyücülerin bütün büyülerini yutuyor ve işi bittikten sonra yine asa şeklini alıyordu. Ejderha, edebiyatta saça ve yılana benzetilir. Ejderhanın, hazineleri beklediğine inanıldığı için konu çerçevesinde beyitlerde tenasüp oluşturacak şekilde zikredilir.

hüsnüñüñ gencini hıfz etmege ejderhâ-sıfat
kıvrılıp yatır şehâ zülf-i perîşân üstine
(Meâlî: *Dîvân*: g. 220/4)

“Ey sultan, dağınık saçın, güzelliğinin hazinesini korumak için ejderha gibi onun üzerine kıvrılıp yatar.”

mâ’î câmeñ üzre şemşîriñ takınsañ nâz ile
san melekler âsumâna ey kamer ejder çeker
(Bâkî: *Dîvân*: g. 182/2)

“Mavi elbisenin üzerine naz ile kılıcını taksan; ey ay (gibi güzel sevgili), sanki melekler gökyüzüne ejder çekerler.”

kolların boynuña saldıkça nigârâ reşkten
gözüme ejder görünür ‘anberîn gîsûlarıñ
(Emrî: *Dîvân*: g. 261/2)

“Ey sevgili, boynuna kollarını saldıkça kıskançlıktan amberli saçların gözüme ejderha görünür.”

Âhû

gazâl, ceyrân

Ceylanlar duruşları, görünüşleri, ürkeklikleri ve güzel gözleriyle şairlerin ilham kaynakları arasındadır. Âhû-yı müşkîn 'misk ceylanı', âhû-yı felek 'güneş', âhû-yı harem 'Kâbe civarında avlanması yasak ceylan', âhû-yı Hoten 'misk ceylanı' ve âhû-yı şîr-gîr 'aslan avlayan ceylan, sevgili' anlamlarına gelir. Şairler sevgiliyi ürkekliği, âşıkların avı durumunda olması ve iri kara gözleriyle ceylana benzetirler. Bunun yanı sıra güzel koku (misk/nâfe), Çin, Hoten/Hıtâ/Hatâ bölgesi, Tatar, siyah renk, sahra, aslan, vahşilik, kaçmak, sihir ve şikâr gibi kelime ve kavramlar ceylanlarla ilgili olarak kullanılan unsurlar arasındadır.

hey hey ne sihr var seniñ âhû gözüñde kim
biñ şîr gelse bir bakışından zebûn gider
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 75/2)

"Hey ne şaşılacak şey! Senin ahu gözlerinde nasıl bir büyü var böyle, bin aslan gelse bir bakışından âciz olup gider."

ey *necâtî* çün olur mecnûna hem-dem her gazâl
baña ne için âşinâ ol gözleri âhû değil
(Necâtî: *Dîvân*: g. 339/7)

"Ey Necâtî, mademki Mecnun'a/deliye bütün ceylanlar dost oluyor; öyleyse o ahu gözlü bana ne diye yakınlık göstermiyor."

'aceb mi nâfe-veş gamdan derûnum gark-ı hûn olsa
işittim seg rakîbe ol gözü âhû şikâr olmuş
(Yakînî: *Dîvân*: g. 79/3)

"O ahu gözlünün köpek rakibe av olduğunu işittim; gönlüm nâfe gibi kanla dolsa şaşılır mı?"

Aslan

arslan, şêr, esed, gazanfer, hîzebr

Kedigillerden, Asya ve Afrika'da yaşayan, koyu sarı renkte, pençesi güçlü, yırtıcı bir tür memeli hayvandır. Farsçada şêr, Arapçada esed denir. Mecazen gürbüz, yiğit ve cesur adam demektir. Şêrü'l-beşer Hz. Muhammed'e (sas.); şêr-i Hudâ, şêr-i Yezdân, esedu'llâh "Allah'ın aslanı" ve şêr-i merdân "yiğitlerin en yiğidi, aslanı" ifadeleri Hz. Ali b. Ebî Tâlib'e (ra.) işarettir. Burc adıdır; şêr-i gerdûn, şêr-i sipihr aslan burcu demektir. Şêr-i ner "erkek aslan", şêr-i neyistân "kamışlıktan yatan aslan" demektir. Şîr-i şêr "aslan sütü, rakı" manasınadır. Klasik edebiyatta aslan; memduhun, âşığın; göz, gamze, gökyüzü, güneş vb. unsurların benzetileni olur.

gönül tîğ-ı müjenden yüz çevirmez ey gözü âhû
o bir şemşîr-i berrâna varır şêr-i dilâverdir

(Bâkî: *Dîvân:* g. 50/4)

"Ey gözü ahu olan sevgili, gönül senin kirpiğinin kılıcından yüz çevirmez; o, keskin kılıcın üstüne giden cesur bir aslandır."

gâra girdi kulle-yi çarhıñ pelengi doğdu çün
bîşe-yi eflâkten mânend-i şêr-i ner güneş

(Hayâlî: *Dîvân:* 15/k. 5/3)

"Erkek aslana benzeyen güneş felekler ormanından doğduğu için gökyüzü tepesindeki kaplan mağaraya girdi."

her zaîfe hor bakma merd iseñ merdâne bak
bir karıncayı dilâver gör dilâ şîrâne bak

(Hayretî: *Dîvân:* g. 188/1)

"Ey gönül, mertsen mertçesine bak da her zayıfa hor bakma, bir karıncayı yiğit olarak gör, aslan gibi bak."

Pervane

Bahar ve yaz aylarında mum, kandil ve meşalelerin çevresinde dönen, gözleri iyi görmediği için sürekli ışığa doğru hareket eden ve çok yaklaştığında kanatları yanarak ölen kelebeklerdir. Bu görüntü şairlerin zihninde duygulu ve derin anlamlara sahip bir hayal olarak canlanmıştır. Kelebekler, sevgilisi uğrunda bütün benliğini feda eden âşıkların timsalidir. Kelebek tasavvufi anlamda, ilahî aşk yolunda maddi varlığını yok edip vahdete ulaşan kişinin remzidir.

dolanır başına şevk-ile rûşen kılmağa sûzun
diler pervâne yanıp yakıla şem'-i şebistâne

(Yakînî: *Dîvân*: g. 172/4)

"Pervane, içindeki ateşi göstermek için mumun başında dört döner; geceyi aydınlatan muma dert yanmak ister."

sûretiñ şem'ine yanarsa dil-i şeydâ n'ola
oda yanmaktır işi her kandasa pervâneniñ

(Selîkî: *Dîvân*: g. 36/2)

"Bu deli gönül yüzünün mumuyla yanıp tutuşursa şaşılmaz; pervanenin işi nerede olursa olsun (iki eli kanda olsa) ateşte yanmaktır."

pervâne gerçi handesine şem'iñ aldanır
bilmez onu ki çok kişi vakt-i gazab güler

(Necâtî: *Dîvân*: g. 153/6)

"Yazık ki kelebek, mumun gülüşüne aldanıyor; bilmiyor ki çok insan öfkelendiği zaman güler."

At

rahş, semend, feres, hink, esb

Soyları, renkleri, yürüme ve koşma biçimleri, huyları, koşum takımları, adları ve diğer bütün özellikleriyle atlar, tek tek beyitlerde çeşitli benzetmelere konu oldukları gibi rahşiyye, esbiyye, feres-nâme/feresiyye gibi müstakil eserlerde ya da kasidelerin teşbîb ve medhiye bölümlerinde zengin tasvirlerle işlenir. Kasidelerde atların sahipleriyle bağlantılı olarak mübalağalı bir biçimde anlatıldığı görülür. Hz. Ali'nin atı Düldül, Hüsrev'in atı Şebdîz, Şîrîn'in atı Gülgûn, Rüstem'in atı Rahş ve Aşk'ın atı Aşkar adlarıyla şiirin dünyasında yer edinmiş atlardandır. Osmanlı şiirinde şairlerin üslubu, büyük kimselerin himmeti ve yüceliği atlarla ilgili olarak kullanılır. Tevsen, sümm, terki, bâd-pâ, fitrâk, ögdül, segirtmek, çignetmek, tavla, cevlân ve şeh-süvâr, atlar çerçevesinde sıklıkla geçen kelimelerdendir.

mülk-i 'aşkıñ vasfını benden işit ey şeh-süvâr
hecrî-i şûrîdeniñ zîrâ atı oynağıdır
(Hecrî: *Dîvân*: g. 54/7)

"Ey beyatlım, aşk ülkesinin tarifini benden dinle; çünkü orası bu tutkun Hecrî'nin at oynattığı yerdir."

sünnet-i peygamberi tutmakta gâyet çapük ol
mu'teberdir *zâtî*yâ rahş-ı revânıñ yügrüğü
(Zâtî: *Dîvân*: g. 1810/6)

"Ey Zâtî, Hz. Peygamber'in sünnetine uymakta acele et; çünkü sefer atının hızlı koşanı değerlidir."

baña geldikçe rahşın tuttururmış saña ol âfet
rakîbâ yâr imiş bahtıñ yürü var bir zaman at tut
(Nâşid: *Dîvân*: b. 13)

"Ey rakib, o afet bana geldikçe sana atını tutturuyormuş; şansın varmış, hadi git bir süre at tut."

Şâhîn

şâhbâz, şehbâz, bâz, doğan, ukab

Atmaca, doğan, şahin, kartal vb. alıcı kuşlar yakalanıp eğitilmeleri, cinsleri, görünüşleri, yetenekleri, belirleyici özellikleri ve avda kullanılmaları gibi açılardan işlenir. İlk belirgin özellikleri güzel ve sert bakışlı gözleriyle parçalayıcı pençeleridir. Doğanların gözleriyle sevgilinin gözleri arasında benzetme ilgisi kurulur. Gösterişli vücut yapıları ve soylu duruşları sevgiliye hitap olarak kullanılmalarına sebep olmuştur. Yakalandıklarında gözlerinin iğneyle dikilmesi, başlarına üsküf geçirilmesi, peftere (yapma av) ile eğitilmeleri, yüksekten uçmaları, kolda ve el üstünde tutulmaları, keskin bakışları, avlarına aman vermemeleri çok değerli olmaları gibi birçok husus şiirde söz konusu edilir.

dike bakar diye sen kebg-i hümâ-pervâzı
diktiler iğne ile çeşmini şeh-bâzlarıñ
(Yakînî: *Dîvân*: g. 107/2)

"Sen Hümâ ile uçan kekliğe dik dik bakar diye, doğanların gözünü iğne ile diktiler."

ey meh n'ola şeh-bâz-sıfat tutsañ el üzre
şehriñde biziz şimdi gözü bağlı misâfir
(Nev'î: *Dîvân*: g. 144/3)

"Ey ay gibi güzel, doğan gibi bizi el üstünde tutsan şaşılmaz; şimdi şehrinde gözleri bağlı misafir/yabancı biziz."

yok-durur meylimiz alçağa hümâ-pervâzız
'aşk 'ankâsını sayd eyleyici şeh-bâzız
(Selîkî: *Dîvân*: g. 25/1)

"Alçaklara süzülmeyiz, Hümâ gibi yüksek uçarız; aşk Ankâ'sını bile avlayan doğanız."

Yılan

mâr, ef'î

Şekli, rengi, zehri, çeşitleri, dilinin biçimi, reyhanla bağlantısı, yuvası, pulları, kıvrıla kıvrıla gidişi, çöreklenmesi, akrep ve karınca gibi hayvanlarla ilgisi, hazineleri beklemesi, efsunla tutulması, ağzında değerli mücevherler taşıması ve süte olan ilgisi gibi birçok husus yılan eksenindeki beyitlerde geçer. Yılanı tüyünce sığamak, yılan ayağı görmek, büyüyle yılan tutmak, yılan kuşanmak gibi deyimlerin yanı sıra suda bekleyen kılın yılan olacağına, yılanın ağzına düşen nisan yağmurunun zehre döneceğine, yılan etinin panzehir yerine geçeceğine, yılan ayağı görenin sultan olacağına dair inançlar beyitlerin anlam dünyasını zenginleştirmektedir. Sevgilinin saçlarıyla yılan arasında benzetme ilgisi kurulur. İnsanın nefsi de yılana benzetilir.

gılâf-i sînede eğlendi tîğ-ı ʿuryânıñ
ininde uykuya varmış yılana beñzettim
(Yakînî: *Dîvân*: g. 131/2)

"Yalın kılıcın gönül kınında dinlenince onu ininde uykuya dalmış yılana benzettim."

kelîm-i tûr-i vefasın ki ehl-i hayr ü şere
eliñde gâh asâ oldu gâh mâr kalem
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 33/27)

"Vefa (Tur) Dağı'nın Kelîm'isin (Musa'sısın) bu yüzden elinde kalem hayır ve şer ehline bazen asa oldu bazen yılan."

uzandığınca nâvek-i müjgânı yanına
zülf-i ham-i nigâr döner ok yılanına
(Emrî: *Dîvân*: g. 425/1)

"Kirpik okları yanına uzandıkça sevgilinin büklüm büklüm saçı ok yılanına döner."

Karınca

mûr, neml

Küçük ve güçsüz görünmesine rağmen karınca, Neml suresindeki ayetler çerçevesinde Hz. Süleyman'a rehberlik etmesi göz önüne alınarak değerli kabul edilir. Beyitlerde Hz. Süleyman ve karınca sıklıkla bir arada geçer. Sevgilinin yüzündeki ben ile şekil bakımından karıncaların taşıdığı kırıntılar/daneler arasında ilgiler kurulmaktadır. Bunun yanı sıra şekil ve çokluk bakımından sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri karıncaya ve özellikle de karınca ayağına benzetilir. Yılan, akrep, sinek, yüzük, şeker, hırmen, dane, zayıflık, kîl ü kâl, nefes ve göz gibi kelime ve kavramlar da karıncayla ilgili olarak söz konusu edilmektedir. Karınca kanatlandığı zaman ölümünün yakın olduğuna dair bir inanç da beyitlerde göze çarpan unsurlar arasındadır.

bu cihândır güzelim hüsnüñe mağrûr olma
bir zamân ola ki karınca süleymânlık ede
(Necâtî: *Dîvân*: g. 518/2)

"Ey güzelim, dünya böyledir, güzelliğine aldanma; bir zaman olur ki karınca Süleymanlık eder."

mûr-ı endîşe ki peygûle-i gamdır vatanı
durmayıp hâli hayâlin getirir dâne çeker
(Bâkî: *Dîvân*: k. 12/7)

"Vatanı gam yuvası olan düşünce karıncası hiç durmadan onun beninin hayalini getirir, kırıntı taşır."

sanma ki saña tîri dilâ kol kanat ola
bir mûr kim kanatlana tañrı belâ verir
(Zâtî: *Dîvân*: g. 295/4)

"Ey gönül, okunun sana kol kanat gereceğini sanma; bir karınca kanatlanınca Allah ona bela verir."

Güvercin

gögercin, hamâm, hamâme,
kebûter, kebter, kefter

Hızlı ve uzun zaman uçabilen, kısa vücutlu, sık tüylü, evcilleşmiş türleri de bulunan ve yemle beslenen bir tür kuştur. Arapça hamâme "yaban güvercini", izhil "erkek güvercin", ikrime ise "dişi güvercin" demektir. Farsça kebûter "güvercin", bânkeş "demkeş güvercini", gûgû/kûkû/karkâr "mektup götüren Bağdâdî güvercini" anlamındadır. Güvercinler mektup getirip götürmede kullanılmıştır.

bir kebûterdir hayâl-i zülf-i yâr ey dîde kim
eşk-i sîmîniñden ayağına halhal eylediñ
(Hayâlî: *Dîvân*: 242/g. 11/2)

"Ey göz, sevgilinin saçının hayali gümüşten/saf gözyaşından ayağına halhal/bilezik ettiğin bir güvercindir."

her yaña mektûb uçurdu bâd-ı nev-rûzî yine
berg-i nesrîni kebûter gibi perrân eyledi
(Bâkî: *Dîvân*: k. 7/9)

"Nevruz rüzgârı yine her tarafa mektup uçurdu, nesrin yaprağını güvercin gibi kanatlandırdı."

nice 'arz edem 'aceb sûz-ı dili dildâra ben
nâme göndersem kebûter iltemez büryân olur
(Hayretî: *Dîvân*: g. 99/2)

"Gönül yangınımı sevgiliye acaba nasıl arz edeyim? Mektup göndersem güvercin götüremez, kebap olur."

Kaynaklar

‘Adlî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Yavuz Bayram: *Amasya’ya Vali Osmanlı’ya Padişah Bir Şair Adlî Sultan İkinci Bâyezid Hayatı-Şahsiyeti Şairliği Dîvânının Tenkitli ve Orijinal Metni*: Amasya [2]2009, 437 s., T.C. Amasya Valiliği, Yayın No: 28.

Âhî: *Dîvân*: Hazırlayan: Necati Sungur: *Âhî Divânı (İnceleme-Metin)*: Ankara 1994, XIV+223 s., Kültür Bakanlığı Yayınları / 1617, Yayımlar Dairesi Başkanlığı *Türk Klasikleri Dizisi* / 32.

Ahmed Cevdet Paşa: *Belâgat-ı Osmâniyye*: Mehmet Atalay-Turgut Karabey: *Ahmed Cevdet Paşa Belâgat-ı Osmâniyye*: Ankara 2000, XXIV+215 s., Akçağ Yayınları: 341, Kaynak Eserler: 91.

Ahmed Cevdet Paşa: *Belâgat-ı Osmâniyye*: Hazırlayan: Mehmet Gümüşkılıç: İstanbul 2016, 268 s., Kapı Yayınları: 498.

Ahmed Cevdet: *Nevâdirü’l-Âsâr fî Mutâla‘ati’l-Eş‘âr*: Ahmed Cevdet [Recâ’izâde]: *Nevâdirü’l-Âsâr fî Mutâla‘ati’l-Eş‘âr*: Yayınlayan: Recâizâde Mustafa Şamil: Bulak 1870, Hazırlayan: Abdülkerim Abdülkadiroğlu-Mehmet Sarı: Ankara 1998, XVI+416 s., Anıl Matbaa ve Ciltevi.

Ahmed Paşa: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Ali Nihad Tarlan: *Ahmed Paşa Dîvânı*: İstanbul 1966, XXI+406 s., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3726.

Akkuş, Metin: *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebî Türler ve Tarzlar*: Erzurum [2]2007, 335 s., Fenomen Yayınları.

Akün, Ömer Faruk: “Divan Edebiyatı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 1994, 9. C., 389[a]-427[c]. s.

And, Metin: *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*: İstanbul 1998, Akbank Yayınları.

Aslan, Üzeyir: “Âşık Çelebi’nin Tetebbu’ Şiirleri”: *Bir Devr-i Kadîm Efendisi Prof. Dr. Tahir Üzgör’e Armağan:* Yayın Evi Yayınları, Ankara 2018, 42-62. s.

Aslan, Üzeyir: “Klasik Türk Şiirinde Şâhid”: *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi:* S. 1, Kış 2010, 1-28. s.

Aslan, Üzeyir: “Osmanlı Şiirinde Nokta”: *Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler:* ed. Emine Gürsoy Naskali, Erdal Şahin, Picus Yayınları, İstanbul 2008, 294-310. s.

‘Âşık Çelebî: *Meşâ‘irü ’ş-Şu‘arâ*: [Yazılışı: [İstanbul] 1566]: Yayınlayan: G. M. Meredith-Owens: *Meşâ‘irü’ş-Şu‘arâ or Tezkere of ‘Âşık Çelebi*: London 1971.

Atasoy, Faysal Okan: *Melhame-i Şeyh Vefâ Giriş-Metin-Sözlük*: İstanbul 2001, XVIII+[V]+162+[1] s., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

‘Atâyî: *Dîvân*: Hazırlayan: Üzeyir Aslan: *İvaz Paşa Oğlu Atâyî*: İstanbul 2016, 324 s., Kriter Yayınevi.

‘Avnî: *Dîvân*: Hazırlayan: Muhammed Nur Doğan: *Fatih Dîvânı ve Şerhi (Metin, Nesre Çeviri ve Şerh)*: İstanbul 2004, 260+[LIV] s., Eminönü Belediyesi.

Aynî: *Dîvân*: Hazırlayan: Mehmet Arslan: *Antepli Aynî Dîvânı*: İstanbul 2004, VI+544 s., Kitabevi: 236.

‘Azmî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Âdem Ceyhan: *On Altıncı Asır Osmanlı Âlimlerinden Azmî Pîr Mehmed Bey ve Dîvânı*: Manisa 2006, 175 s.

Azmî-zâde Hâletî: *Dîvân*: Hazırlayan: Bayram Ali Kaya: *‘Azmî-zâde Hâletî Dîvânı Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkidli Metni*: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2003, 368 s., Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları: 57, Türkçe Kaynaklar: XLIX.

Bâkî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Sabahattin Küçük: *Bâkî Dîvânı*: Ankara 1994, XVII+472+3 s., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 601.

Bayrı, Mehmet Halit: *İstanbul Folkloru*: İstanbul [2]1972, 256 s., A. Eser Yayınları.

Beyânî: *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ*: Hazırlayan: Aysun Sungurhan: Ankara 2017, 242 s., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları: 3216, Kültür Eserleri Dizisi: 467.

Bilgegil, Kaya: *Edebiyat Bilgi ve Teorileri Belâgat*: İstanbul 1989, 360 s., Enderun Kitabevi, Enderun Yayınları: 26.

Bilkan, Ali Fuat: "Sebk-i Hindî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 2009, 36. C., 253[c]-255[a]. s.

Bolelli, Nusrettin: *Belâgat Beyân Me'ânî Bedî İlimleri Arap Edebiyatı*: İstanbul 2016, 575 s., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 72.

Bursalı Rahmî: *Dîvân:* Mustafa Erdoğan: *Bursalı Rahmî ve Dîvânı:* Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Eserleri: 503, e-kitap, Ankara 2012, 456 s.

Canım, Rıdvan: *Dîvân Edebiyatında Türler*: Ankara 2012, 375 s., Grafiker Yayınları: 53.

Canım, Rıdvan: *Dîvân Edebiyatında Türler:* Grafiker Yayınları: 53, Ankara 2012.

Ceylan, Ömür: "Taşranın Altın Çiçeği Safran", *Osmanlı Araştırmaları* Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'na ARMAĞAN-II: İstanbul 2005, XXVI, 1-13. s.

Ceylan, Ömür: *Tasavvufî Şiir Şerhleri*: İstanbul [2]2000, 463 s., Kitabevi: 134.

Coşkun, Menderes: *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar* (Edebî Sanatlar Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma): İstanbul [3]2012, 368 s., Dergâh Yayınları: 379, Türk Edebiyatı - İnceleme: 43.

Çâkerî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Hatice Aynur: *15. yy. Şairi Çâkerî ve Dîvânı İnceleme-Tenkitli Metin*: İstanbul 1999, XI+263 s.

Çelebioğlu, Âmil: "Âb-ı hayât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 1988, 1. c. 3[a]-4[a]. ss.

Çeltik, Halil: *Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı*: Ankara 1998, XXIV+320 s., T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları / 2030, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Edebiyat Eserleri Dizisi / 156-28.

Çınar, Reyhan: *Hüseyin Ayvansarâyî'nin Eş'ârnâme-i Müstezâd Adlı Eseri (1b-49b) Metin-İnceleme*: İstanbul 2007, IV+321 s., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Çöğenli, M. Sadi; Şafak, Yakup; Toparlı, Recep: *Arapça Farsça Türkçe Örnekleriyle Edebî Sanatlar*: Erzurum 1991, 75 s., Fen-Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri.

Dede Korkud: Mustafa S. Kaçalin: *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuznâmesi Ḥikâyet-i Oğuz-nâme-i Ḳażan Bėg ve Gayrı* Metin ve Açıklamalar: İstanbul 2006, 406 s., Kitabevi.

Dede Ömer Rûşenî: *Dîvân:* Semra Aydemir: *Dede Ömer Rûşenî (Hayatı, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni):* Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya 1990, iv+328 s., Orhan Kemâl Tavukçu: *Dede Ömer Rûşenî Hayâtı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni:* Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap [2011], 275 s.

Emîrek-zâde Mehmed Nâmî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Ahmet Yenikale: *[E]mîrek-zâde Mehmed Nâmi Dîvânı Metin*, *Dil İçi Çeviri ve Notlar*: Baskıda.

Emrî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] M[ehmet] A[li] Yekta Saraç: *Emrî Dîvânı*: İstanbul 2002, 389 s., Eren Yayıncılık, Klasik Türk Edebiyatı Dizisi No: 1.

Enverî: *Dîvân*: Cemal Kurnaz; Mustafa Tatçı: *Ümmî Dîvân Şairleri ve Enverî Dîvânı*: Ankara 2001, XI+251 s., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3559, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 1257, Divanlar Dizisi: 11.

Eşrefoğlu Rûmî: *Dîvân*: Mustafa Güneş: *Eşrefoğlu Rûmî ve Dîvânı (İnceleme - Metin):* Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya 1994, xiv+505 s.

Figânî: *Dîvân*: Abdülkadir Karahan: *Kanuni Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figânî ve Dîvânçesi*: İstanbul 1966, 18+XXX+214+29 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 1181.

Fuzûlî: *Dîvân*: Metni baskıya hazırlayanlar: Kenan Akyüz-Süheyl Beken- Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur: *Fuzûlî Dîvânı*: Ankara 1990, 328+113 s., Akçağ Yayınları Genel Yayın No: 51, Türk Klasikleri / Divanlar: 5.

Fuzûlî: *Leylâ ve Mecnûn*: Hazırlayan: Muhammed Nur Doğan: *Fuzulî Leylâ ve Mecnûn* (Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar): İstanbul 2015, 744 s., Yelkenli Yayınevi: Yayın No: 3, Edebî Eserler: 3.

OTTO©OTTOOTTO©OTTO

Gürer, Abdülkadir: "Divan Edebiyatında sürme ve Na'ilî'nin Bir Gazeli", *Türkoloji Dergisi*: 12. c. I. sy. 119-126. ss.

Harman, Ömer Faruk: "Firavun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 1996, 13. c. 118[b]-121[b].

Hasan Ziyâ'î: *Dîvân*: Hazırlayan: Müberra Gürgendereli: *Hasan Ziyâî Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Dîvânı (İnceleme-Metin)*: Ankara 2002, XIII+395 s., T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları / 2981, Yayımlar Dairesi Başkanlığı Sanat Edebiyat Eserleri Dizisi / 440-155.

Hayâlî: *Dîvân*: Hazırlayan: Ali Nihad Tarlan: *Hayâlî Bey Divânı*: İstanbul 1945, 24+450 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 277, Türk Dili ve Edebiyatı Dalı No: 3., Bürhaneddin Erenler Matbaası.

Hayretî: *Dîvân*: Hazırlayanlar: Mehmet Çavuşoğlu-M[ehmet] Ali Tanyeri: İstanbul 1981, XX1+448 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2868.

Hecrî: *Dîvân*: Hazırlayan: Ömer Zülfe: *Hecrî Kara Çelebî Muhyiddîn Mehmed [ö. 1557]*: *Dîvân İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin*: Ankara 2016, 213+34 s., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1197.

Helâkî: *Dîvân*: Hazırlayan: Mehmed Çavuşoğlu: *Helâkî Dîvân* Tenkitli Basım: İstanbul 1982, 207 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2979.

İbni Kemâl: *Dîvân*: Hazırlayan: Mustafa Demirel: *Dîvân Tenkidli Metin*: İstanbul 1996, XXXV+229+[3] s., Fakülteler Matbaası.

İshâk Çelebî: *Dîvân*: Hazırlayanlar: Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri: *Üsküblü İshâk Çelebi Dîvan* Tenkidli Basım: İstanbul 1989, 378 s., Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları No: 15, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2.

Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: Hazırlayan: Muharrem Ergin: *Kadı Burhaneddin Dîvânı*: İstanbul 1980, XVII+543 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2244.

Karamanlı Nizâmî, *Hayatı*, *Edebî Kişiliği ve Dîvânı*, hzl. Halûk İpekten, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974.

Karataş, Turan: *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*: İstanbul 2011, 654 s.

Karlığa, H. Bekir: "Anâsır-ı Erbaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 1991, 3. c. 149[b]-151[b]. ss.

Kemâl Paşa-zâde: *Tevârîh-i Âl-i Osmân*: Hazırlayan: Şerafettin Turan: *İbn Kemâl Tevârîh-i Âl-i Osmân* (Tenkidli Transkripsiyon) VII. Defter: Ankara 1957, 110+598 s., Türk Tarih Kurumu Yayınları, III, 5.

Kerîmî: *İrşâd:* hzl. Üzeyir Aslan: "Fetihten Sonra Yazılmış İlk Mevlid-i Ma'nevî: Kerîmî'nin İrşâd'ı": *Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2009, s. 19-80.

Koçak Aslan, Zehra: *Bâkî Dîvânı'nda Sevgili ve Sevgiliye Ait Fizikî Unsurlar:* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2001.

Koçu, Reşat Ekrem: "Esrar, Esrarkeşlik, Esrarkeşler", *İstanbul Ansiklopedisi*: X. c. 5355. s.

Köksal, M. Fatih: *Sana Benzer Güzel Olmaz Dîvân Şiirinde Nazire:* Akçağ Yayınları: 838, Ankara 2006.

Kurnaz, Cemal-Çeltik, Halil: *Dîvân Şiiri Şekil Bilgisi*: Ankara 2010, XII+434 s., H Yayınları: 26, Cemal Kurnaz Kitaplığı: 2.

Kuşoğlu, Mehmet Zeki: *Resimli Ansiklopedik Türk Kuyumculuk Terimleri Sözlüğü*: İstanbul 1994, 175 s., Ötüken Yayınları: 280, Kültür Serisi: 85.

Latîfî: *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzemâ (İnceleme-Metin):* hzl. Rıdvan Canım, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 225, Ankara 2000.

Levend, Agâh Sırrı: *Dîvân Edebiyatı Kelimeler ve Remizler*, *Mazmunlar ve Mefhumlar*: İstanbul [4]1984, 662 s., Enderun Yayınları: 6.

Macit, Muhsin: "Gazelde Bir Anlatım Biçimi: Terdîd Sanatı", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*: Erzurum 2009, 33/II, 35-41. ss.

Me'âlî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Hakan Taş: *Me'âlî [ö. 942/1535-6] Dîvân* [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar]: Baskıda.

Mecmû'atü'l-Letâyif: Duygu Aldemir: *Millî Kütüphane № 1996'da Kayıtlı Mecmû'atü'l-Letâyif (İnceleme-Metin)*: İstanbul 2014, 256 s., Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Mecmû'a-i Eş'âr: Süleymaniye Kütüphanesi Zühdü Bey 226.

Menemenlizâde Mehmet Tâhir: *Osmanlı Edebiyatı -Belâgat-*: Hazırla-

OTTO©OTTOOTTO©OTTO

©OTTO©OTTO©OTTO

OTTO©OTTOOTTO©OTTO

tı (XIV-XVI. Yüzyıl): İstanbul 2007, XXII+669 s., Kitabevi: 310.

Öztürk, Mustafa: *Kur'ân-ı Kerîm Meâli* (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri): İstanbul 2011, XXVIII+873 s., Düşün Yayıncılık.

Pakalın, Mehmet Zeki: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*: İstanbul 1993, 1. c. 870 s.; II. c. 784 s.; III. c. 670 s., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2505, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 646, Sözlük Dizisi: 2.

Pala, İskender: *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü:* Kapı Yayınları: 20, İstanbul 2004.

Pervâne Beg: *Mecmû'a-i Nezâ'ir*: Kamil Ali Gıynaş: Eskişehir 2014, 1. c., 992 s.; 2. c., 992 s.; 3. c., 992 s., Eskişehir Valiliği, Akademik Kitaplar: 81/1.

Pervane Bey Mecmuası: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 406.

Rahîkî: *Şiirler*: Ömer Zülfe: "Rahîkî ve Şiirleri"; *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi The Journal of Turkish Cultural Studies*: İstanbul 2009, 21. sy., 171-198. s.

Sâfî: *Dîvân-ı Sâfî*: İsmail E[rol] Erünsal Kitaplığı.

Said Paşa: *Mîzânü'l-Edeb:* İstanbul 1305.

Saraç, M[ehmet] A[li] Yekta: *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: İstanbul [5]2007, 326 s., 3F Yayınevi Yayın No: 32.

Selîkî: *Dîvân*: Hazırlayan: Ömer Zülfe: *On Altıncı Yüzyıl Şairi Selîkî ve Şiirleri*: Ankara 2006, 250 s., Edebiyât.

Serâyî: *Dîvân*: Hazırlayan: İbrahim Kolunsağ*: Serâyî Dîvânı (Notlandırılmış Metin-İnceleme)*: İstanbul 2017, 576 s., Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Süheylî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] M[ahmut] Esat Harmancı: *Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ Dîvân*: Ankara 2007, 441 s., Akçağ Yayınları / 861 Divanlar / 14.

Ş. Yahyâ: *Dîvân*: Hazırlayan: Hasan Kavruk: *Şeyhülislâm Yahya Dîvânı*: Ankara 2001, XLI+509 s., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3557, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 1255, Divanlar Dizisi: 13.

Şem'î: *Dîvân*: Hazırlayan: Murat A[li] Karavelioğlu: *Şem'î Dîvânı (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*: İstanbul 2014, 362 s., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 27.

Şemseddin Sâmî: *Kamus-ı Türkî*: Hazırlayan: Paşa Yavuzarslan: Ankara 2010, 1370 s., Türk Dil Kurumu Yayınları: 1001.

Şentürk, Ahmet Atillâ: *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakîbe'e Dair*: İstanbul 1995, XIII+95 s., Enderun Yayınları: 44.

Şentürk, Ahmet Atillâ: *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfî Yahut Zâhid Hakkında*: İstanbul 1996, XIX+83+[IX] s., Enderun Yayınları: 49.

Şentürk, Ahmet Atillâ: *Osmanlı Şiiri Antolojisi*: İstanbul 1999 (Kasım), XIII+[3]+674 s., Yapı Kredi Yayınları: 1287.

Şentürk, Ahmet Atillâ: *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 2* Bâb-Çüşt Eri: İstanbul 2017, 591 s., Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi.

Şentürk, Ahmet Atillâ: *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 1* Âb-Azrâil: İstanbul 2016, 519 s., Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi.

Şeyh Gâlib: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Abdulkadir Gürer: *Şeyh Gâlib Dîvânı (İnceleme-Metin)*: Ankara 1993, LXXVIII+770 s., Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Tezi.

Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lügatı:* hzl. Kemâl Edib Kürkçüoğlu, Enderun Yayınları: 3, İstanbul 1973.

Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lûgatı*: [Hazırlayan:] Kemâl Edip Kürkçüoğlu: İstanbul 1973, 184 s., Enderun Yayınları: 3.

Tefazzülî, Ahmet: "Enûşîrvân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 1995, 11. c. 255[a-c]. ss.

The Life and Works of Tâcî-zâde Ca'fer Çelib, *with a Critical Edition of His Dîvân*: by. İsmail E. Erünsal: İstanbul 1983, cxxxv+523 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 3103.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: 6. c., İstanbul 1986, 556+27 s., Hazırlayanlar: Ezel Erverdi ve (ötekiler), Dergâh Yayınları.

Türkçe Sözlük: Hazırlayan: Şükrü Halûk Akalın vd.: Ankara [11]2011, xxx+2763 s., Türk Dil Kurumu Yayınları: 549.

Ubeydî: *Dîvân:* Ömer Arslan: *Ubeydî Dîvânı (Metin ve İnceleme):* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2013, xix+765 s.

Usûlî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Mustafa İsen: *Usûlî Hayatı*, *Sanatı ve*

OTTO©OTTOOTTO©OTTO

Dîvânı: Erzurum 1987, XXII+285 s., Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları: 16.

Uzun, Mustafa: "Bedahşan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 1992, 5. c. 292[b]-293[a]. ss.

Uzun, Mustafa: "İbrâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 2000, 21. c. 272[c]-273[c]. ss.

Uzun, Mustafa: "Mecmua", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: 28. c., 265-268. ss.

Uzun, Mustafa: "Tezkire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 2012, 41. c. 69[c]-73[a].

Ünver, İsmail: "Mesnevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: Ankara 2004, 29. c. 322[c]-324[b]. ss.

Üzgör, Tahir: "Dîbâce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: Ankara 1994, 9. c., 277[c] -278[c]. ss.

Vahyî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Hakan Taş: Ankara 2017, iii+321 s., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü: 3186, Kültür Eserleri: 437.

Vusûlî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Hakan Taş: *Vusûlî [ö. 1000/1592] Dîvân* [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]: Ankara 2015, 319 s., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1136.

Yahyâ Beg: *Dîvân*: Hazırlayan: Mehmed Çavuşoğlu: *Yahyâ Bey Dîvan Tenkidli Basım:* İstanbul 1977, XV+[1]+646 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No: 2233.

Yahyâ Kemâl: *Eski Şiirin Rüzgârıyla*: Yahyâ Kemâl: *Eski Şiirin Rüzgârıyla*: İstanbul 1962, 143 s., İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları: 2.

Yakînî: *Dîvân*: Hazırlayan: Ömer Zülfe: *Yakînî [ö. 1568] Dîvân*: Ankara 2009, 268 s., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü: 3187, Kültür Eserleri: 438. ISBN: 978-975-17-3418-1.

Yanpınar, Ahmet: *Kemâl Ümmî Dîvânında Münacât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tesbiti*: İstanbul 1993, II+156 s., Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk-İslâm Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, 1. bs. İstanbul 2008, 814 s.

Zâtî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Ali Nihad Tarlan: *Zatî Dîvânı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*: İstanbul 1968, 1. c. XXXII+496 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1216.

Zâtî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Ali Nihad Tarlan: *Zatî Dîvânı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*: İstanbul 1970, II. c. 1-502 s. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1216.

Zâtî: *Dîvân*: [Hazırlayanlar:] Mehmed Çavuşoğlu-M[ehmet] Ali Tanyeri: *Zatî Dîvânı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*: İstanbul 1987, III. c. [II]+1+527 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3369.

Zülfe, Ömer: *Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde* Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Kavramlar, Deyimler: İstanbul 2011, 263 s., Bilge Kültür Sanat.

©OTTO©OTTO©OTTO

OTTO©OTTO

OTTO©OTTO